

Załącznik
do Uchwały nr XXXI/287/2008
Sejmiku Województwa Lubuskiego
z dnia 22 grudnia 2008 roku

**PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI
WOJEWÓDZTWA LUBUSKIEGO
NA LATA 2009-2012**

I. WPROWADZENIE	Strona
1. Czym jest wojewódzki program opieki nad zabytkami województwa lubuskiego?	4
2. Założenia krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	4
II. UWARUNKOWANIA PRAWNE	6
1. Uwarunkowania formalno-prawne wynikające z ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz podział kompetencji w zakresie ochrony dóbr kultury	6
2. Obowiązki samorządów w zakresie ochrony zabytków	7
III. UWARUNKOWANIA REALIZACJI PROGRAMU	8
1. Zabytki i ich ochrona w dokumentach programowych województwa lubuskiego	8
2. Ochrona walorów kulturowych i historycznych na podstawie ustawy o ochronie przyrody i ochronie środowiska	9
IV. PODZIAŁ KOMPETENCJI W ZAKRESIE OCHRONY DÓBR KULTURY	9
V. OBSZAR WOJEWÓDZTWA LUBUSKIEGO NA TLE HISTORYCZNEGO ROZWOJU REGIONU	11
1. Rys historyczny rozwoju regionu	11
2. Historyczne trakty	12
VI. OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA ZASOBÓW ZABYTEKÓW WOJEWÓDZTWA LUBUSKIEGO	13
1. Dane statystyczne	13
2. Urbanistyka i ruralistyka – założenia wielkoobszarowe	16
3. Architektura i budownictwo	21
4. Parki i cmentarze	27
5. Architektura przemysłowa i zabytki techniki	29
6. Muzea	31
7. Zabytki ruchome	32
8. Wartości niematerialne	35
9. Zasoby archeologiczne	37
VII. STAN ZACHOWANIA ZABYTEKÓW – OCENA SZACUNKOWA	39
1. Struktura własnościowa zabytków	39
2. Stan zabytków w województwie	40
VIII. DZIEDZICTWO KULTUROWE JAKO ELEMENT GOSPODARKI	43
IX. GŁÓWNE CELE, KIERUNKI I ZADANIA OPIEKI NAD ZABYTEKAMI W WOJEWÓDZTWIE LUBUSKIM	46
1. Założenia strategii ochrony dziedzictwa kulturowego województwa lubuskiego	46
2. Zespolenie i koordynacja form i metod ochrony dziedzictwa kulturowego	47
3. Rewitalizacja i rewaloryzacja układów urbanistycznych i ruralistycznych	49
4. Ochrona obiektów zabytkowych o szczególnej wartości	52
5. Opieka nad zabytkami ruchomymi ze szczególnym uwzględnieniem obiektów i zespołów obiektów charakterystycznych dla województwa	53
6. Strategia ochrony archeologicznego dziedzictwa kulturowego na obszarze województwa	54
7. Ochrona kultury ludowej (w tym wartości niematerialnych)	55

8. Tworzenie parków kulturowych – zasady postępowania przy ich powstawaniu	56
9. Tematyczne szlaki turystyczne i krajobrazowe	57
10. Parki krajobrazowe – ochrona dziedzictwa przeszłości	57
11. Praktyczne wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego – rozwój turystyki, działania edukacyjne, promocyjne, rozwój rynku pracy itp.	58
X. Cele i zadania priorytetowe wskazane do realizacji w latach 2009-2012	60
XI. Instrumenty wdrażania i oceny wyników wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami	64
1. Instrumenty wdrażania programu	64
2. Monitoring i ewaluacja realizacji programu (sposoby, narzędzia itp.)	69
XII. Źródła finansowania realizacji programu	70
1. Programy europejskie	70
2. Środki możliwe do wykorzystania z programów krajowych	70
3. Inne możliwości	71
XIII. Załączniki	71
1. Krótka charakterystyka muzeów	71
2. Niematerialne wartości kulturowe wybranych miejscowości	74
3. Proponowane parki kulturowe	76
4. Proponowane szlaki turystyczne i krajobrazowe	79
5. Źródła finansowania realizacji programu – charakterystyka wybranych źródeł finansowania	84
6. Załącznik graficzny nr 1 – przedstawia lokalizację proponowanych parków kulturowych	96
7. Załączniki graficzne nr 2-9 – przedstawiają lokalizację proponowanych szlaków turystycznych i krajobrazowych	97

I. WPROWADZENIE

1. CZYM JEST PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI WOJEWÓDZTWA LUBUSKIEGO?

Jednym z elementów mających istotny wpływ na rozwój województwa lubuskiego jest jego bogate dziedzictwo kulturowe. Zostało to podkreślone w podstawowych dokumentach programowych regionu, jak „Strategia rozwoju województwa lubuskiego do roku 2020”, a szerzej w „Strategii rozwoju kultury województwa lubuskiego”. Do tej sfery oblicza regionu odnosi się niniejszy „Program opieki nad zabytkami województwa lubuskiego na lata 2009-2012” – zwany dalej *PROGRAMEM* – stanowi rozwinięcie wielowątkowej problematyki dziedzictwa. Jest on opracowaniem służącym wdrażaniu zadań określonych we wspomnianych dokumentach, w odniesieniu do spuścizny kulturowej.

Ważnym celem *PROGRAMU* jest określenie działań, jakie powinny być realizowane w zakresie ochrony zabytków, wynikających z Ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Zadania te adresowane są do służb konserwatorskich, muzeów, właścicieli i użytkowników zabytków, w największym jednak zakresie do samorządów. *PROGRAM* ma służyć także innym podmiotom – środowiskom naukowym, mediom oraz wszystkim zainteresowanym dziedzictwem kulturowym.

W czołowych dokumentach programowych województwa ważną rolę wyznacza się turystyce w szerokim zakresie bazującej na dziedzictwie kulturowym, którego zasób należy do najcenniejszych w kraju. O takiej randze dziedzictwa decyduje jego różnorodność, duże nasycenie obszaru i wysoka klasa artystyczna znaczącej części zabytków. Wyróżnikami są dobrze zachowane układy przestrzenne wielu miast oraz założenia ruralistyczne, kreujące wraz z walorami przyrodniczymi bogaty krajobraz. Wysoką rangę dziedzictwu przeszłości nadają również liczne zabytki architektury kamiennej z XIII wieku, drewniane kościoły z XIV-XVII wieku, czy stanowiące wyposażenie świątyń późnogotyckie i barokowe zespoły rzeźb. Na obszarze regionu znajdują się zabytki o unikatowym charakterze. Należą do nich domy winiarskie i ekspozycje działu winiarskiego w Muzeum Ziemi Lubuskiej (jedyne w Polsce), największa w kraju kolekcja portretów trumiennych i związanych z nimi tablic herbowych w zbiorach muzeum w Międzyrzeczu oraz największy w Europie system fortyfikacji XX wieku, w postaci Międzyrzeckiego Rejonu Umocnionego.

Dziedzictwo kulturowe województwa upowszechnione przez promocje, edukację i turystykę kulturową jest i będzie czynnikiem wpływającym na kształtowanie tożsamości regionalnej.

2. ZAŁOŻENIA KRAJOWEGO PROGRAMU OCHRONY ZABYTKÓW I OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami opracowuje Generalny Konserwator Zabytków zgodnie z zapisem Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Jednak prace nad opracowaniem Programu nie

zostały zakończone. Znane są jedynie główne tezy do jego opracowania, w których m.in. sformułowano siedem najważniejszych zasad postępowania konserwatorskiego:

- 1) zasada *primum non nocere*,
- 2) zasada maksymalnego poszanowania oryginalnej substancji zabytku i wszystkich jego wartości (materialnych i niematerialnych),
- 3) zasada minimalnej, niezbędnej ingerencji (powstrzymywania się od działań niekoniecznych),
- 4) zasada, zgodnie z którą usuwać należy to (i tylko to), co na oryginał działa niszcząco,
- 5) zasada czytelności i odróżnialności ingerencji,
- 6) zasada odwracalności metod i materiałów,
- 7) zasada wykonywania wszelkich prac zgodnie z najlepszą wiedzą i na najwyższym poziomie.

Wymienione zasady dotyczą m.in. konserwatorów, właścicieli i użytkowników oraz pracowników urzędów konserwatorskich i samorządowych.

W tezach do krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami zostały również wyznaczone następujące cele działań:

- 1) W zakresie uwarunkowań ochrony i opieki nad zabytkami konieczna jest m.in. pełna ocena stanu krajowego zasobu dziedzictwa kulturowego, ocena stanu służb i możliwości wypełniania całokształtu zadań związanych z ochroną i opieką nad zabytkami, udoskonalenie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych w zakresie ochrony i opieki nad dziedzictwem kulturowym i zabytkami.
- 2) W zakresie działań o charakterze systemowym niezbędne jest m.in. powiązanie ochrony zabytków z polityką ekologiczną, ochroną przyrody, architektoniczną, przestrzenną, celną i polityką bezpieczeństwa państwa wraz z realizacją powszechnych tendencji europejskich i światowych do rozszerzania pola ochrony na całe dziedzictwo kulturowe obejmujące dobra kultury i natury (World Cultural Heritage).
- 3) W zakresie systemu finansowania konieczne jest stworzenie sprawnego systemu finansowania ochrony i opieki konserwatorskiej.
- 4) W zakresie dokumentowania, monitorowania i standaryzacji metod działania konieczne jest m.in. stworzenie systemu stale aktualizowanych, elektronicznych baz informacji o zasobach i stanie zabytków w Polsce. Gromadzenie stale aktualizowanej wiedzy o postępach i wynikach prac konserwatorskich oraz restauratorskich, zagrożeniach, prawidłowościach zarządzania i bezpieczeństwie użytkowania obiektów zabytkowych. Ponadto wypracowanie i wprowadzenie szczegółowych zasad ochrony dziedzictwa w planach zagospodarowania przestrzennego oraz wypracowanie standardów zagospodarowania i estetyki zabytkowych przestrzeni publicznych.
- 5) W zakresie kształcenia i edukacji niezbędne jest m.in. utrzymanie i doskonalenie wypracowanego dotychczas systemu kształcenia w dziedzinie konserwacji i ochrony, kształcenie społeczeństwa w duchu poszanowania autentyzmu oraz wartości materialnych i niematerialnych wspólnego, wielokulturowego dziedzictwa, upowszechnianie wśród właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych znajomości zasad konserwatorskich, zasad etyki i profilaktyki konserwatorskiej.

- 6) W zakresie współpracy międzynarodowej niezbędne jest m.in. wzmocnienie obecności Polski w światowym i europejskim środowisku działającym na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego i promocja polskich osiągnięć w tej dziedzinie, a także troska o ochronę polskiego dziedzictwa kulturowego za granicą.

II. UWARUNKOWANIA PRAWNE

1. UWARUNKOWANIA FORMALNO-PRAWNE WYNIKAJĄCE Z USTAWY O OCHRONIE ZABYTKÓW I OPIECE NAD ZABYTKAMI ORAZ PODZIAŁ KOMPETENCJI W ZAKRESIE OCHRONY DÓBR KULTURY

Podstawę formułowania *PROGRAMU* stanowią dwie ustawy: Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. z 2003 r. Nr 162, poz. 1564, z późn. zm.) oraz Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa (Dz.U. 1998 nr 91 poz. 576 z późn. zm.).

Ustawowymi formami ochrony zabytków są: wpis do rejestru zabytków, uznanie za pomnik historii, utworzenie parku kulturowego, ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego (art. 7 cytowanej ustawy).

- 1) Wojewódzki konserwator zabytków wpisuje do rejestru zabytków województwa lubuskiego:
 - a) Zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy (art. 9 ust. 1 i 2).
 - b) Zabytek ruchomy na podstawie decyzji wydanej na wniosek właściciela tego zabytku lub z urzędu w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę o wyjątkowej wartości historycznej, artystycznej lub naukowej (art. 10 ust. 1 i 2).
- 2) Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej, na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w drodze rozporządzenia, może uznać za pomnik historii zabytek nieruchomy wpisany do rejestru lub park kulturowy o szczególnej wartości dla kultury, określając jego granice (art. 15 ust 1).
- 3) Rada gminy w celu ochrony krajobrazu kulturowego po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie uchwały, może utworzyć park kulturowy (art. 16 ust 1).

Zgodnie z art. 6 cytowanej Ustawy ochronie i opiece podlegają bez względu na stan zachowania:

- 1) zabytki nieruchome będące m.in.: krajobrazami kulturowymi, układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi, dziełami architektury i budownictwa, obiektami techniki, cmentarzami, parkami, miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 2) zabytki ruchome będące m.in.: dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej; charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki;
- 3) zabytki archeologiczne.

Ochronie podlegać mogą nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy albo jednostki osadniczej.

Opieka nad zabytkiem sprawowana jest przez jego właściciela lub posiadacza. Polega ona w szczególności na zapewnieniu warunków naukowego badania i dokumentowania zabytku, prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku, zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie, korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości, popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczenia dla historii i kultury (art. 5 cytowanej ustawy).

2. OBOWIĄZKI SAMORZĄDÓW W ZAKRESIE OCHRONY ZABYTEKÓW

Na mocy art. 87 ust. 1 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zarząd województwa, a także zarządy powiatów i gmin, sporządzają na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy i gminny program opieki nad zabytkami.

Programy, o których mowa w art. 87. ust. 1 cytowanej ustawy, mają na celu w szczególności: włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, uwzględnianie uwarunkowań ochrony dziedzictwa kulturowego łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej. Zasadne jest również zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania, wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego, podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami. Ważnym zadaniem jest również określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tychże.

W rozumieniu ustawy o zabytkach ich ochrona polega na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie. Działania winny objąć także zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków, udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków. Równie ważne jest przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę, a także kontrola ich stanu zachowania i przeznaczenia. Zadania te winny być uwzględnione w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska (art. 4 cytowanej ustawy).

Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzaniu i aktualizacji planów zagospodarowania oraz w strategiach rozwoju (art. 18 ust.1). W szczególności dotyczy to: zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia, innych zabytków nieruchomych znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków, parków kulturowych. W studium i planie, o których mowa w ust. 1 cytowanej ustawy, ustala się, w zależności od potrzeb strefy ochrony konserwatorskiej, obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków (art.19).

Sposób prowadzenia rejestru zabytków oraz ewidencji gminnych określa rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 14 maja 2004 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. 2004 nr 124 poz. 1305).

III. UWARUNKOWANIA REALIZACJI PROGRAMU

1. ZABYTKI I ICH OCHRONA W DOKUMENTACH PROGRAMOWYCH WOJEWÓDZTWA LUBUSKIEGO

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa lubuskiego (PZPWL) uchwalony został w dniu 2. października 2002 przez Sejmik Województwa Lubuskiego Uchwałą Nr XXXVII/272/2002. Jednym z głównych celów planu jest efektywne wykorzystanie zasobów środowiska naturalnego i kulturowego dla rozwoju turystyki. Podstawową zasadą w rozwoju zagospodarowania przestrzennego jest wykorzystanie szans wynikających z uwarunkowań zewnętrznych (korzystne położenie województwa, zwłaszcza po akcesie Polski do UE) oraz uwarunkowań wewnętrznych – istniejących zasobów kulturowych, materialnych i niematerialnych.

Strategia rozwoju województwa lubuskiego do roku 2020 roku uchwalona została przez Sejmik Województwa Lubuskiego uchwałą nr XV/91/2000 w dniu 6 marca 2000 r.

W zakresie kultury i ochrony dziedzictwa kulturowego dokument przewiduje działania prorozwojowego wykorzystania zasobów środowiska przyrodniczego i kulturowego przez rozbudzanie świadomości oraz upowszechnianie zachowań chroniących i wzbogacających środowisko naturalne i dziedzictwo kulturowe, a także umocnienie i rozwój bazy kulturowej regionu. Do głównych celów strategii zaliczono m.in. wspomaganie procesów rewitalizacji miast i obszarów wiejskich oraz zabezpieczenie obiektów i zasobów dziedzictwa przed pożarami i włamaniami, a także promocję walorów turystycznych i stworzenie systemu informacji turystycznej, m.in. o zabytkach.

Strategia rozwoju kultury województwa lubuskiego uchwalona została przez Sejmik Województwa Lubuskiego uchwałą nr XX/142/2004 z dnia 28 czerwca 2004 r. Cele ustalone w tym dokumencie przewidują zachowanie ciągłości dziedzictwa kulturowego regionu poprzez ochronę i efektywne podnoszenie jego atrakcyjności w drodze zintegrowania działań w dziedzinie kultury, oświaty, turystyki i gospodarki.

Strategia rozwoju turystyki województwa lubuskiego przyjęta została do realizacji przez Sejmik Województwa Lubuskiego uchwałą nr XV/91/2000 z dnia 6 marca 2000 roku. Strategia zakłada wzrost konkurencyjności produktów turystycznych Ziemi Lubuskiej m.in. poprzez kształtowanie przestrzeni oraz rozwój nowoczesnej infrastruktury turystycznej, w oparciu o zasady zrównoważonego rozwoju, a także poprzez rozwój i modernizację bazy turystycznej oraz transportu i komunikacji. Działaniem priorytetowym jest stworzenie spójnego i skutecznego systemu marketingowego

w turystyce regionu oraz przygotowanie i wspomaganie rozwoju profesjonalnej kadry na potrzeby turystyki Ziemi Lubuskiej.

Plan gospodarki odpadami dla województwa lubuskiego na lata 2003-2010 przyjęty został do realizacji przez Sejmik Województwa Lubuskiego uchwałą nr XI/78/2003. Plan zakłada m.in. odpowiednią gospodarkę odpadami służącą poprawie stanu środowiska, a tym samym – także zachowaniu krajobrazu kulturowego.

Cele i priorytety ujęte w wyżej wymienionych dokumentach dotyczące dziedzictwa kulturowego uwzględnione zostały w *PROGRAMIE*.

2. OCHRONA WALORÓW KULTUROWYCH I HISTORYCZNYCH NA PODSTAWIE USTAWY O OCHRONIE PRZYRODY I OCHRONIE ŚRODOWISKA

Ustawa o ochronie przyrody z dnia 16 kwietnia 2004 roku (Dz. U. nr 92, poz. 880 z późn. zm.) uwzględnia potrzebę ochrony dziedzictwa historycznego i kulturowego na terenach objętych ochroną z mocy cytowanej ustawy.

Prawo ochrony środowiska z dnia 27 kwietnia 2001 roku (Dz. U. 2001 Nr 62 poz. 627 z późniejszymi zmianami), uwzględnia potrzebę ochrony dziedzictwa kulturowego ukierunkowaną głównie na zachowanie wartości kulturowych powierzchni ziemi, w tym zabytków archeologicznych, oraz ochronę dóbr kultury znajdujących się w sąsiedztwie inwestycji, których realizacja umocowana jest także w prawie dotyczącym ochrony środowiska.

IV. PODZIAŁ KOMPETENCJI W ZAKRESIE OCHRONY DÓBR KULTURY

Zgodnie z zapisem artykułu 89 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad nimi organami ochrony zabytków są:

- 1) Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków.
- 2) Wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków.

Do zadań wykonywanych przez Generalnego Konserwatora Zabytków należą w szczególności (art. 90 cytowanej ustawy):

- 1) opracowywanie krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- 2) realizacja zadań wynikających z krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami oraz z koncepcji polityki przestrzennego zagospodarowania kraju;
- 3) podejmowanie działań związanych ze wspieraniem rozwoju regionalnego i realizacją kontraktów wojewódzkich w sprawach opieki nad zabytkami;
- 4) prowadzenie krajowej ewidencji zabytków i krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem;
- 5) wydawanie decyzji, postanowień i zaświadczeń w sprawach określonych w ustawie oraz w przepisach odrębnych;

- 6) organizowanie i prowadzenie kontroli w zakresie przestrzegania oraz stosowania przepisów dotyczących ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- 7) sprawowanie nadzoru nad działalnością wojewódzkich konserwatorów zabytków;
- 8) promowanie badań naukowych w zakresie konserwacji zabytków;
- 9) organizowanie szkoleń dla służb konserwatorskich;
- 10) organizowanie konkursów promujących opiekę nad zabytkami, w tym przyznawanie wyróżnień, nagród pieniężnych lub rzeczowych;
- 11) opiniowanie wniosków o nadanie odznaki „Za opiekę nad zabytkami”;
- 12) współpraca z organami administracji publicznej w sprawach ochrony zabytków;
- 13) organizowanie szkoleń w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- 14) podejmowanie działań dotyczących troski o zabytki związane z historią Polski, pozostające poza terytorium Rzeczypospolitej Polskiej.

Do zadań wykonywanych przez wojewódzkiego konserwatora zabytków należą w szczególności (art. 91):

- 1) realizacja zadań wynikających z krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- 2) sporządzanie, w ramach przyznanych środków budżetowych, planów finansowania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- 3) prowadzenie rejestru i wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz gromadzenie dokumentacji w tym zakresie;
- 4) wydawanie, zgodnie z właściwością, decyzji, postanowień i zaświadczeń w sprawach określonych w ustawie oraz w przepisach odrębnych;
- 5) sprawowanie nadzoru nad prawidłowością prowadzonych badań konserwatorskich, architektonicznych, prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych i innych działań przy zabytkach, a także badań archeologicznych;
- 6) organizowanie i prowadzenie kontroli w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- 7) opracowywanie wojewódzkich planów ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych oraz koordynacja działań przy realizacji tych planów;
- 8) upowszechnianie wiedzy o zabytkach;
- 9) współpraca z innymi organami administracji publicznej w sprawach ochrony zabytków.

V. OBSZAR WOJEWÓDZTWA LUBUSKIEGO NA TLE HISTORYCZNEGO ROZWOJU REGIONU

1. RYS HISTORYCZNY ROZWOJU REGIONU

Teren województwa lubuskiego złożony jest z różnych krain geograficznych charakteryzujących się dużą odrębnością historyczną jego subregionów. W skład województwa wchodzi enklawy związane w przeszłości z różnymi organizacjami politycznymi, dzielnicowymi i państwowymi. Są to:

- północna część Dolnego Śląska (powiaty: krośnieński, nowosolski, zielonogórski, świebodziński, żagański),
- wschodnie pasmo Dolnych Łużyc (powiat żarski, rejon gubiński w powiecie krośnieńskim),
- wschodnia część Ziemi Lubuskiej (powiat słubicki i sulęciński oraz zachodnia partia powiatu gorzowskiego) i południowy skrawek Pomorza Zachodniego (powiaty gorzowski i strzelecko-drezdenecki),
- zachodni skraj Wielkopolski (powiaty międzyrzecki i wschowski, gminy Babimost i Kargowa w powiecie zielonogórskim oraz gmina Zbąszynek w powiecie świebodzińskim).

Dla uściślenia powyższych danych należy zaznaczyć, że zachodnia część powiatu świebodzińskiego w przeszłości związana była z Ziemią Lubuską, włączoną w XIII wieku do Brandenburgii, a teren gminy Przewóz w powiecie żarskim i gminy Sława w powiecie wschowskim mają przeszłość śląską. W okresie wczesnego średniowiecza (X – poł. XIII w.) cały obszar obecnego województwa lubuskiego znajdował się w granicach monarchii piastowskiej, a następnie piastowskich władców dzielnicowych Wielkopolski i Śląska. W pierwszej połowie XIII wieku odpadły od Polski, na rzecz Marchii Wschodniej i Brandenburgii, tereny związane z Łużycami, Ziemią Lubuską i Pomorzem Zachodnim. Należące do województwa lubuskiego tereny śląskie znalazły się w wydzielonym w połowie XIII wieku księstwie głogowskim, a od roku 1279 głogowsko-żagańskim. W pierwszej połowie XIV wieku księstwo popadło w zależność lenną od korony czeskiej.

W roku 1484, kiedy książę żagański Jan II przegrał wojnę o księstwo z królem Czech – Maciejem Korwinem, stało się ono częścią czeskiego władztwa, zarządzaną przez namiestników królewskich z Pragi. Byli wśród nich późniejsi królowie Polski – Jan Olbracht i Zygmunt Stary. Nieco wcześniej, w 1482 roku, Jan II Żagański utracił ziemię krośnieńską z Krosnem, Sulechovem oraz Lubsko, włączone do Brandenburgii. Przy Śląsku pozostał okręg świebodziński, tworzący od tego czasu enklawę wciśniętą między posiadłości Wielkopolski i Brandenburgii.

W XVII wieku Śląsk wraz z Czechami wszedł pod władanie austriackie. W 1740 roku w wywołanej przez Fryderyka II wojnie o Śląsk przegrała Austria i cała dawna dzielnica Śląska anektowana została do Prus. Po drugim rozbiórce Polski do Prus włączone zostały również tereny wielkopolskie. Tak zatem, w 1793 roku, cały obszar obecnego województwa lubuskiego znalazł się w jednym organizmie państwowym – królestwie Prus, a następnie II i III Rzeszy Niemieckiej.

W powojennej Polsce północna część omawianego terenu znalazła się w granicach województwa poznańskiego, a część południowa w województwie wrocławskim. W Gorzowie Wielkopolskim działała Delegatura Wojewody Poznańskiego.

W roku 1950 utworzone zostało województwo zielonogórskie w granicach zbieżnych z obecnym województwem lubuskim, z wyjątkiem tego, że należał do niego powiat głogowski oraz gmina Przemków, przypisana wówczas do powiatu szprotawskiego. W 1953 roku powołany został w Zielonej Górze urząd wojewódzkiego konserwatora zabytków.

W wyniku przeprowadzonej w 1975 roku reformy administracyjnej kraju powstały dwa województwa – gorzowskie, złożone z północnych obszarów regionu oraz dawnych powiatów Choszczno, Myślibórz wydzielonych ze Szczecińskiego i Międzychodu z województwa poznańskiego. Nowe województwo zielonogórskie powstało na południowej części starego, po Świebodzin, lecz bez regionów Głogowa i Wschowy, za to z dodatkiem gmin Wolsztyn, Siedlec i Zbąszyń, wyłączonych z obszaru Wielkopolski. Kolejna reforma administracyjna Polski, przeprowadzona w 1999 roku, spowodowała powstanie województwa lubuskiego z obszarem przywracającym stan sprzed 1975 roku, okrojonego jednak o powiat głogowski.

2. HISTORYCZNE TRAKTY

Przez teren województwa lubuskiego już w okresie wczesnego średniowiecza przebiegały ważne szlaki komunikacyjno-handlowe. W XII-XIII wieku ich znaczenie dla cywilizacyjnego rozwoju regionu nabrało większego znaczenia. Wprawdzie wykorzystywane były, zwłaszcza w XI-XII wieku, do niemieckich najazdów, służyły jednak głównie sprawom gospodarczym. Przy traktach handlowych powstała i rozwinęła się zasadnicza sieć osadnictwa miejskiego.

Najstarszym i najbardziej ruchliwym był tzw. niski trakt solny prowadzący z Halle do Wielkopolski i Wrocławia, przebiegający przez Przewóz, Żary, Żagań, Szprotawę – w kierunku Głogowa. Tą drogą podążał z pielgrzymką do Gniezna w 1000 roku cesarz Otto III. Inna droga, potwierdzona źródłowo w 1005 roku, biegła z południowych Niemiec do Wielkopolski – przez Gubin, Krosno Odrzańskie, Międzyrzecz i Pszczew. Od XIII wieku jej znaczenie wzrosło – przede wszystkim jako traktu łączącego Europę Zachodnią z państwem krzyżackim. Wtedy też znaczenia nabrała równoległa odnoga szlaku – z Krosna Odrzańskiego do Poznania (przez Sulechów, Świebodzin, Babimost, Zbąszyń). Inny znaczący trakt handlowy (z Poznania do Lubusza) prowadził przez Pszczew, Międzyrzecz, Sulęcín, Ośno Lubuskie i Górzycę.

Wczesny rodowód posiada również trakt z Wrocławia do Szczecina wiodący przez Głogów, Bytom Odrzański, Kożuchów, Nowogród Bobrzański, Krosno Odrzańskie i Lubusz. W XIII wieku powstały jego odnogi – z Polkowic do Kożuchowa, przez Nowe Miasteczko, oraz z Bytomia Odrzańskiego do Krosna Odrzańskiego, przez Otyń i Zieloną Górę. W tym samym czasie nabrała znaczenia tranzytowa droga z Niemiec prowadząca przez Kostrzyn, Gorzów Wielkopolski, Strzelce Krajeńskie, Dobiegniew i dalej na wschód. Wówczas też zwiększyła się rola traktu łączącego Kożuchów z Zieloną Górą, biegnącego dalej przez Sulechów, Świebodzin, Skwierzynę, Gorzów – do Szczecina. Podobną zapewne

metrykę posiadał trakt prowadzący z Wielkopolski (przez Międzychód, Skwierzynę, Słońsk, Kostrzyn) do Berlina.

Wykształcone w okresie średniowiecza trakty istnieją do dziś, chociaż nie wszystkie są tak ważne, jak niegdyś. Począwszy od XVIII wieku, najwyższą rangę uzyskał szlak z Berlina do Wrocławia, w skorygowanej w XIX wieku wersji – prowadzącej z Krosna Odrzańskiego przez Zieloną Górę, Otyń, Nową Sól i Nowe Miasteczko.

Od połowy XIX wieku rozpoczęła się budowa dróg żelaznych. Najwcześniej, w 1846 roku, uruchomiona została linia kolejowa łącząca Berlin z Wrocławiem, biegnąca przez Gubin, Lubsko, Żary i Iłowę Żagańską. Niedługo potem trasę tę połączono z Głogowem, linią z Jankowej Żagańskiej przez Żagań i Szprotawę. W latach siedemdziesiątych XIX wieku powstały linie kolejowe z Wrocławia do Szczecina, przez Bytom Odrzański, Nową Sól, Otyń, Zieloną Górę, Rzepin i Kostrzyn oraz z Gubina do Poznania – przez Krosno Odrzańskie, Sulechów, Babimost i Zbąszyń. Linie te krzyżowały się w Czerwieńsku, co wpłynęło na ożywienie miasteczka. Nieco później wybudowana została droga żelazna z Bydgoszczy do Kostrzyna – przez Drezdenko, Gorzów i Witnicę. Pod koniec XIX i na początku XX wieku powstały lokalne połączenia kolejowe między poszczególnymi miastami.

Transport kolejowy stworzył zupełnie nowe warunki dla rozwoju przemysłu. Spowodował też jednak upadek niektórych tradycyjnych produkcji, np. winiarstwa w Gubinie i Krośnie Odrzańskim. Ale w Zielonej Górze, dzięki dostarczaniu koleją półproduktu (moszczu) z winnic zachodnioniemieckich i francuskich, rozwinął się przemysł winiarski, przekształcony z czasem w alkoholowy (winiak, wódka).

VI. OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA ZASOBÓW ZABYTKÓW WOJEWÓDZTWA LUBUSKIEGO

1. DANE STATYSTYCZNE

Relatywnie do obszaru, Lubuskie, w skali kraju, należy do najzasobniejszych w zabytki województw. Rozmieszczenie tych dóbr kultury, zarówno w sensie liczbowym, jak i pod względem wartości artystycznych, nie jest równomierne. Korzystniej w tym względzie sytuuje się część południowa obszaru związana w przeszłości ze Śląskiem. Różna przeszłość historyczna zdecydowała też o odmienności form architektonicznych między południem i północą województwa. Odnosi się to szczególnie do spuścizny kulturowej z okresu średniowiecza, a także do epoki baroku. Zabytki wschodniego pasma terenu, ze strefy wielkopolskiej, mają cechy zbliżone do sztuki śląskiej, a architektura części północnej wykazuje pokrewieństwo z Pomorzem Zachodnim, Nową Marchią i Brandenburgią.

Najcenniejsze zabytki wpisane zostały do rejestru zabytków, który nie jest zamknięty, a w wyniku badań i lepszego rozpoznania mogą się w nim znaleźć dalsze obiekty.

W województwie lubuskim do rejestru wpisanych zostało 3631 zabytków nieruchomych, co plasuje nasz rejon na jedenastym miejscu w kraju. Poniższe zestawienie pokazuje tę liczbę z podziałem na kategorie obiektów (stan na 31.12.2007):

Lp.	Kategoria obiektu	Liczba
1.	Założenia przestrzenne - układy urbanistyczne, ruralistyczne, dzielnice i osiedla, place i ulice (jako wnętrza urbanistyczne), strefy ochrony konserwatorskiej krajobrazu, kanały, linie kolejowe, założenia rekreacyjne i sportowe, miejsca pamięci narodowej	32
2.	Obiekty sakralne - kościoły różnych wyznań, klasztory, dzwonnice, kaplice, kaplice cmentarne, kostnice, kapliczki przydrożne, figury	498
3.	Obiekty budownictwa obronnego - mury obronne, bramy miejskie, forty, arsenały	38
4.	Budowle użyteczności publicznej - siedziby władz, szkoły i internaty, banki, poczty, hotele i pensjonaty, teatry i kina, koszary i więzienia, dworce kolejowe, szpitale i zakłady opiekuńcze, budynki administracyjne zakładów przemysłowych	131
5.	Zamki	22
6.	Pałace - pałace wiejskie (ośrodki dóbr), pałace miejskie (w zespołach rezydencjonalnych)	129
7.	Dwory - dwory wiejskie (ośrodki dóbr), dwory podmiejskie (w zespołach rezydencjonalnych), dwory obronne (wieże mieszkalne)	77
8.	Zieleń - parki pałacowe i dworskie, ogrody dworskie, ogrody willowe (jako elementy komponowanych założeń), parki miejskie, aleje	190
9.	Zabudowa folwarczna - oficyny mieszkalne i gospodarcze (w zespołach), budynki inwentarskie (w zespołach), budynki produkcyjne (w zespołach), budynki mieszkalno-użytkowe pracowników folwarcznych (domki ogrodnika, leśniczego, doktora itp.), pojedyncze obiekty pozostałe po zespołach folwarcznych, spichlerze, magazyny	282
10.	Budynki gospodarcze - wszelkie pojedyncze obiekty gospodarskie w zagrodach wiejskich, spichlerze, magazyny jako obiekty samoistne, poza zespołami folwarcznymi, budynki pomocnicze przy obiektach użyteczności publicznej i domach mieszkalnych	83
11.	Domy mieszkalne - domy, kamienice, chałupy wiejskie, pałace i dwory miejskie, plebanie, wikariaty i organistówki, domy w osiedlach (wyszczególnione w decyzjach przestrzennych), domy w osiedlach robotniczych (wpisane w zespołach zakładów przestrzennych)	1935
12.	Budownictwo przemysłowe - hale produkcyjne w zespołach fabrycznych, warsztaty, obiekty towarzyszące, parowozownie, kotłownie, wieże szybowe w kopalniach, pojedyncze budynki produkcyjne, poza zespołami folwarcznymi (kuźnie, olejarnie itp.), młyny, wiatraki, urządzenia hydrotechniczne, wodociągowe wieże ciśnień, mosty i wiadukty, elektrownie, gazownie i wodociągi	82

13.	Cmentarze - cmentarze komunalne, wojenne, wyznaniowe, kwatery cmentarne, pojedyncze groby i mogiły	50
14.	Inne - ogrodzenia, bramy i kordegardy	82
	Razem	3631

Źródło: www.kobidz.pl

W prowadzonym odrębnie rejestrze zabytków ruchomych w województwie lubuskim znajdują się 372 wpisy dotyczące pojedynczych dzieł oraz całych zespołów, głównie stanowiących wyposażenie świątyń. Razem rejestrem objętych jest 3524 zabytków ruchomych.

W księdze rejestru zabytków archeologicznych dokonano 548 wpisów.

Niezależnie od rejestru zabytków samorządy zobowiązane są do prowadzenia gminnej ewidencji zabytków (GEZ) (art. 22 cytowanej ustawy) w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomości z terenu właściwej gminy.

Formę ewidencji określa Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 14 maja 2004r. *w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem* (Dz. U. 2004 nr 124 poz. 1305) [57]. Gminna ewidencja zabytków jest zatem zbiorem kart adresowych, z których każda określa zabytek nieruchomy i miejsce jego położenia.

Wpis zabytku nieruchomego do ewidencji nie stanowi bezpośredniej formy jego ochrony. Stanowi jednak wraz z zabytkami objętymi rejestrem podstawę do uwzględnienia zasobu w formie zapisu, w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego (art. 19 cyt. ust.). Daje też podstawę do sporządzenia programów opieki nad zabytkami na szczeblu województwa, powiatu i gminy.

W województwie lubuskim ewidencją objętych jest 44468 obiektów architektury i budownictwa, 1277 parków, ogrodów, cmentarzy i alei, a także 15300 stanowisk archeologicznych.

Zabytki nieruchome o szczególnej wartości mogą być wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego Ludzkości UNESCO, a także na krajową Listę Pomników Historii.

Lista Światowego Dziedzictwa UNESCO powstała w 1978 roku na mocy przyjętej przez ONZ w 1972 roku Konwencji w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturowego i naturalnego, której Polska była jednym z sygnatariuszy. Intencją utworzenia listy, szczególnie cennych zabytków nieruchomych wyróżniających się nadzwyczajnymi walorami w skali globalnej, było objęcie ich międzynarodową ochroną, także w sensie zbiorowej pomocy uzupełniającej działania zainteresowanych państw.

Na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO zostało wpisanych 13 obiektów z terenu Polski, w tym także jeden z województwa lubuskiego. Jest to Park Mużakowski położony po obu stronach granicznej rzeki Nysy Łużyckiej, w miejscowościach Łęknica i Bad Muskau. Park został objęty taką ochroną w 2004 roku. Jest jednym z najrozleglejszych parków w Europie, założonym na obszarze ponad 700 hektarów, z których 522 znajdują się na terenie Polski. Powstał w XIX wieku z inicjatywy księcia

Hermana von Pückler-Muskau, miłośnika i projektanta parków krajobrazowych. Park perfekcyjnie wykorzystuje naturalne walory przyrodnicze i krajobrazowe miejsca. W obręb kompozycji włączono również miasto Muskau, jego przedmieścia oraz otaczające je łąki i pola.

W ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad nimi przewidziano możliwość nadania obiektom lub zespołom zabytkowej rangi pomnika historii (art. 15 pkt. 1). Status pomnika historii zabytkom i parkom kulturowym nadaje w drodze rozporządzenia prezydent Rzeczypospolitej, na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego.

Aktualnie na liście pomników historii znajdują się 34 zespoły i obiekty zabytkowe, pośród których jeden z terenu województwa lubuskiego – Park Mużakowski (Rozporządzenie Prezydenta RP z dn. 14.04.2004). Liczba ta może się zwiększyć, gdyż walory niektórych zespołów zabytkowych kwalifikują je do rangi pomników historii.

Ważną formą ochrony i popularyzacji zabytków, wprowadzoną w cytowanej powyżej ustawie, jest park kulturowy. Park może być utworzony mocą uchwały rady gminy, po zasięgnięciu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Intencją powoływania parków kulturowych jest ochrona, „krajobrazu kulturowego oraz zachowanie wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi, charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej (art. 16 pkt.1).

Na terenie województwa lubuskiego 29 września 2006 roku, na podstawie uchwały Rady Gminy Bogdaniec, utworzony został pierwszy i na razie jedyny park kulturowy – „Dolina Trzech Młynów”. Obecny stan ulegnie zmianie, bo na obszarze regionu lubuskiego istnieją liczne miejsca i obszary o walorach spełniających wymogi tworzenia parków kulturowych. Propozycje parków kulturowych zawiera załącznik nr 3.

2. URBANISTYKA I RURALISTYKA – ZAŁOŻENIA WIELKOOBSZAROWE

Założenia urbanistyczne

Na terenie województwa lubuskiego zachowało się 55 zabytkowych założeń urbanistycznych. Od strony prawnej 16 z nich nie utrzymało statusu miasta, są jednak w większości ośrodkami samorządowymi gmin, za wyjątkiem Brójec i Ołoboku. Są to: Bledzew, Bobrowice, Brody, Brójce, Bytnica, Lubrza, Łagów, Ołobok, Otyń, Przewóz, Pszczew, Słońsk, Świdnica, Trzebiechów, Torzym, Zabór.

Największą grupę (33 założenia) stanowią miasta ukształtowane planistycznie w XIII wieku, w trakcie lokacji przestrzennej na prawie polskim lub częściowej magdeburskim. Ich geneza sięga zazwyczaj czasów wcześniejszych i wiąże się z takimi formami osadnictwa, jak gród, podgrodzie i osada targowa. Charakterystyczną cechą tych ośrodków są ich regularne plany z położonym centralnie czworobocznym placem rynkowym powiązany z siecią wychodzących pod kątem prostym ulic oraz czytelną granicą pierwotnego założenia, nierzadko akcentowaną pozostałościami średniowiecznych obwarowań. Miasta te, mimo iż wytyczone były według wypracowanego modułu, odbiegają zdecydowanie od kompozycyjnego schematu w układzie planu. O indywidualnym charakterze każdego z nich zdecydowały takie czynniki, jak topografia terenu, hydrografia,

i wielkość założenia. W dalszym etapie o odmiennym ukształtowaniu każdego ośrodka zdecydowała wypełniająca przestrzeń zabudowa podlegająca na przestrzeni wieków najróżniejszym przeobrażeniom.

Dalszych 9 miast, o rodowodzie XIV-, XV-wiecznym, uformowanych zostało w układzie planów według takich samych zasad, co miasta XIII-wieczne. Z reguły są to jednak ośrodki mniejsze.

W czasach nowożytnych na obszarze regionu powstało kolejnych 11 miast, założonych zazwyczaj z inicjatywy nie władców, lecz osób możnych. Jedno z tych miast powstało w XVI wieku, siedem w XVII i trzy w XVIII. Te nowe ośrodki urbanistyczne różnią się od założeń średniowiecznych mniejszą skalą, a niekiedy również odmiennością rozplanowania. Do takich należą Brody, ukształtowane w połowie XVIII wieku, według zasad urbanistyki barokowej. Plan założonych w XVIII wieku Krzystkowic (obecnie część Nowogrodu Bobrzańskiego) osadzony został na kształcie litery C (od imienia ówczesnego władcy Łuzyc, Chrystiana). Oryginalny plan, oparty w zasadniczym trzonie na starej osadzie solnej, otrzymała w połowie XVIII wieku Nowa Sól. Średniowieczną tradycją nie kierowano się również przy wytyczaniu Bobrowic (XVII-XIX w.), Jasienia (1660 r.) i Trzebiechowa (1707 r.).

W ocenie wartości kulturowych zespołu urbanistycznego ważnym elementem jest stan zachowania pierwotnego planu miasta. Decydujące znaczenie ma jednak układ przestrzenny ośrodka, czyli jego kształt trójwymiarowy. O randze zabytkowej miasta decyduje zatem głównie, obok niezniekształconego planu, wypełniająca ten plan zabudowa, także ta, która znajduje się poza granicami najstarszego trzonu miasta. Istotne przy tym znacznie ma architektoniczna klasa i stan zachowania tej zabudowy.

W rankingu miast o zachowanej zabytkowej strukturze urbanistycznej najwyżej plasują się Wschowa, Świebodzin, Lubsko, Drezdenko i Zielona Góra. Wschowa wybija się na czoło dzięki zachowanemu kompleksowi trzech układów planistycznych – ośrodka średniowiecznego i dwóch założeń (z 1633 i 1683 roku) w postaci tzw. Nowych Miast, będących niegdyś niezależnymi prawnie jednostkami osadniczymi. Obecnie wszystkie człony tworzą zwarty organizm scalony powstałymi w XVIII wieku przedmieściami średniowiecznego trzonu. Cała przestrzeń wypełniona jest stylową zabudową z okresu XVI-XIX wieku, a wśród niej znajdują się znakomite zabytki architektury w postaci m.in.: kościoła parafialnego, zespołu klasztorowego franciszkanów, szkoły ewangelickiej (1607 r.) i ratusza.

Na podobną ocenę, jak Wschowa, zasługuje również Świebodzin, z pełną zabudową w czytelnym układzie rozwoju przestrzennego, od XIII do XX wieku, oraz znakomitej klasy budowlami użyteczności publicznej, w tym kościoła parafialnego, ratusza, relikdami książęcego zamku i pozostałościami średniowiecznych obwarowań.

Lubsko utraciło wprawdzie pewną część staromiejskiej zabudowy mieszkalnej, ale przetrwała ona wokół rynku i przy wychodzących z niego ulicach, a drobne ubytki uzupełnione zostały w ostatnich latach nowymi kamienicami, zaprojektowanymi harmonijnie do starego otoczenia. Wartość zabytkową kompleksu podnoszą znakomitej klasy budowle gotyckiego kościoła farnego i renesansowego ratusza.

Zespół urbanistyczny Zielonej Góry przetrwał – tak w układzie założenia średniowiecznego, jak też narosłych wokół niego nowych członów (pl. Pocztowy,

pl. Słowiański) i przedmieść, z czasów od XVI do początku XX wieku. Kompleks ten stanowi największy w skali województwa obszar wypełniony stylową zabudową mieszkalną. Zielona Góra posiada też, wprawdzie niższej rangi niż omówione wcześniej ośrodki, zabytkowe budowle użyteczności publicznej – m.in. gotycki kościół farny, szkieletowej konstrukcji kościół poewangelicki (obecnie M.B. Częstochowskiej) i ratusz z XV wieku, przebudowany w XVIII-XIX wieku. Zachowały się również cenne, bo jedyne tego rodzaju w Polsce – domki winiarskie.

Analogicznie do Zielonej Góry, lecz o mniejszej skali założenia, prezentuje się Drezdenko posiadające, oprócz stylowej zabudowy mieszkalnej – barokowy pałac (obecnie szkoła), zbrojownię z XVII wieku (obecnie muzeum), pozostałości renesansowej twierdzy oraz dwa neogotyckie kościoły.

Wyjątkowe w skali Polski, a nawet Europy, jest minizałożenie urbanistyczne Łagowa, tym cenniejsze, że zespół architektoniczno-przestrzenny na przesmyku między jeziorami spleta się z przyrodniczym otoczeniem.

Cennym zespołem zabytkowym jest także Bytom Odrzański. Wprawdzie miasto utraciło część zabudowy staromiejskiej, a nowe wielkopłytowe domy posadowiono z zatarciem historycznego rozplanowania w zachodnim sektorze, ale niemal w całości przetrwała świetna zabudowa rynku, w ostatnich latach okazale zrewaloryzowana. Wzrost kulturowych dodają zespołowi urbanistycznemu Bytomia Odrzańskiego gotycko-barokowy kościół parafialny, renesansowy ratusz i budynek dawnego gimnazjum z XVII wieku, przebudowany w XVIII wieku na zbór ewangelicki.

Wysoko plasują się także Kozuchów i Żary, mimo dużych ubytków w zabudowie mieszkalnej śródmieścia. Zaistniałe uszkodzenia w układzie przestrzennym rekompensują w pewnym stopniu wspaniałe budowle; w Kozuchowie kościół farny, zamek i okrag murów obronnych; w Żarach fara i kompleks zamkowo-pałacowy.

Skutki II wojny światowej, jakie dosięgły wiele miast lubuskich, szczęśliwie ominęły inne, zazwyczaj mniejsze zespoły. Aczkolwiek są one kulturowo cenne, to ich zabytkową rangę obniża stosunkowo uboższa architektura, zarówno gdy chodzi o domy mieszkalne, jak i budownictwo użyteczności publicznej. Miasta i miasteczka o zachowanym układzie przestrzennym z tradycyjną zabudową to: Babimost, Bledzew, Bobrowice, Brody, Brójce, Bytnica, Czerwieńsk, Iłowa Żagańska, Jasień, Kargowa, Lubniewice, Lubrza, Nowe Miasteczko, Nowa Sól, Ołobok, Otyń, Pszczew, Sława, Słońsk, Szlichtyngowa, Torzym, Trzciel i Trzebiechów.

W rezultacie działań wojennych w 1945 roku oraz niewłaściwych realizacji budowlanych w latach powojennych ład przestrzenny, a niekiedy całą zabudowę staromiejską, utraciły tak cenne ośrodki urbanistyczne, jak: Dobiegniew, Gorzów Wielkopolski, Gubin, Krosno Odrzańskie, Kostrzyn, Nowogród Bobrzański, Ośno Lubuskie, Przewóz, Strzelce Krajeńskie, Sulęcín, Trzebiel i Żagań. W znacznie łagodniejszym stopniu skutki te dosięgły również Bytom Odrzański, Kozuchów, Rzepin, Szprotawę i Żary.

Założenia ruralistyczne

Analogicznie do miast – również osady wiejskie posiadają wartości kulturowe, których wagę zabytkową określają takie czynniki, jak stan zachowania pierwotnego rozplanowania, charakter i kondycja zabudowy, stan układu przestrzennego, w kontekście elementów dekompozycyjnych.

Stan zasobów tej kategorii zabytków nie został w pełni rozpoznany ani sklasyfikowany. Niewiele układów ruralistycznych wpisanych zostało do rejestru zabytków, niewiele też chronionych jest zapisami w planach zagospodarowania przestrzennego.

Ważnym składnikiem kulturowym osady wiejskiej jest jej rozplanowanie, informujące często o czasie i okolicznościach powstania miejscowości. Występują wsie o zróżnicowanych planach, typu: okolnica, owalnica, ulicówka, ulicówka z placem, łańcuchówka, rzędówka, widlica i wielodrożnica. Chronologicznie najstarszymi formami układów są okolnice, owalnice, ulicówki i łańcuchówki.

Kulturowo najcenniejsze, wykształcone prawdopodobnie już w XII wieku, są okolnice – zwarte osady skupione wokół kolistego placu. Powstały one w rejonach starego osadnictwa, na dobrych glebach w okolicach Gubina i Świebodzina. Występowały nielicznie wśród dominującego wówczas osadnictwa amorficznego w postaci źlebi, czyli mobilnych jednodworców rodzinnych. W procesach przemian wiele okolnic uległo przekształceniom bądź zanikowi, a do dziś zachowały się tylko trzy: Koło (gm. Brody), Kuligowo (gm. Międzyrzecz) i Łąkie (gm. Skąpe). Ostatnia z nich założona jest wokół kolistego jeziora.

Zasadniczym przełomem w kształtowaniu osadnictwa wiejskiego było upowszechnienie gospodarki czynszowej na początku XIII wieku. Wywołało to wielką, odgórną akcję porządkowania przestrzennego miast i wsi. Sprawa polegała na scalaniu rozproszonych osad i nadawaniu im racjonalnych planów, w połączeniu z reformą prawną. W wyniku takich działań w XIII wieku przeobrażone lub nowo założone wsie otrzymały układy w postaci owalnic, ulicówek i łańcuchówek.

Owalnica jest wsią o zabudowie zwartej, posadowionej wokół owalnicowego placu (nawsia), często ze znajdującym się na nim oczkiem wodnym – naturalnym bądź sztucznym. Wsie tego typu, ukształtowane w trakcie reformy przestrzenno-prawnej, powstały w oparciu o rodzimy żywioł ludzki. O tym, że ich rodowód należy łączyć z kolonizacją wewnętrzną, świadczą pierwotne nazwy – polskie, przetrwałe najczęściej do czasów najnowszych. Wsi owalnicowych o dobrze zachowanych lub czytelnych w rozwiniętym założeniu zachowało się około 200. Stanowią duży procent miejscowości w gminach Babimost, Bledzew, Brody, Drezdenko, Gubin, Lubrza, Międzyrzecz, Przytoczna, Skwierzyna, Sulechów, Sulęcín, Świebodzin, Szczaniec, Torzym i Trzciel. Do najlepiej zachowanych, kulturowo najcenniejszych, wsi owalnicowych należą Jezioro Dolne i Suchodół (gm. Brody), Nowe Kramsko i Podmokle Wielkie (gm. Babimost), Boryszyn i Bucze (gm. Lubrza), Radoszyn (gm. Skąpe), Lisów (gm. Słubice), Gronów, Sienno i Połęcko (gm. Ośno Lubuskie), Różanki i Ulim (gm. Gorzów Wlkp.) Na owalnych placach tego typu wsi usytuowane są często kościoły (dobrym przykładem jest Radoszyn).

Typem przestrzennego założenia ruralistycznego, jaki najczęściej występuje na terenie województwa, jest ulicówka (około 400 czytelnych układów). Założona jest

na krótkim, prostym odcinku drogi i ma zwartą zabudowę po obu stronach. Geneza ulicówki jest podobna jak owalnicy, na co wskazuje polskie nazewnictwo. Późniejsze wsie o takim planie, powstałe w XIV-XV wieku, mają szerszą ulicę tworzącą rodzaj wydłużonego placu. Takie są np. Węgrzynice w gminie Skąpe czy Grochowice w gminie Gubin. W niektórych przypadkach ulicówka rozwinięta jest o niewielki plac na końcu wsi, tworząc typ ulicowo-placowy. Ulicówki istnieją w każdej gminie, najwięcej jednak w gminach Bojadła, Bobrowice, Brody, Bytom Odrzański, Dąbie, Drezdenko, Gubin, Jasień, Krosno Odrzańskie, Osno Lubuskie, Pszczew, Przytoczna, Sława, Sulechów i Torzym. Przykłady dobrze zachowanych ulicówek to Zabłocie (gm. Jasień), Stary Kisielin (gm. Zielona Góra), Łągów i Gronów (gm. Dąbie).

Inną genezę od opisanych typów wsi ma łańcuchówka. Wsie o takim układzie rozciągnięte są niekiedy kilometrami, z reguły wzdłuż krętych strumieni, przy czym zabudowa jest nieregularna i rozluźniona. Łańcuchówki powstały w XIII wieku na terenach leśnych przesiek rozdzielających terytoria plemienne Dziadoszan, Żarowian i Nice (rejon Gubina). Zasiedlenie tych puszc-przesiek zapoczątkował na wielką skalę Henryk Brodaty (1202-1238), sprowadzając osadników z Flandrii i Frankonii. Każdy z nich otrzymał na własność las (około 20 ha) do karczunku i zagospodarowania.

Poza nielicznymi wyjątkami, gdy do obcych przybyszów dołączano ludność miejscową i utrzymywała się polska nazwa (np. Wichów, Miodnica, Brzeźnica), wsie typu łańcuchówka otrzymywały od początku nazwy obce, często pochodzące od imienia zasadzcy – sołtysa, np. Wittgendorf (Witków), Waltersdorf (Lubomyśl) czy Hartmansdorf (Witoszyn) lub od lasu, np. Schönwalde (Sieniawa Żarska), Herzogswaldau (Mirocin).

Łańcuchówki dominują w rejonie Kozuchowa (na zachód i południe od miasta) oraz w gminach Szprotawa, Niegosławice, Małomice, Brzeźnica, Żagań i Żary. Są ewidentnym dokumentem świadczącym o intensywnej akcji podjętej przez Henryka Brodatego w celu zasiedlenia pustek osadniczych i stworzenia rolniczego zaplecza dla reformowanych miast. Ich zabytkowe znaczenie jako świadectwa historycznego jest oczywiste, natomiast pod względem przestrzennym i krajobrazowym walory łańcuchówek są stosunkowo niewielkie.

Zasadnicza sieć osadnictwa wiejskiego na obszarze województwa lubuskiego ukształtowała się w XIII-XV wieku. Ponowny ruch osiedleńczy nastąpił w XVI wieku, gdy rozwinęła się gospodarka folwarczna i związane z tym dalsze karczunki lasów oraz przejmowanie do uprawy gorszych gleb. Przy lokalizowanych z dala od wsi folwarkach powstawały nieduże osady, które najczęściej otrzymywały plan rzędówki – układu zbliżonego do ulicówki, lecz z mniej zwartą zabudową, sadowioną po jednej stronie drogi. Rzędówki występują na terenie całego województwa, a jest ich około 140. Występują też na terenach osuszonych mokradeł. Dobrym przykładem takiej wsi jest założone w 1754 roku Głuchowo w gminie Słońsk. W tamtym rejonie, jak i na obszarze całej doliny Warty i Noteci, powstało w XVII i XVIII wieku sporo podobnych założeń, ale także liczne miejscowości o beżładnej, amorficznej zabudowie.

Innym typem rozplanowania, zrodzonym w końcu XVIII wieku, jest widlica – rozwidlająca się ulicówka. Przykładem tak rozplanowanej wsi jest Żółwin w gminie Międzyrzecz.

Industrializacja wpłynęła na rozwój przestrzenny nie tylko miast, ale także wielu wsi, które, rozrosłe w wielodrożnice, nierzadko utraciły czytelność pierwotnego planu

owalnicy czy ulicówki. Kulturowo cenniejsze są te wielodrożnice, które mimo rozwoju przestrzennego zachowały w trzonie dawny plan i łączą w sobie elementy pierwotne z powstałymi w czasach kapitalizmu. Przykładem może być Stary Kisielin.

Obecny obraz wsi odbiega znacząco od pierwotnego, zawiera jednak elementy ciągłości. Dużo miejscowości zachowało dawny lub mało zmieniony plan. Inaczej jest z zabudową, czyli drugim ważnym składnikiem decydującym o wartości zabytkowej wsi, bo dawne domy drewniane zastąpione zostały w XIX-XX wieku murowanymi, zazwyczaj okazalszymi. Na korzyść ich układu przestrzennego działa to, że budynki te usytuowane są na miejscu starych, ustawione jak dawniej szczytowo bądź kalenicowo. Pomijając szczegóły i upraszczając zagadnienie, można uznać, że dzisiejszy obraz wsi lubuskiej koresponduje z tym, który się wytworzył u zarania jej dziejów. Jest to ogromna zaleta wysoko wartościująca tutejsze osadnictwo wiejskie pod względem zabytkowym. W klasyfikacji wartości, oprócz planu i zabudowy mieszkalnej, duże znaczenie mają takie budowle, jak kościoły i obiekty dworskie. Ich obecność, w większym lub mniejszym stopniu, w zależności od prezentowanej klasy architektonicznej, decyduje także o randze zabytkowej zespołu wiejskiego. Mimo niekorzystnych ingerencji w tkankę założeń ruralistycznych, spowodowanych działaniem czasu industrializacji i wprowadzeniu „nowoczesnych” akcentów w latach sześćdziesiątych – osiemdziesiątych XX wieku (zwłaszcza w miejscowościach pegeerowskich), zdecydowana większość wsi województwa lubuskiego zachowała harmonijny ład – tak w kompozycji wewnętrznej, jak i zewnętrznej zespołów. Jest to wielkim atutem wsi jako ważnego elementu krajobrazu, kreowanego wraz z bogatą szatą leśną, rozłogami pól oraz wodami rzek i jezior.

3. ARCHITEKTURA I BUDOWNICTWO

Architektura sakralna

W województwie lubuskim obok występujących najliczniej zabytków o funkcji mieszkalnej, gdy chodzi o ilość, na drugim miejscu plasuje się architektura sakralna. Pod względem wartości artystycznych posiada ona pozycję dominującą. Charakterystykę zasobów przedstawiono chronologicznie, według stylów architektonicznych.

Okres romański zaznaczył się na obszarze regionu bardzo słabo i wyłącznie w architekturze sakralnej. Większość budowli z tego okresu uległa tak gruntownej przebudowie, że zachowały się tylko relikty murów (kościóły farne w Gubinie i Żarach), bądź wtórnie użyty materiał budowlany w postaci granitowej kostki ciosanej (Lubsko, Ośno Lubuskie, Sulechów, Rzepin). Najlepiej zachowanymi, w mało zmienionej pierwotnej postaci, są kościoły wiejskie w Starym Żaganiu (XII wiek), Iławie (obecnie dzielnicy Szprotawy) i Biedrzychowicach Dolnych (oba z pierwszej połowy XIII wieku). Romańskie są również mury magistralne korpusu nawowego kościoła NMP w Nowogrodzie Bobrzańskim (1227 r.) Na koniec XIII wieku datowane są granitowe kościoły wiejskie w Kowalowie, Lubnie, Marwicach i Wojcieszycach, typologicznie związane z tego rodzaju architekturą Pomorza Zachodniego.

W architekturze zabytków sakralnych bardzo licznie reprezentowany jest gotyk, zarówno w jego formach wczesnych (2. poł. XIII w.), rozwiniętych (XIV-XV w.), jak i schyłkowych (pocz. XVI w.). Wczesnogotyckimi budowlami są, niekiedy rozbudowane

lub przekształcone później, kościół pocysterski w Gościkowie z około połowy XIII wieku oraz korpus fary w Gorzowie Wielkopolskim (obecnie katedry) i fara w Strzelcach Krajeńskich. Założenia XIII-wiecznych świątyń, w rozbudowanych bryłach kościołów farnych, czytelne są w Koźuchowie i Szprotawie.

Z drugiej połowy XIII wieku pochodzi liczna grupa (ponad 20) kamiennych kościołów wiejskich skupionych w rejonie Koźuchowa, Szprotawy i Żagania. Wartości kulturowe tych obiektów podnosi fakt, że ich powstanie związane jest z cywilizacyjną akcją zasiedlania puszczańskiej przesieki międzyplemiennej, podjętą przez księcia Henryka Brodatego, a kontynuowaną przez jego następców. W tej grupie zabytków do najcenniejszych, najlepiej zachowanych w pierwotnej postaci, należą kościoły w Niwiskach, Studzieńcu, Mirocinie Dolnym, Bożnowie, Bieniowie, Mycielinie i Gościszowicach.

Z dojrzałym gotykiem, o architekturze przedniej klasy, spotykamy się w miastach, gdzie w XIV i XV wieku rozbudowane zostały, rzadziej wzniesione od podstaw, kościoły farne, ceglane o trójnawowych założeniach, wzbogacone w planie o prezbiterium (katedra w Gorzowie Wielkopolskim), wieżę, kaplice i przedsionki. Największą i architektonicznie najbardziej rozwiniętą jest fara w Gubinie, od 1945 roku pozostająca w ruinie (obecnie w trakcie prac zabezpieczających). Klarownością gotyckiego stylu i wysmukłością sylwetki wyróżnia się kościół mariacki (obecnie p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa) w Żarach.

Wysokiego lotu architekturę, zewnętrzną i wewnętrzną, posiadają kościoły farne w Dobiegniewie, Koźuchowie, Lubniewicach, Lubsku, Międzyrzeczu, Ośnie Lubuskim, Słońsku, Sulechowie, Szprotawie i Zielonej Górze. Każda z tych budowli ma odrębną historię, odmienny plan i kształt architektoniczny, ale łączy je ten sam styl – gotyk. Najbardziej rozwinięte plany posiadają świątynie w Gubinie, Szprotawie i Świebodzinie. Są to trzynawowe hale z obejściem i rzędami kaplic. Wybitnym pod względem artystycznym, zwłaszcza w odniesieniu do wnętrza jest kościół poaugustiański, pełniący także funkcję parafialnego, w Żaganiu. Unikalnym zabytkiem architektury w tym mieście jest, wzniesiona w roku 1598, kaplica Grobu Świętego wzorowana na grobie Chrystusa w Jerozolimie.

Liczne kościoły gotyckie powstały w XIV i XV wieku na terenach wiejskich. Do najcenniejszych z tej grupy, wyróżniających się walorami architektonicznymi i zachowanych bez większych przekształceń, należą jednonawowe świątynie w Bobrowce, Bogaczowie, Dębowej Łęce, Gołaszynie, Gronowie (pow. Słubice), Jabłonowie, Jędrzychowicach, Koninie Żagańskim, Laskach, Lutynce, Mirocinie Górnym, Mirostowicach Dolnych, Osowej Sieni, Ostrowie, Połęcku, Przyczynie Górnej, Radowie, Radoszynie, Radówku, Siedlnicy i Świdnicy.

Czas renesansu w architekturze sakralnej zaznaczył się słabo, ponadto głównie w rozbudowie gotyckich świątyń o aneksy typu kaplica, a jeszcze częściej w przekształceniu wnętrza, co wiązało się z rozpowszechnianiem luteranizmu i protestancką liturgią. Z okresu renesansu pochodzą także liczne kamienne płyty nagrobne i epitafijne, zdobiące zewnętrzne i wewnętrzne ściany kościołów, zwłaszcza w południowej części województwa. Nowe kościoły o architekturze renesansowej wzniesione zostały w Czetowicach, Miłowicach, Nowej Soli, Pszczewie, Sławie, Starym Strączu i Templewie.

Zrodzony z ducha kontrreformacji barok pozostawił po sobie znaczną ilość budowli sakralnych, nierzadko wysokiej klasy architektonicznej i artystycznej. Są to obiekty wzniesione od podstaw, jak i gruntownie przekształcone gotyckie kościoły i klasztory. Spośród wielkich realizacji powstałych od nowa wymienić trzeba klasztor bernardynów we Wschowie, kolegium jezuickie w Żaganiu i kościół w Rokitnie. W wyniku przebudowy barokową architekturę otrzymał zamek w Otyniu, zaadaptowany przez jezuitów na klasztor; podobnie klasztory cystersów w Gościkowie i augustianów w Żaganiu oraz fara we Wschowie. Nowy, barokowy wygląd nadany został też kościołom parafialnym w Babimoście i Krośnie Odrzańskim.

Z kilkudziesięciu barokowych kościołów wiejskich, obok wspomnianego już Rokitna, wyróżniają się świątynie w Bieczu, Brzeźnicy (k. Żagania), Gęstowicach, Goraju, Jarnatowie, Hłowej Żagańskiej, Kaławie (k. Międzyrzecza), Karczówce, Kolsku, Konotopie, Łagowie (pow. Krosno Odrzańskie), Małomicach, Nowej Wsi (międzyrzeckiej), Nowym Kramsku, Ołoboku, Pałcku, Starosiedlu, Stanowie, Wysokiej (międzyrzeckiej), Zamysławie i Żubrowie.

Nieliczne są zabytki sakralne z okresu klasycyzmu (koniec XVIII – pocz. XIX w.). Są to kościoły w: Babimoście (dawny ewangelicki), Cybince, Gliźnie, Karninie, Karszynie, Klenicy, Jeninie, Międzyrzeczu (kościół św. Wojciecha i synagoga), Nowym Miasteczku (dawny ewangelicki), Rzeczycy, Torzymiu i Trzebiechowie. Klasycystyczną fasadę otrzymała fara w Babimoście.

Z drugiej połowy XIX i początku XX wieku, gdy dominowały style historyzujące (neoromanizm, neogotyck, neorenesans, neobarok, neoklasycyzm) i eklektyzm, zachowały się liczne świątynie w miastach i wsiach, w drugim przypadku na miejscu starszych o konstrukcji drewnianej i szkieletowej. Wśród wielu innych wzniesiono wówczas kościoły w Bobrowicach, Brójcach, Drezdenku, Gorzowie (p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego), Lubsku, Nowej Soli (św. Antoniego) i Żaganiu (św. Krzyża).

Odrębną grupę stanowią kościoły drewniane i wzniesione w konstrukcji szkieletowej. Szczególnie cenne, z okresu średniowiecza i czasów nowożytnych, zachowały się w Kłępsku, Kosieczynie, Chlastawie, Kalsku k. Międzyrzecza, Boryszynie, Nowej Wiosce i Trzebuli; ostatni z nich na oryginalnym planie ośmioboku. Wśród kilkudziesięciu obiektów konstrukcji szkieletowej, przykładowo wymienić można: kościoły (zazwyczaj dawne zbory protestanckie) w Bojadłach, Chwałowicach, Gorzycy, Gralewie, Lubięcinie, Lubochni Małej, Pożrzadle, Rokitnicy, Sękowicach, Zielonej Górze i Żelechowie.

Architektura rezydencjonalna

Zabytki tego rodzaju pochodzą z czasów od XIII do XIX wieku i reprezentują architekturę we wszystkich panujących w tym okresie stylach, począwszy od gotyku. Do najstarszych, z XIII wieku, należą zamki stanowiące dziś części lub relikty w rozbudowanych później założeniach – w Krośnie Odrzańskim i Przewozie (książęce) oraz w Żarach (rycerski). Z pierwszego z nich przetrwała XIII-wieczna ściana kurtynowa, z drugiego cylindryczna wieża, w Żarach zaś całe pierwotne skrzydło.

Z XIV wieku pochodzą rozbudowane później zamki w Kozuchowie, Łagowie, Międzyrzeczu (zabezpieczona ruina), Sulechowie, Szprotawie (zabezpieczona ruina)

i Świebodzinie (częściowo w ruinie). Relikty gotyckiego zamku z XV wieku zachowały się w przebudowanym później obiekcie w Lubsku.

Z licznych niegdyś drobniejszych gotyckich warowni rycerskich, tzw. wież mieszkalnych, do najlepiej zachowanych należą obiekty w Witkowie, Dzietrzechowicach i Chomętowie. Przetrwały też, czytelne w obrębie rozbudowanych założeń, wieże rycerskie w Borowie Polskim, Janowcu, Lipinkach Łużyckich, Miodnicy, a ich relikty w Letnicy, Lubrzy i Żarkach Wielkich.

Z XVI i pierwszej połowy XVII wieku pochodzą dwory obronne. Duże skupisko takich budowli występuje w południowej części województwa. Do najlepiej zachowanych należą dwory w Borowinie, Broniszowie, Chotkowie, Czciradzu, Iłowej Żagańskiej, Jędrzychowicach, Niwiskich, Przybyszowie, Siecieborzycach, Świdnicy, Trzebielu i Wilkowie. Wszystkie uległy przebudowom, w najmniejszym stopniu obiekty w Broniszowie, Świdnicy i Trzebielu. Zamek w Siedlisku (w ruinie) jest największym założeniem rezydencjonalnym z okresu manieryzmu na Śląsku.

Architektoniczną spuścizną baroku są wybitnej klasy rezydencje magnackie w Brodach, Żaganiu i Żarach. Walorami artystycznymi dorównują im, chociaż skromniejsze w skali, założenia: pałace w Bojadłach i Zaborze. Spośród innych barokowych rezydencji szlacheckich wyróżniają się pałace w Białkowie, Bieczu, Bobowicku, Dąbroszynie (obecnie w postaci klasycystycznej), Długiem, Drezdenku, Gorzycy, Henrykowie, Jarnatowie, Jasieniu, Kargowej, Lasocinie, Lubniewicach (stary zamek), Ochli, Sławie, Starym Dworku, Suchej Dolnej, Żubrowie. Odrębny rodzaj baroku, wzorowany na rozwiązaniach niderlandzkich, prezentuje pałac baliwów w Słońsku (w ruinie).

Wysokiej klasy architekturę klasycystyczną posiada pałac w Gliźnie. W tym stylu zbudowanych zostało niewiele innych rezydencji, m.in. w Borówku, Dobruszowie Wielkim, Drzonowie, Kolesinie, Kownatach, Kruszynie, Maczkowie, Marysinie, Ochli, Ogardach, Osiecznicy, Osowej Sieni, Rokitnicy, Sarbinowie, Słocinie, Sosnach, Stypułowie Górnym, Wiechlicach i Żaganiu (książęca siedziba wdowia i budynek kamery ziemskiej).

Wiele rezydencji, nowych bądź powstałych w rezultacie przekształceń starszych budowli, powstało w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku. Do najokazalszych należą m.in. pałace w Dąbrówce Wielkopolskiej, Drwalewiczach, Chociulach, Lubinicku, Lubniewicach, Luboszcach, Mierzęcinie, Mostkach, Ojerczycach, Osieku (gm. Dobiegniew), Przytoku, Rogach i Tucznie.

Architektura obronna

Ten rodzaj zabytków odznacza się różnorodnością form i systemów. Dotyczy on omówionych budowli – zamków i dworów obronnych otaczanych z reguły obwodami murów i fos. Fosa są niekiedy, jak w Mirocinie Górnym, jedyną pozostałością po zniszczonym dworze. Funkcje warowne miały też niegdyś kościoły oraz otaczające je kamienne mury z bramami. Mury te, pozostające dziś w postaci znacząco obniżonej, zachowały się przy wielu świątyniach wiejskich, ale nie zdradzają już pierwotnego przeznaczenia obronnego. Tylko w nielicznych przypadkach można dostrzec ich warowny niegdyś charakter, jak w Mycielinie czy Witkowie, gdzie zachowały się otwory strzelnicze opodal bram.

Zakładane w XIII wieku miasta, otaczane początkowo palisadą, otrzymały u progu następnego stulecia wysokie mury obronne z basztami, budowane z kamienia polnego, rzadziej z cegły. W XV wieku wiele miast podjęło trud wzmocnienia obwarowań o drugie pasmo murów z bastionami, co związane było z upowszechnieniem broni artyleryjskiej. W XVII wieku obwarowania utraciły znaczenie, popadając stopniowo w ruinę, a w XIX wieku, w związku z rozwojem przemysłu i komunikacji, rozebrano większość bram miejskich i murów. Proces likwidacji obwarowań powstrzymany został pod koniec XIX wieku pod wpływem opinii społeczności lokalnych.

Na terenie województwa istnieją trzy miasta z zachowanymi murami obronnymi na niemal całym obwodzie, wraz z basztami – Kozuchów, Osno Lubuskie i Strzelce Krajeńskie. W Łagowie przetrwały bramy miejskie, architektonicznie skromne, a w Strzelcach Krajeńskich jedna – o wiele okazalsza od łagowskich. Baszty i wieże, zespolone z bramami, które w XIX wieku zburzono, zachowały się w Dobiegniewie, Gubinie, Lubsku, Szprotawie, Trzebielu (ruina), Wschowie, Zielonej Górze i Żarach. W niektórych z wymienionych miast, a także w Gorzowie, Sulechowie, Świebodzinie i Żaganiu, przetrwały również znaczne odcinki murów i fos.

W XVI wieku powstały nowożytne fortyfikacje w Kostrzynie, rozbudowane i zmodernizowane w drugiej połowie następnego stulecia, wzmocnione po 1850 roku o dalsze forty. Obiekty te w dużej części zachowały się do dziś. Pozostałości renesansowej twierdzy z początku XVII wieku istnieją również w Drezdenku. W Krośnie Odrzańskim pozostała część jednego z bastionów ziemnych, jakimi Szwedzi umocnili w 1633 roku miasto. Czytelny jest do dziś system murowanych fortyfikacji bastionowych, jakimi w latach 1612-1614 umocniono zamek w Siedlisku. Warto dodać, że autorami wymienionych umocnień są wybitni inżynierowie – Mauer, Francesco z Gandino, Telman Jungblut, Mikołaj z Kampa i Walenty Sebisch.

Najnowsze systemy fortyfikacyjne, będące świetnym dziełem sztuki inżynierskiej, powstały w okresie międzywojennym i w latach II wojny światowej. Są to: potężny system Międzyrzeckiego Rejonu Umocnionego oraz umocnienia bunkrowe rozmieszczone wzdłuż koryta Odry, zwane Pozycją Środkowej Odry. Fortyfikacje Międzyrzeckiego Rejonu Umocnionego, zbudowane przez Niemców w latach 30. i 40. XX wieku, to najpotężniejszy tego rodzaju system w Europie. Tworzy go około stukilometrowe pasmo różnego rodzaju umocnień i przeszkód wodnych – betonowych zapór, kanałów z systemem śluz, przepustów i mostów zwodzonych oraz bunkrów z pancernymi kopułami połączonych podziemnymi tunelami o głębokości 40 m i łącznej długości ponad 30 km.

Budynki użyteczności publicznej

Najstarszymi tego rodzaju zabytkami są ratusze. One też wyróżniają się spośród obiektów użyteczności publicznej klasą artystyczną architektury. Wiele miast posiadało ratusze już w XIV wieku, często konstrukcji drewnianej. Zachowane do dziś siedziby władz samorządowych mają za sobą wielokrotne przekształcenia i przebudowy, zazwyczaj wykonywane po niszczących pożarach. Najstarszym jest ratusz w Gubinie, wzniesiony w drugiej połowie XIV wieku, przebudowany i powiększony w XVI i XVII wieku. Przeprowadzone w ostatnich latach badania architektoniczne ratusza w Zielonej Górze

ujawniły, że w zasadniczym trzonie, wraz z wieżą, posiada on mury gotyckie (XV w.), a obecny kształt uzyskał w końcu XVIII wieku. Gotyckie relikty tkwią również w przebudowanych ratuszach w Koźuchowie, Sulechowie, Szprotawie, Świebodzinie i Wschowie. Po ratuszu w Żaganiu pozostała późnogotycka wieża, w nałożonej w XIX wieku neorenesansowej szacie.

Stylowo najklarowniejsze są renesansowe ratusze w Bytomiu Odrzańskim i Lubsku, wyróżniające się przy tym przednią architekturą. Klasą artystyczną dorównuje im dwuwieżowy ratusz w Szprotawie, barokowy z elementami renesansu. Barokowy ratusz w Międzyrzeczu powstał w połowie XVIII wieku na zrębach budowli wcześniejszej, renesansowej. Ratusze w Ośnie Lubuskim i Skwierzynie zbudowane zostały w XIX wieku w formach nawiązujących do stylów historycznych.

Z obiektów o funkcji administracyjnej szczebla okręgowego (powiatowego) najstarszym jest budynek starostwa w Zielonej Górze, pochodzi z 1692 roku. Siedziba starostów międzyrzeckich, mieszcząca dziś muzeum, zbudowana została w 1719 roku. Zachowane w niektórych miastach inne obiekty o takim przeznaczeniu mają już nowszą metrykę – odnoszącą się do końca XIX wieku. Z takiego samego czasu pochodzi również większość gmachów sądowych. Wyjątek stanowią budynki sądowe we Wschowie (pocz. XIX w.) i Zielonej Górze (1855 r.).

Istniejące już w średniowieczu obiekty szkolne, z nietrwałego materiału, nie oparły się upływowi czasu. Jedynym, jaki się zachował w gotyckiej formie, jest murowany z cegły budynek szkoły parafialnej w Gubinie. Wzniesiony na początku XV wieku, w następnym stuleciu zespolony został z bryłą fary – przy rozbudowie jej członu prezbiterialnego. Z przełomu XVI i XVII wieku pochodzi szkoła parafialna w Świebodzinie, dziś w kształcie z XIX-wiecznej przebudowy. Zachowała się także, w renesansowym kształcie, szkoła ewangelicka z 1607 roku we Wschowie. W Szprotawie istnieją dwa budynki związane z oświatą – dawna szkoła katolicka z 1593 roku, przebudowana w XVIII i XIX wieku, oraz dawna szkoła ewangelicka, barokowa z 1773 roku. Bytom Odrzański posiada renesansowy budynek gimnazjum akademickiego wzniesiony na początku XVII wieku, lecz zaadoptowany na zbór ewangelicki w roku 1716. Do najstarszych budynków oświatowych w Zielonej Górze należą dawna szkoła ewangelicka, zbudowana w 1770 roku, i gimnazjum realne sprzed połowy XIX wieku. Kulturowo cennym jest zespół gmachów szkolnych z przełomu XIX i XX wieku w Sulechowie, mieszczących obecnie Państwową Wyższą Szkołę Zawodową, podobnie dawne seminarium nauczycielskie, obecnie zespół szkół ekonomicznych w Ośnie Lubuskim.

Z innych zabytkowych budowli użyteczności publicznej ważne są szpitale i domy opieki społecznej. Względnie dużo tego rodzaju obiektów powstało pod koniec XIX wieku w miastach. Pod względem wartości architektonicznych wyróżniają się m. in. dom opieki i sierociniec w Koźuchowie, a także zakład opiekuńczy elżbietanek (1882 r.) i szpital przy ulicy Wazów (początek XX w.) w Zielonej Górze. Istnieją też starsze zabytki tego rodzaju, dziś służące innym celom. Należą do nich barokowy szpital w Broniszowie z 1765 roku, XVIII-wieczny dom ubogich w Brodach, dom sierot z 1824 roku w Gorzowie, neogotycki szpital z 1859 roku w Żaganiu. Po średniowiecznych szpitalach, które miały charakter raczej przytułków, pozostały związane z nimi kościoły, gotyckie w Koźuchowie i Ośnie Lubuskim oraz barokowe w Żaganiu i Żarach.

Oczywiste wartości zabytkowe posiadają, istniejące niemal we wszystkich miastach, budynki pocztowe, powstałe na przełomie XIX i XX wieku. Starsze budowle tego rodzaju znajdują się w Zielonej Górze – zajazd pocztowy z 1770 roku, związany z pocztą kurierską (ul. Jedności 78) i poczta z 1871 roku (pl. Pocztowy 1). Cenne są również kamienne słupy milowe, związane z pocztą kurierską i dylżansową, zachowane przy drodze berlińsko-wrocławskiej (na odcinku od Słubic do Nowego Miasteczka).

W drugiej połowie XIX wieku nowe akcenty w krajobraz kulturowy wniosły dworce kolejowe oraz inne związane z koleją obiekty – wieże kontroli ruchu, wieże ciśnień, mosty, wiadukty itp. Charakterystyczne budynki dworcowe, zwłaszcza na obszarach wiejskich, są cennymi elementami cywilizacji w pejzażu rolniczym. Niestety, wiele z nich, opuszczonych, podlega procesom degradacji.

4. PARKI I CMENTARZE

Parki

Ogrody i parki to specyficzny rodzaj zabytków, zbudowany z roślin, przez co podlegający prawom natury w większym stopniu niż inne zabytki.

Najstarsze ogrody na terenie województwa lubuskiego to klasztorne wirydarze – najlepiej zachowane w Gościkowie-Paradyżu i we Wschowie. Natomiast w Żaganiu i Żarach zachowały się ich relikty. Do ogrodów o renesansowej genezie należą obiekty zamkowe w Brodach (gm. loco), Gębicach (gm. Gubin), Krośnie Odrzańskim, Sławie, Żarach (ogrody zamkowy i sekretny przy pałacu) i Żaganiu, a także ogród przy pałacu w Małomicach. Ogrody w Brodach, Gębicach, Sławie i Żaganiu w XVIII wieku przekształcone zostały zgodnie z duchem baroku. Z tego okresu pochodzą również ogrody pałacowe m.in. w Hłowej Żagańskiej, Żarach, Kargowej, Kożuchowie, Trzebiechowie i Zaborze. Znakomitym przykładem sztuki barokowej jest częściowo zachowany zespół architektoniczno-ogrodowy gminy braci morawskich w Nowej Soli.

Przykładami sztuki ogrodowej dziewiętnastego wieku są parki w Brodach (Ustronie Krystyny), Dąbroszynie, Kamieniu Wielkim (gm. Witnica), Wiejcach (gm. Skwierzyna), Brzozie (gm. Strzelce Krajeńskie), Mierzęcinie (gm. Dobiegniew), Ogardach (gm. Strzelce Krajeńskie), Osieku (gm. Dobiegniew), Gliźnie (gm. Lubniewice), Lubniewicach (gm. loco), Mostkach (gm. Lubrza), Sobolicach (gm. Bytom Odrzański), Zatoniu (gm. Zielona Góra), Małomicach (gm. loco), Dłużku (gm. Lubsko) oraz Park Mużakowski w Łęknicy.

Charakterystycznymi obiektami sztuki ogrodowej XIX i XX wieku są parki publiczne, m.in. w Żarach, Szprotawie, Lubsku, Gorzowie oraz skromniejsze kompozycje miejskie, takie jak promenady – parki spacerowe zakładane na terenach pofortyfikacyjnych – najlepiej zachowane w Kożuchowie, Wschowie i Żarach.

W wielu parkach znajdują się liczne cenne elementy kompozycyjne, np. grotty w Zatoniu (gm. Zielona Góra), Solnikach (gm. Kożuchów), Dietrzychowicach, (gm. Żagań); altany, pawilony, świątynie – w Osiecznicy (gm. Krosno Odrzańskie), Dąbroszynie (gm. Witnica); Starym Strączu (gm. Sława); oranżerie – w Brodach (ruina, gm. loco), Nowej Soli.

Na terenie województwa znajdują się również ogrody japońskie, wydzielone w parkach w Brodach, Trzebiechowie oraz najcenniejszy – w Iłowej Żagańskiej, który stał się pierwowzorem ogrodu japońskiego we Wrocławiu.

Cmentarze

W średniowieczu cmentarze istniały wyłącznie przy kościołach na „uświęconej ziemi”. Możliwe grzebano w kryptach bądź pod posadzką prezbiterium, nawy czy kaplicy. Począwszy od XVI wieku, otoczenia kościołów zaczęto uwalniać od pochówków, zakładając nowe nekropolie, zazwyczaj w znacznym od nich oddaleniu – za murami obronnymi. Taka praktyka, mająca miejsce w zasadzie tylko w miastach, upowszechniła się w XVII i XVIII wieku, zwłaszcza wśród ewangelickich gmin wyznaniowych. Z tego właśnie czasu pochodzą trzy zachowane cmentarze, dziś lapidaria rzeźby nagrobnej: we Wschowie (1609 r.), Kozuchowie (1634 r.) i Bytomiu Odrzańskim (1654 r.). Po szesnastowiecznych nekropoliach tego typu, zniszczonych w XIX wieku, pozostały tylko place (np. pl. Słowiański w Zielonej Górze.)

Tradycja sąsiedztwa cmentarza z kościołem zachowała się na wsi i była powszechna do XIX wieku, a w bardzo licznych miejscowościach utrzymała się do XX stulecia. W niektórych wsiach przykościelne cmentarze są nadal czynne, np. w Lipinkach Łużyckich, Lubanicach czy Lubięcinie. W większość wsi zostały jednak zlikwidowane w XIX i XX wieku, bardzo często po 1945 roku. Kościelne place obsiane są dziś trawą i ozdobione krzewami, a o ich dawniej funkcji świadczą czasem relikty nagrobków.

Czynny jest nadal cmentarz przy kościele p.w. Nawiedzenia NMP w Żaganiu, powiększony poza pierwotne granice. Wyjątkową historię ma czynny cmentarz w Kozuchowie, istniejący za murami miasta od XIV wieku. Jego geneza wiąże się z zarzą dzumy, której ofiar nie był w stanie przyjąć wyjątkowo mały cmentarz przykościelny.

Zdarzało się, że wiejskie cmentarze zakładano z dala od kościoła już w XVIII wieku. Miejsca takich założeń zachowały się m.in. w Gębicach, Mościcach, Tarnawie (krośnieńskiej) i Templewie. W tymże stuleciu upowszechnił się zwyczaj zakładania rodowych cmentarzy dworskich. Sytuowane były zazwyczaj na obrzeżu parków i posiadały mauzolea, a z pałacem połączone były aleją. Miejsca tego typu cmentarzy, akcentowane resztkami mauzoleów lub nagrobków i specyficznym układem zieleni, istnieją w licznych dworskich założeniach parkowych m.in.: w Bielicach (gm. Kozuchów), Borowie Wielkim (gm. Nowe Miasteczko), Cybince, Drwalewicach (gm. Kozuchów), Wiechlicach (gm. Szprotawa), Popęszycach (gm. Nowe Miasteczko) i Zimnej Brzeźnicy (gm. Żagań).

Pruski dekret z 1804 roku zabraniał zakładania cmentarzy w obrębie lub na bliskich obrzeżach miejscowości. W rezultacie tego zarządzenia w drugiej połowie XIX wieku powstały na wsi liczne cmentarze „polne i leśne”, zlokalizowane w znacznej odległości od osad wiejskich. Śladem po nich są dziś kępy śródpolnych zadrzewień oraz resztki kwater grobowych i ogrodzeń żeliwnych. Miejskie cmentarze z XIX wieku zostały przekształcone w parki (Krosno Odrzańskie, Międzyrzecz, Zielona Góra) lub powiększone; służą nadal celom grzebalnym (Świebodzin, Szprotawa, Żagań). Spośród wymienionych wyróżnia się stara część cmentarza żagańskiego z zachowanymi nagrobkami o walorach artystycznych.

W odróżnieniu od chrześcijańskich, cmentarze żydowskie już od czasów średniowiecza lokalizowane były z dala od murów miejskich. Możliwe, że niektóre z nich położone były tam, gdzie istnieją do dziś cmentarze żydowskie (Gorzów, Skwierzyna) lub relikty po nich (Ośno Lubuskie, Międzyrzecz, Szprotawa, Wschowa, Zielona Góra, Żagań). Najstarsze nagrobki (Gorzów) i macewy na tych cmentarzach pochodzą z XIX wieku.

Odrębną grupę stanowią cmentarze wojenne i jenieckie. W Żaganiu są cmentarze i kwatery jeńców wojennych z lat 1914-1918 (cmentarz jeńców rosyjskich) oraz alianckich jeńców wojennych z lat 1940-1945 ze Stalagu VIIIIC i lotników z obozu Luft III. Cmentarz alianckich jeńców wojennych znajduje się również w Drzewicach koło Kostrzyna. Cmentarze żołnierzy radzieckich, poległych w 1945 roku są w Gorzowie, Cybince, Kostrzynie, Krośnie Odrzańskim, Skwierzynie, Żaganiu i Żarach. Kwatera żołnierzy polskich, jeńców z 1939 roku zmarłych w szpitalach, znajduje się na cmentarzu komunalnym w Kożuchowie.

5. ARCHITEKTURA PRZEMYSŁOWA I ZABYTKI TECHNIKI

Z pierwotnych urządzeń przemysłowych (XIII-XVII w.) nie przetrwały żadne. O tym, że istniały liczne tego typu obiekty poruszane energią wody (młyny, folusze, farbiarnie, kuźnie, mennice itp.) oraz wiatru, dowodzą przekazy pisane, a także graficzne na starych mapach i planach miast. Z nowszych tego rodzaju budowli (XVIII-XIX w.) pozostało niewiele, nie licząc resztek fundamentów tkwiących wzdłuż rzeczek i strumieni lub na wyniesieniach koło osad wiejskich, gdy chodzi o wiatraki. Po 1945 roku z krajobrazu zniknęło wiele cegielni, a w latach 90. XX wieku taki sam los spotkał pozostałe. Dwie ostatnie dekady to również niekorzystny czas dla wielu fabryk oraz dworców i infrastruktury związanej z kolejnictwem. Sytuację taką determinują niezbędne procesy modernistyczne, a możliwość przetrwania niektórych obiektów uwarunkowana jest zmianą funkcji, co wiąże się z przekształcaniem wewnątrz i usunięciem wyposażenia technicznego.

Szczególnie mało zabytków przemysłowych zachowało się z okresu poprzedzającego industrializację. Należy do nich kilkanaście młynów wodnych w większości bez urządzeń mechanicznych, z przerobionym napędem na elektryczność. Najstarszym jest budynek młyna z drugiej połowy XVIII wieku w Hłowej Żagańskiej, służący dziś jako mieszkanie (ul. Młyńska 5). Na pierwszą połowę XIX wieku datowane są młyny w Szprotawie (czynny) i Bledzewie. Najstarszy z trzech młynów w Bogdańcu pochodzi z 1862 roku i ma zachowane mechanizmy wewnętrzne. Wodne młyny z drugiej połowy XIX wieku w pierwszych dekadach następnego stulecia zastawione zostały na napęd elektryczny. Są to między m.in. młyny w Drezdenku (w zespole z tartakiem), Ostrowie (gm. Sulęcín), Słońsku, Szczañcu i Witnicy. Późny, bo pochodzący z lat 20. XX wieku, jest młyn z elektrownią w Przetocznicy (gm. Skąpe) – nieczynny, lecz w pełni sprawny. Powstał jako element w systemie Międzyrzeckiego Rejonu Umocnionego.

Obok młynów wodnych istniały, jeszcze w XIX wieku, niemal w każdej miejscowości wiatraki. Obecnie zachowanych jest 11 wiatraków typu koźlak, z których jeden, z Krzepielowa (gm. Sława), możemy zobaczyć w skansenie w Ochli. Trzy wiatraki znajdują się w Lubięcinie (gm. Nowa Sól) z 1795, 1817 roku i z początku XIX wieku. W gminie Wschowa są wiatraki w Nowej Wsi (1764 r.) i Tylewicach (1836 r.). Z XIX

wieku pochodzą wiatraki w Bytomiu Odrzańskim, Czechowie (gm. Santok), Leśniowie Wielkim (gm. Czerwieńsk) i Szlichtyngowej. Zachowały się też mury obwodowe wiatraka typu „holender” z 1852 roku w Witoszynie Dolnym (gm. Wymiarki).

O ile młyny wodne istniały od XIII wieku, to napędzane wodą elektrownie są wytworami okresu industrialnego. W początkach XX wieku niektóre młyny wodne przerobione zostały na elektrownie, np. w Głusku (gm. Dobiegniew), Dobiegniewie (ul. Nowy Młyn), czy Bledzewie. Elektrownie wodne, zbudowane od podstaw w okresie od 1898 do 1935 roku, zlokalizowane są wzdłuż Bobru i Nysy Łużyckiej. Najstarsze, z 1898 i 1900 roku, są dwie elektrownie żagańskie. Inne elektrownie bobrzańskie funkcjonują w Małomicach (1920), Grajówka (1922), Gorzupi (1911), Dychowie i Raduszczu Starym (1935). Z elektrownią szczytowo-pompową w Dychowie łączy się wiele urządzeń hydrotechnicznych o dużej wartości krajobrazowej – zapory, jazy, kanały i zbiorniki. Elektrownie nad Nysą znajdują się w Sobolicach, Buczu, Przesiece, Żarkach Wielkich, Bukowinie, Zasiękach i Gubinie. Większość z nich powstała w 1905 roku, z wyjątkiem Bukówki (Bucze) z 1910 roku i Sobolic (1922 r.). Elektrownia wodna Kamienna istnieje też na Drawie niedaleko Dobiegniewa.

Znane od średniowiecza zakłady produkcyjne, jakimi były cegielnie, w drugiej połowie XIX wieku zastawione zostały na produkcję przemysłową. Stosowana w nich technologia (rzędy przesklepionych pieców) uniemożliwiała modernizację. Z tego powodu obiekty te popadły lub popadają w ruinę. Nieliczne tylko przetrwały, jako nadal produkcyjne (Gozdnica) bądź zaadaptowane na mieszkania (Zielona Góra). Do adaptacji przewidziana jest także cegielnia w Broniszowie (gm. Kożuchów).

Zagadnienie zabytkowych mostów nie zostało dotąd w pełni rozpoznane. Wiadomo jednak, że na terenie województwa nie ma tego rodzaju obiektów sprzed XIX wieku. W Szprotawie istnieje most drogowy nad Szprotawką z 1843 roku (ul. Mickiewicza), a w Gorzowie nad Kłodawą z 1879 roku. W rejonie Żagania istnieją cztery mosty kolejowe z drugiej połowy XIX wieku (1871, 1875, 1890, 1897). W Nowej Soli jest jedyny w Polsce most podnoszony, zbudowany w 1927 roku – nad kanałem portu rzeczno-żeglarskiego. W miejscowości Stany (gm. Siedlisko) istnieje most kolejowy na Odrze (nieczynnej obecnie linii Wolsztyn – Nowa Sól) z 1907 roku, umocniony bunkrami (blokhauzami), jako jedyny w Polsce posiadający zachowane elementy ufortyfikowania. Stalowe mosty zwodzone z 1935 roku, rolkowe i obrotowe, znajdują się w pasie Międzyrzeckiego Rejonu Umocnionego, m.in. w Przetoczniczy, koło Bródek, koło Ołoboku (3 sztuki), w Bledzewie, Kursku i Starym Dworku. Z drugiej połowy XIX wieku pochodzą też malownicze mosty nad drogami, czyli wiadukty kolejowe, najstarszy z 1857 w Żarach, a najokazalszy w Łagowie z 1909 roku.

Z końca XIX wieku pochodzą najstarsze, czynne, zakłady wodociągowe z wieżami ciśnień, pompowniami i innymi elementami infrastruktury. Istnieją m.in. w Żaganiu (1893 r.), Gorzowie (1896 r.) i Drezdenku (1907 r.). W każdym mieście i miejscowościach, w których znajdują się stacje kolejowe, istnieją wodociągowe wieże ciśnień. Najwięcej z nich powstało w pierwszej dekadzie XX wieku, nieliczne w końcu XIX.

W końcu XIX i na początku XX wieku powstało wiele przemysłowych rzeźni, piekarni i mleczarni. Przetrwało po nich trochę budynków pełniących obecnie inne funkcje – m.in. rzeźnię w Żaganiu przy ul. ulicy Nowogrodzkiej (1885 r.), Skwierzynie przy

ul. Rzeźniczej (1900) i Krośnie Odrzańskim przy ul. Wojska Polskiego (początek XX w.); nadal czynna. Budynki upadłych piekarni, zbudowanych w końcu XIX wieku, zachowały się m.in. w Skwierzynie (ul. Chrobrego 6), Zielonej Górze (ul. Fabryczna) i Żaganiu (ul. Żaganny 9). Budynki po browarach z końca XIX wieku istnieją w Gorzowie przy ul. Strzeleckiej (1877), Nowej Soli, Zielonej Górze przy ul. Kożuchowskiej, Żarach przy ul. Zamkowej, służą obecnie innym celom. Zgodnie z pierwotnym przeznaczeniem funkcjonuje tylko browar w Witnicy powstały około 1900 roku.

Najstarszym zachowanym budynkiem przemysłowym z czasu industrializacji jest prawdopodobnie dawna fabryka włókiennicza przy ulicy Fabrycznej, narożnik Ogrodowej, w Zielonej Górze, która została zbudowana przed rokiem 1846. Z dość licznych zakładów tej branży, wzniesionych w drugiej połowie XIX wieku, tylko część utrzymała produkcję – z reguły po wymianie parku maszynowego lub zmianie profilu wytwórczego. Stare obiekty w rozbudowanych fabrykach istnieją m.in. w gorzowskiej Silwanie (1896), żagańskich zakładach przy ulicach Chrobrego (ok.1860), Dworcowej 33 i 45 (ok. 1870 i 1874) i Fabrycznej 1 (ok. 1870), w Howej Żagańskiej przy ulicy Borowskiej 8 (1898) i Żarach przy ulicy Kaszubskiej 1 (1901). Duże zielonogórskie fabryki włókiennicze z XIX i XX wieku zaadaptowane zostały na mieszkania (ul. Fabryczna), park rozrywkowo-handlowy (ul. Wrocławska) bądź zmieniły profil produkcyjny (ul. Sulechowska). Nowosolska Fabryka nici ODRA została częściowo opuszczona, a najstarsze budynki podlegają dewastacji. Obiekty przemysłowe powstałe w XIX wieku znajdują się także w kompleksach fabrycznych, częściowo użytkowanych lub opuszczonych – w zielonogórskim ZASTALU, nowosolskim DOZAMECIE, gorzowskim URSUSIE, fabryce obuwia w Gubinie, czy fabrykach mebli w Nowym Miasteczku, Żukowie (gm. Nowe Miasteczko), Świebodzinie i Zielonej Górze. W Wymiarkach (pow. Żagań) czynna jest huta szkła zbudowana w trzeciej ćwierci XIX wieku.

Duża ilość zabytków nieruchomych, zarówno budowli, jak i urządzeń technicznych, związanych jest z kolejnictwem. Jak przedstawiono to w części dotyczącej szlaków komunikacyjnych, większość istniejących w województwie linii kolejowych zbudowanych zostało w drugiej połowie XIX wieku. Sieć połączeń zagęściła się w pierwszej dekadzie XX stulecia. Mimo rozbudowy obiektów i infrastruktury, z tamtego czasu pochodzi znaczna część obecnych dworców i towarzyszących im budowli różnego przeznaczenia, jak wieże ciśnień, wieże kontroli ruchu, budynki ekspedycji, nastawnie, parowozownie, perony, tunele itp.

6. MUZEA

Muzea są ważnymi placówkami służącymi ochronie zabytków ruchomych, w przypadku zaś muzeów skansenowskich – także ochronie budowli bądź stanowisk archeologicznych. Zadaniem muzeów jest gromadzenie, przechowywanie, zabezpieczanie i konserwacja zabytków oraz ich badanie i udostępnianie dla celów badawczych i dydaktycznych poprzez ekspozycje.

W stosunku do innych województw, w lubuskim sieć muzeów rozwinięta jest słabo. Taką sytuację rekompensuje w pewnym stopniu różnorodność tematyczna zbiorów oraz cenne kolekcje w niektórych placówkach. Istnieje czternaście jednostek posiadających status prawny muzeum (ujętych w Państwowym Rejestrze Muzeów) oraz ponad trzydzieści

o charakterze muzealnym, znajdujących się w gestii lokalnych władz samorządowych, bądź związanych z różnego rodzaju instytucjami (szkoły), organizacjami czy osobami prywatnymi. Placówki te noszą różne nazwy: muzeum, skansen, izba regionalna, izba muzealna, izba pamięci, gabinet, kolekcja. Wartością zbiorów i formą ekspozycji wyróżniają się spośród nich Izba Pamiątek Regionalnych w Babimoście, Izba Regionalna w Kozuchowie, Izba Muzealna w Krośnie Odrzańskim, Muzeum Cysterskie w Paradyżu, Izba Historii w Szprotawie, Skansen Łużycki w Buczynie (gm. Trzebiel), Izba Regionalna w Witnicy, Muzeum Książki Środkowego Nadodrza w Zielonej Górze (przy Bibliotece Wojewódzkiej) i Gabinet Historii Miasta w Żarach.

Ranga placówek o prawnym statusie muzeum jest zróżnicowana. Obok jednostek wielodziałowych lub posiadających liczne działy, są także jednotematyczne, o skromniejszych zasobach zbiorów. Różnią się również pod względem organizacyjnym.

Wojewódzkie władze samorządowe są organizatorami trzech najważniejszych muzeów – w Gorzowie, Zielonej Górze i Ochli. Organizatorem trzech innych – w Drzonowie, Międzyrzeczu i Świdnicy – są powiatowe władze samorządowe. Z pozostałych ośmiu jednostek, sześć finansowanych jest przez samorządy miast (Dobiegniew, Drezenko, Nowa Sól, Świebodzin, Wschowa, Żagań), a dwie przez gminy wiejskie (Pszczew, Słońsk).

Krótką charakterystykę muzeów województwa lubuskiego zawiera załącznik nr 1.

7. ZABYTKI RUCHOME

W województwie lubuskim, gdzie w rezultacie ostatniej wojny rezydencje dworskie i magnackie uległy zniszczeniu lub rabunkowi i dewastacji wyposażenia, zabytki ruchome przetrwały głównie w ocalałych świątyniach. Z zachowanego zasobu artystycznego dziedzictwa liczebnie największą grupę stanowią zabytki z okresu baroku. Wiele dzieł tego stylu, często autorstwa wybitnych twórców, prezentuje znakomity poziom europejski. Znacznie skromniej prezentują się obiekty pozostałych stylów, chociaż znakomite dzieła pozostawił także gotyk i renesans.

Spuścizna doby romańskiej ogranicza się do XIII-wiecznych, kamiennych portali kościelnych w Biedzychowicach Dolnych, Lubsku i Iławie (obecnie dzielnica Szprotawy), z których ostatni plastycznie jest najokazalszy. Do tego dochodzi chrzcielnica (obecnie podstawa ambony) w tejże Iławie oraz kropielnica w Bojadłach.

Spośród kilkudziesięciu zachowanych dzieł sztuki gotyckiej na czoło wybija się znaczny zespół znakomitych ołtarzy szafkowych – tryptyków i polptyków, pochodzących z XV i początku XVI wieku. Cenne są także inne zabytki gotyckie.

Z wczesnej fazy gotyku (2 poł. XIII – pocz. XIV w.) pochodzą rzeźbione z kamienia portale w Witkowie (wzbogacony tympanonem), Dzikowicach, Wichowie i Szprotawie (boczny z przedsionka). Wczesnogotyckie, o pewnych znamionach jeszcze romańskich, są ceramiczne zworniki i wsporniki sklepienne zdobione motywami roślinnymi i zoomorficznymi w kościele pocysterskim w Gościkowie. Znacznie obfitsze jest dziedzictwo dojrzałego i późnego gotyku, głównie w rzeźbie, mniej w malarstwie ściennym i sztalugowym. Z pierwszej połowy XIV wieku pochodzi kamienny sarkofag księcia Henryka IV w kościele poaugustiańskim w Żaganiu. Współczesny mu jest płaskorzeźbiony,

figuralny nagrobek proboszcza Mikołaja Stevica w farze żarskiej. Tamże znajduje się przedniej klasy, okazały portal kamienny z 1401 roku. Z początku XIV wieku pochodzą dwa ceramiczne portale kościoła farnego w Dobiegniewie, zdobione fryzem z glazurowanych płytek, rzeźbionych motywami fantastycznych masek, zwierząt i winnej wici. Z gotyckiego wyposażenia kościołów zachowały się kamienne chrzcielnice, między innymi w Bożnowie, Chotkowie i Rudawicy. Świetnym dziełem jest kamienne sakramentarium w Jeleninie. W kościołach przetrwały też gotyckie płyty nagrobne. Najstarsza z 1316 roku, znajdująca się na ścianie kościoła farnego w Szprotawie, upamiętnia tutejszego proboszcza Bertolda. Z XV wieku pochodzą trzy płyty epitafijne, w tym opata Pawła Rinkenberga, istniejące w kościele poaugustiańskim w Żaganiu. Przedstawiciele stanu rycerskiego upamiętniają późnogotyckie epitafia w Chotkowie, Jeleninie, Małomicach i Siedlnicy.

Wspomniane już późnogotyckie ołtarze szafkowe występują głównie w południowej części województwa, lecz nie tylko. Rzeźbione z drewna, z licznymi figurami świętych, są dziełami różnych twórców, najczęściej jednak przypisywanych jest warsztatowi tzw. Mistrza ołtarza z Gościszowic. Opodal tej miejscowości, w rejonie Szprotawy, Kożuchowa i Żagania, występuje największe skupisko tych dzieł. Znajdują się one w Bukowinie Bobrzańskiej, Chichach, Chotkowie, Dzikowicach, Gościszowicach, Jeleninie, Koninie Żagańskim, Mycielinie, Nowogrodzie Bobrzańskim, Nowym Miasteczku (z Gołaszyna) i Popęszycach oraz w nieco oddalonych miejscowościach – Leśniewie Wielkim, Radoszynie i Babimoście. Rewersy skrzydeł tych ołtarzy wypełniają sceny malowane.

W Borowie Wielkim, katedrze gorzowskiej, w kościołach Dobiegniewa, Gralewa, Kłępska, Świebodzina i Wielowisi istnieją tryptyki kompilowane z rzeźb gotyckich z elementami renesansowymi, manierystycznymi lub barokowymi. Drewniane rzeźby gotyckie, niektóre zapewne z rozebranych ołtarzy, znajdują się w kilkunastu kościołach, np. w Bieniowie, Bledzewie, Broniszowie, Dietrzychowicach, Lesznie Dolnym, Lubanicach, Lubniewicach, Miłakowie, Miodnicy, Niwiskach, Otyniu, Sławie, Stanowie, Świdnicy i Zielonej Górze. W katedrze gorzowskiej i farze świebodzińskiej zachowały się gotyckie grupy pasyjne. Sieciowe sklepienie późnogotyckiego kościoła w Słońsku spina ponad 200 ceramicznych zworników z płaskorzeźbionymi wyobrażeniami świętych, scen biblijnych, znaków zodiaku, narzędzi pracy i innych przedmiotów.

Gotycka polichromia, zdobiąca niegdyś wewnętrzne ściany kościołów i zamków, była w nowszych czasach niszczone lub zakrywana pobiałą. Odsłonięte obecnie niektóre wyobrażenia lub fragmenty scen znajdują się w Przyczynie Górnej (1430), Dębince (1491), Niwiskach, Mirocinie Górnym, Jeleninie, Lubaczu, Dietrzychowicach, Gościkowie, szprotawskiej farze i kościele poaugustiańskim w Żaganiu. Z budowli świeckich relikty gotyckiej polichromii mają zamki w Witkowie (scena Ukrzyżowania) i Żarach (fryz herbowy).

Średniowieczną metrykę posiadają osobliwe zabytki ówczesnego prawa – kamienne krzyże pokutne, zachowane m.in. w Bytomiu Odrzańskim, Dietrzychowicach, Gubinie i Lutynce.

Sztuka renesansowa i manierystyczna (XVI – pocz. XVII wieku) rozwijała się w czasach, gdy zapanował luteranizm. W niektórych kościołach znalazło się wówczas nowe, odpowiadające liturgii protestanckiej wyposażenie. Z tamtego czasu pochodzą

ołtarze, typu architektonicznego, zachowane w kościołach w Lubsku, Ośnie, Stypułowie Górnym, Czetowicach i Słońsku. Dwa ostatnie z wymienionych rzeźbione są w kamieniu. Szczególnie cennym, wykonanym z płyt alabastrowych, jest ołtarz główny kościoła w Słońsku, pochodzący z berlińskiego zamku baliwa. Oryginalny ołtarz z około 1600 roku, w formie tryptyku, malowany, zdobi kościół w Przeclawiu. Znakomitą klasą artystyczną odznacza się ołtarz Trójcy Świętej w żagańskim kościele poaugustiańskim, pochodzący z przełomu XVI i XVII wieku, powstały bez związku z ideologią protestancką. Katolicką proveniencję ma też świetnie rzeźbiony krucyfiks w kościele w Bledzewie.

Motywanymi biblijnymi zdobione są, rzeźbiarsko i malarsko, powstałe w okresie reformacji ambony, zachowane między innymi w Klepsku, Ośnie Lubuskim, Sławie i Wichowie oraz, najcenniejsza pod względem artystycznym, w Siecieborzycach (1588). Podobny program ideowy zawarty został w dekoracji renesansowych chrzcielnic, zachowanych w Borowie Wielkim (1593), Chotkowie, Chrobrowie, Gorzupi, Milsku i Przeclawiu.

Z XVI i początku XVII wieku pochodzą, powszechnie występujące na murach kościołów, zwłaszcza w południowej części województwa, kamienne, figuralne płyty nagrobne i epitafia. Mniej liczne, lecz wyróżniające się okazałością, rozbudowane do formy architektonicznej, są nagrobki. Znajdują się w kościołach Borowa Wielkiego, Bytomia Odrzańskiego, Iławy (dzielnica Szprotawy), Lubięcina, Popęszyc i Świdnicy. Wspomniane płyty kamienne z wyobrażeniami osoby zmarłej obecne są na ścianach zewnętrznych wielu kościołów, między innymi w Bogaczowie, Chichach, Gorzupi, Gościszowicach, Jeleninie, Mycielinie, Osowej Sieni, Siecieborzycach, Starej Koperni, Starym Strączu, Studzieńcu, Witoszynie Dolnym. Znajdują się również w lapidariach rzeźby nagrobnej w Kożuchowie, Wschowie i Bytomiu Odrzańskim.

Wybitnym kompleksowym dziełem sztuki renesansowej jest malarsko-rzeźbiarski wystrój kościoła w Klepsku, powstały na początku XVII wieku. Z tego czasu pochodzą też sztukaterie na stropach dworów w Broniszowie i Świdnicy. Wcześniejsze, XVI-wieczne, są sztukaterie sklepień zamku w Żarach.

Wielka ilość barokowych zabytków ruchomych, sprawia, że są one obecne w większości budowli, głównie jednak sakralnych. Ujmując zagadnienie skrótowo, można stwierdzić, że wnętrza niektórych kościołów to prawdziwe galerie wysokiej klasy sztuki barokowej – rzeźby, malarstwa i rzemiosła artystycznego. Na takie miano zasługuje przede wszystkim wyposażenie kościołów klasztornych w Gościkowie, Wschowie i Żaganiu. Dorównują im świątynie w Rokitnie, Kożuchowie i Szprotawie. Bogate w barokowe wyposażenie są też kościoły w Brzeźnicy, Broniszowie, Bytomiu Odrzańskim, Nowym Miasteczku czy Żaganiu (św. Ducha). Niewiele skromniej przedstawiają się wnętrza świątyń w Babimoście, Bledzewie, Drogominie, Chociszewie, Gęstowicach, Otyniu, Pałcku, Pszczewie, Starym Dworku, Świdnicy i Wysokiej (gm. Międzyrzecz).

Wybitnymi dziełami barokowego malarstwa są polichromie sklepień w kościołach Rokitna, Żagania (dawna biblioteka klasztoru) autorstwa Jerzego Neunhertza oraz Wschowy, wykonane przez Walentego Żebrowskiego. Z innych, pojedynczych dzieł, przednią klasę reprezentują ołtarze główne kościołów w Gościkowie, Rokitnie, Wschowie (klasztorny) i w Żaganiu (poaugustiański). Wysoką wartość artystyczną posiadają ambona (1773) i chrzcielnica w kościele w Słońsku. Podobną rangę mają kamienne nagrobki

dawnych właścicieli Dąbroszyna, zachowane w tamtejszym kościele. Znakomitymi dziełami barokowej rzeźby są portale – główny kościoła w Gościkowie, prowadzący do kaplicy Promnitzów w farze żarskiej i obramiający wejście do pałacu w Lasocinie.

Do obiektów przyozdobionych barokową dekoracją rzeźbiarską i sztukatorską należą między innymi pałac w Żaganiu (maszkarony na elewacjach), Hotel pod Złotym Lwem w Bytomiu Odrzańskim (fasada), Brama Krośnieńska w Sulechowie. Sztukaterie we wnętrzach mają między innymi pałace w Bojadłach, Dąbroszynie, Ochli (dwór), Suchej Dolnej i Zaborze.

Liczne są barokowe epitafia kamienne, tkwiące, obok tego rodzaju dzieł renesansowych, w murach wielu kościołów, a także w lapidariach w Kożuchowie, Wschowie i Bytomiu Odrzańskim. W baroku zanikł obyczaj przedstawiania postaci zmarłych na rzecz rozbudowanej inskrypcji i dekoracji z symbolicznymi wyobrażeniami. Rozsiane dawniej po kościołach rejonu Babimostu, Międzyrzecza i Wschowy portrety trumienne znalazły się w muzeach. Nieliczne tylko pozostały in situ – w kościele klasztornym we Wschowie i w kościele w Konotopie, te jednak wtopione w kamienne nagrobki. W kościołach w Krzepielowie i Koninie Żagańskim zachowały się barokowe sarkofagi.

Zasób zabytków ruchomych z czasu klasycyzmu przedstawia się bardzo skromnie. Są to głównie dzieła sztukatorskie i malarskie zdobiące pałace w Dąbroszynie, Gliśnie, Żaganiu, Stypułowie Górnym, Marysinie, Ochli i Suchej Dolnej. Z 1855 roku pochodzi świetny posąg św. Doroty (dłuta F. de Fauveau), znajdujący się w kaplicy dawnego szpitala w Żaganiu.

Zabytki ruchome okresu neostylów (druga połowa XIX wieku) i secesji to głównie stolarka oraz sztukatorski wystrój elewacji i wewnątrz, powstałych wówczas rezydencji, willi i kamienic. Szczególną rangę posiada wyposażenie i wystrój budynku sanatorium w Trzebiechowie, zaprojektowany przez wybitnego architekta belgijskiego, Henrego van de Velde, na początku XX wieku.

8. WARTOŚCI NIEMATERIALNE

Ważnym składnikiem dziedzictwa kulturowego są także wartości niematerialne. Należą do nich dziedziny aktualnie żywe, związane z kultywowaniem różnych tradycji duchowych, artystycznych, obrzędowych o rodowodzie ludowym, jak też ważne wydarzenia z przeszłości bliższej i dalszej, o wymiarze historycznym. Dotyczy to również nazw miejscowości i wybitnych osób związanych z regionem. Kwestie te najczęściej splatają się z historią konkretnych miejscowości, ale są i takie, które odnoszą się do całego obszaru województwa lub określonych podregionów.

Zaczynając omówienie tematu od spraw dawnych, trzeba wskazać na kulturowe znaczenie nazw miejscowych. Pomijając tereny oderwane od Polski w 1793 roku (rejon Wschowy, Babimostu, Międzyrzecza i Skwierzyny), gdzie polskie nazewnictwo topograficzne jest oczywistością, należy podkreślić, że 80% miejscowości na pozostałym obszarze województwa ma w nazwie rdzeń polski lub dolnołużycki. Szacunkiem tym nieobjęte zostały osady folwarczne mające nowszy rodowód. Wiele nazw starych miejscowości zostało stosunkowo wcześniej zmienionych bez zachowania pierwiastka

polskiego, ale ich pierwotne brzmienie utrwalone zostało w dokumentach archiwalnych, co umożliwiło przywrócenia nazw w 1945 roku. Przykładem może być Racula, tak zapisana w 1305 roku, a potem przemianowana na Neuwaldau.

Znacząca przewaga nazw od początku niemieckich występuje tylko na terenach zasiedlonych obcymi kolonistami. Skupiają się one w rejonie Szprotawy, Żaganii, Żar i częściowo Kozuchowa. Obce nazwy od momentu założenia otrzymały też miejscowości powstałe na osuszonych w XVI-XVIII wieku dolinach Warty i Noteci oraz wyrosłe w okresie od XVI do XIX wieku przy folwarkach.

Kulturową spuścizną o niematerialnym charakterze jest rodowód większości miast województwa powstałych w czasach monarchii wczesnopiastowskiej, a zreformowanych przestrzennie i prawnie z inicjatywy piastowskich książąt śląskich i wielkopolskich. Trzynastowieczne plany tych miast, stanowiące do dziś ich centralne trzony, są zabytkami twórczej myśli urbanistycznej.

Do niematerialnej sfery przeszłości trzeba zaliczyć również pola wielkich bitew z okresu wojny 7-letniej, pod Kijami i Kunowicami. Wojska rosyjskie zadały tam klęskę dowodzonej przez Fryderyka II armii pruskiej.

Fenomenem niematerialnego dziedzictwa jest przetrwanie pod wielowiekowym panowaniem niemieckim kulturowej odrębności Łużyczan. Paradoksalnie, zachowaną ciągłość przerwał rok 1945, gdy z rejonu Żar i Gubina wysiedlono Łużyczan, traktując ich jak Niemców. Sytuacji sprzed lat przywrócić się już nie da, zatem kulturę Łużyczan można pielęgnować przez badania etnograficzne regionu, publikacje, wystawy, sesje naukowe itp. Taka właśnie działalność rozwija się od lat dzięki organizacjom pozarządowym, przy wsparciu samorządów, działających w Żarach, Gubinie i Lubsku. Z inicjatywy społecznej powstało Centrum Sorabistyczne Łużyc Wschodnich, funkcjonują „Studia Sorabistyczne” przy Uniwersytecie Zielonogórskim, rozwija się współpraca z łużyckim ośrodkiem „DOMOWINA” w Budziszynie.

Żywym nurtem niematerialnego dziedzictwa są ludowe zespoły artystyczne, kultywujące tradycje gwary, stroju, pieśni i obyczaju. Z racji uwarunkowań historycznych na obszarze województwa tylko szerzej rozumiany region babimojski zachował ciągłość kulturową. Tam też, w Dąbrówce Wielkopolskiej, Nowym Kramsku i Zbąszynku, działają zespoły kultywujące kulturę ludową Wielkopolski zachodniej. Żywą działalność rozwijają zespoły „Dąbrowczanka” (taneczno-śpiewaczy), „Kotkowiacy” w Zbąszynku (zespół muzyczno-koźlarski), „Wiolinki” (śpiewaczy) w Nowym Kramsku.

Po II wojnie światowej na teren województwa napłynęła ludność z różnych stron dawnej Rzeczypospolitej. Niekiedy całe grupy przybyszów z jednej miejscowości na wschodzie osiadły zbiorowo w jednej wsi lub kilku ze sobą sąsiadujących. Skupiska te, wtapiając się w nową społeczność regionu, pielęgnowają równocześnie pierwiastki kulturowe z rodzimych stron. Objawia się to w postaci tworzonych zespołów śpiewaczych czy taneczno-śpiewaczych.

Spośród wielu grup wyróżniają się górale czadeccy z Bukowiny rumuńskiej, skupieni w miejscowościach gminy Brzeźnica i Złotniku (gm. Żary). Ich folklor pielęgnowają zespoły „Watra” w Brzeźnicy, „Wichowianki” w Wichowie i „Dolina Sołońca” w Złotniku. Ludowe tradycje Polesia podtrzymują zespoły „Gościszanki” w Gościszowicach i „Mycielinianki” w Mycielinie. Ożywioną działalność kulturalną prowadzą dawni

Tarnopolanie, najliczniej skupieni w okolicach Żar. Zespoły śpiewacze Tarnopolan to „Jutrzenka” w Olbrachtowie i „Broniszowianki” w Broniszowie.

W rejonie Strzelec Krajeńskich, m.in. w miejscowości Ługi, gdzie istnieją skupiska społeczności łemkowskiej, działają zespoły artystyczne pielęgnujące tradycje swoich pieśni i obyczajów.

Działa ponadto wiele innych zespołów głównie śpiewaczych, które nie kwalifikują się jako folklorystyczne, chociaż w repertuarach, obok innych, mają także polskie pieśni ludowe. Zespoły te utożsamiają się z nowym regionem, a śpiewane przez nich utwory zawierają różnorodne treści. Do tej grupy należy kilkanaście zespołów działających w różnych miejscowościach województwa.

Niematerialne wartości kulturowe zawierają dzieje wielu miast i wsi. W niektórych miejscowościach wartości o charakterze historycznym splatają się z wciąż żywymi. Tak jest np. w przypadku Babimostu. Wybrane miejscowości posiadające pierwiastek dziedzictwa niematerialnego zawiera załącznik nr 2.

9. ZASOBY ARCHEOLOGICZNE

Na obszarze województwa zewidencjonowanych zostało około 16000 stanowisk archeologicznych. W ogromnej większości są to miejsca luźnych znalezisk, głównie fragmentów ceramiki, uzyskanych w wyniku badań powierzchniowych, głównie w czasie realizacji programu Archeologicznego Zdjęcia Polski. Z bliżej rozpoznanych stanowisk do najstarszych należą pozostałości obozowisk i osad otwartych, cmentarzyska ciałopalne i kurhanowe. Z nowszych okresów archeologicznych, obok cmentarzysk, najcenniejszymi są grodziska pochodzące z epoki brązu (kultura łużycka) i wczesnego średniowiecza. Rozmieszczenie stanowisk nie jest równomierne, a dotyczy to wszystkich epok i okresów archeologicznych. Najbardziej nasycone są tereny południowe i południowo-wschodnie województwa.

Najstarsze ślady osadnictwa, z okresu paleolitu schyłkowego (13-10 tys. lat temu), zlokalizowano dotąd w około 200 miejscach, najliczniej w okolicach Wschowy, Gubina, Krosna Odrzańskiego, Babimostu i Kargowej. Stanowiska paleolityczne występują m.in. w Gościmiu, Trzebiczu, Nowym Dworku, Strumiennie, Pomorsku, Wojnowie, Smolnie Wielkim, Siedlnicy i Olbrachcicach. Znaleziskami są ślady obozowisk i narzędzia z krzemienia.

Z epoki mezolitu (8300-4500 p.n.e.) pochodzi 420 stanowisk, w tym 216 to pozostałości obozowisk. W wielu przypadkach topograficznie pokrywają się one ze stanowiskami paleolitycznymi. Znajdują się ponadto w rejonie Sławy i Nowej Soli, m.in. w Ługach, Nowym Stawie, Siedlisku, a także w Bobrowicach i Wiechlicach.

Z epoki neolitu (4300-1700 p.n.e.) zewidencjonowanych zostało około 800 stanowisk – osad otwartych i cmentarzysk. Rozmieszczone są na całym terenie województwa, najwięcej jednak w części południowo-zachodniej, w rejonie Gubina. Pozyskiwane z badań zabytki to głównie naczynia ceramiczne. Występują osady kultur: ceramiki wstęgowej, kłutej, pucharów lejkowatych i amfor kulistych.

W epoce brązu i wczesnej epoce żelaza (1800-400 p.n.e.), zwłaszcza gdy panowała kultura łużycka, zasiedlone zostały niemal wszystkie nadające się do tego tereny w obszarze

województwa. Z wczesnego okresu epoki brązu (1800-1300 p.n.e.) pochodzi osadnictwo związane z ludnością kultur unietyckiej i przedłużyckiej. Stanowiska z tego czasu przebadane zostały w Gubinie, Sękowicach, Bieczu, Grabicach i Grzmiącej. Z okresu kultury łużyckiej (1300-400 p.n.e.) pochodzi bardzo duża ilość stanowisk archeologicznych. Wśród znalezisk, obok masy zabytków ceramicznych, występują narzędzia, broń i ozdoby z brązu. Na przełomie epok brązu i żelaza (650-400 p.n.e.), na omawianym obszarze, w jego południowej części, powstało kilkanaście osad obronnych. Obszar występowania grodzisk kultury łużyckiej określają miejscowości: na zachodzie – Polanowice, Starosiedle, Wicina i Żary; na północy – Pomorsko i Miłsko, na wschodzie Gołaszyn i Solniki. Z najlepiej rozpoznanych grodzisk w Wicinie i Polanowicach wynika, że kres rozwiniętemu osadnictwu położył najazd Scytów. Zniszczone przez nich grody nie zostały odbudowane.

Na okresy przedrzymski i wpływów rzymskich (poł. III w. p.n.e.- poł. V w. p.n.e.) przypada około 1800 stanowisk. Osadnictwo tamtego czasu skupiało się głównie wzdłuż dolin rzecznych Odry, Obry, Warty i Nysy Łużyckiej. Do najlepiej rozpoznanych z tamtych okresów należy skupisko osadnicze w rejonie Gubina (Jazów, Luboszyce, Grabice, Polanowice).

Z okresu wczesnego średniowiecza (VI - poł. XIII w.) pochodzi ponad 2500 różnego rodzaju stanowisk archeologicznych. Ze starszej fazy tego okresu (VI - VII w.) znane są stanowiska związane z osadnictwem otwartym plemion słowiańskich. Najliczniej występują one w rejonie Równiny Krośnieńskiej, Kotliny Kargowskiej, Niecki Międzyrzecznej oraz w okolicy Bytomia Odrzańskiego i dolnym dorzeczu Nysy Łużyckiej. Z okresu młodszego (poł. VII - poł. X w.), oprócz osad otwartych, występują grodziska (ok. 50), będące pozostałościami warowni plemiennych, opolnych i protopaństwowych. Znajdują się one na wymienionych wyżej obszarach, a ponadto na Wysoczyźnie Lubuskiej, nad środkową i dolną Obrą, i w okolicach Żar. Do częściowo przebadanych należą grodziska w Pszczewie, Borowym Młynie, Trzcielu, Nowym Dworku, Przytoku, Kargowej, Gołaszynie, Polanowicach i Żarach. Kolejne grodziska z okresu plemiennego znajdują się m.in. w Gliźnie, Goruńsku, Klenicy, Kijach, Niesulicach, Połupinie, Popęszycach, Starosiedlu, Smolnie Wielkim i Tarnowie koło Rzepina.

Z najmłodszej fazy wczesnego średniowiecza (X - poł. XIII w.), której początki wiążą się z powstaniem monarchii wczesnopiastowskiej, pochodzą duże grody państwowe, wzniesione jako warownie graniczne. Trzy z nich, w Santoku, Międzyrzeczu i Krośnie Odrzańskim, wzniesione zostały na miejscu grodów plemiennych, czwarty, w Bytomiu Odrzańskim, powstał na niezasiedlonym terenie. Obiekty te są szczególnie cenne, bo zapisały się w dziejach obrony zachodniej granicy państwa pierwszych Piastów. Nieznane przed II wojną światową położenie grodzisk w Bytomiu Odrzańskim i Krośnie Odrzańskim zlokalizował w latach sześćdziesiątych XX wieku Edward Dąbrowski. Spośród kilkunastu grodów kasztelańskich i gródków rycerskich z XII-XIII wieku przebadana ostatnio została siedziba kasztelańska w Tarnowie Jeziernym oraz grody poprzedzające powstanie Gubina (w Polanowicach) i Kożuchowa (w Solnikach). Ślady warowni rycerskich (grodziska stożkowate) zachowały się w Kijach, Letnicy, Rudzinach, Świebodzinie, a najlepiej w Pszczewie.

W wielkiej ilości stanowisk archeologicznych, znajdują się oczywiście obiekty, bądź całe ich zespoły, szczególnie cenne. Do takich należą tereny o długich tradycjach

osadniczych, niekiedy od paleolitu po średniowieczne (skupiska w rejonie Gubina) czy od kultury łużyckiej do średniowiecza (rejon Pszczewa). Z racji historycznych bardzo cenne są pozostałości po grodach państwowych z X-XII wieku (Santok, Międzyrzecz, Krosno Odrzańskie, Bytom Odrzański, Drezdenko), jak też po grodach kasztelańskich (Tarnów Jeziorny), czy związane z genezą miast – Gubina (gród w Polanowicach) i Koźuchowa (gród w Solnikach). Wszystkie grodziska, również z okresu kultury łużyckiej i plemienne, a tych jest najwięcej, oprócz naukowych, mają także wartości wizualne, jako elementy wzbogacające krajobraz. Unikalne w skali Europy są również ziemne umocnienia, zwane Wałami Śląskimi, ciągnące się od Krosna Odrzańskiego po Szprotawę i Przemków.

VII. STAN ZACHOWANIA ZABYTEKÓW - OCENA SZACUNKOWA

1. STRUKTURA WŁASNOŚCIOWA ZABYTEKÓW

Przemiany polityczne i gospodarcze pociągnęły za sobą zmiany struktury własnościowej obiektów zabytkowych. Gospodarka rynkowa spowodowała, że dobra kultury będące własnością Skarbu Państwa i gospodarki komunalnej zaczęły przechodzić w ręce prywatne. Niewielki dotąd procent zabytków będący w gestii tych osób, obecnie stanowi największą własność i osiągnął 30%. Dotyczy to głównie zasobów mieszkaniowych, chociaż nie brak także budynków przemysłowych lub rezydencji.

W wyniku transformacji i likwidacji PGR wiele zespołów rezydencjonalnych zostało sprywatyzowanych, wiele też pozostaje bez użytkownika i bez ustalonego prawnie statusu własnościowego, a znaczna część znajduje się wciąż w gestii Agencji Nieruchomości Rolnych. Około 5% budynków podworskich należy do Skarbu Państwa lub jednostek samorządowych. Od dawna służą one celom związanym z oświatą, kulturą czy ochroną zdrowia. W przypadku miejskiego budownictwa mieszkaniowego o charakterze zabytkowym około 20% zasobów znajduje się jeszcze w zarządzie gospodarki komunalnej. Około 24% nieruchomości zabytkowej architektury znajduje się w posiadaniu związków wyznaniowych, głównie Kościoła rzymsko-katolickiego. Są to świątynie, kaplice, plebanie, ogrodzenia i bramy placów kościelnych oraz nieliczne zabytkowe cmentarze.

Ogromna większość (ponad 90%) zabytków ruchomych należy do Kościoła rzymsko-katolickiego. Są to przy tym dzieła najcenniejsze. W zasobie o charakterze świeckim mamy do czynienia z własnością prywatną i publiczną. Prywatna własność, w niewielkim stopniu rozpoznana, wiąże się między innymi z wystrojem (sztukaterie, malowidła) lub wyposażeniem kamienic, willi, rezydencji (piece, kominki). Nieznana jest ilość i wartość zabytków będących w rękach kolekcjonerów, gdyż udostępnienie zbiorów zależy od woli ich właścicieli.

Nie do końca rozpoznane są także zabytki zgromadzone w obiektach o charakterze publicznym jak np. w ratuszach, szpitalach czy pocztach. Tu również mogą one stanowić wystrój lub wyposażenie, w postaci np. sztukaterii, polichromii a najczęściej stolarki.

2. STAN ZABYTKÓW W WOJEWÓDZTWIE

Mimo upływu lat o stanie zachowania zabytków w województwie lubuskim w znacznym stopniu decydują wciąż zniszczenia wojenne, zaśle po 1945 roku zmiany własnościowe, a także zła gospodarka wielu użytkowników, zwłaszcza PGR-ów i Gminnych Spółdzielni Samopomocy Chłopskiej. Transformacja gospodarcza 1998 roku przyniosła pewne elementy pozytywne, ale spowodowała też nowe zagrożenia, głównie dla architektury rezydencjonalnej i przemysłowej.

Z opracowanego w 2004 roku raportu Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków wynika, że w dobrym stanie znajduje się tylko ok. 4% zabytków nieruchomych. Ok. 47 % przedstawia stan zadawalający (drobne remonty), ok. 22% wymaga zabezpieczeń, a ok. 27% kapitalnego remontu. W ostatniej pozycji ujęto zabytki w zaawansowanej ruinie, niekiedy zachowane relikto. Dane te dotyczą wyłącznie obiektów wpisanych do rejestru zabytków z wyłączeniem zabytków wielkoobszarowych, archeologicznych, przeniesionych do skansenów i nieistniejących¹.

W konsekwencji zniszczeń wojennych oraz niewłaściwych powojennych działań budowlanych wiele zespołów urbanistycznych utraciło harmonię układu przestrzennego. Niemal całkowicie zniszczone średniowieczne centra takich miast, jak Kostrzyn, Krosno Odrzańskie, Gubin, Dobiegniew, Przewóz, Trzebiel pozostają nadal nieodbudowane. W mniejszym stopniu dotyczy to również Gorzowa, Kożuchowa, Ośna Lubuskiego, Strzelec Krajeńskich, Szprotawy, Żagania i Żar. Na 55 zabytkowych założeniach urbanistycznych dobrze zachowany układ przestrzenny ma 38 miast, 4 dość dobrze, 4 częściowo zniekształcony, a 9 pozostałych – zniszczony bądź silnie zniekształcony.

W założeniach wiejskich, mniej doświadczonych wojną, większe szkody nastąpiły w okresie powojennym. Dysharmonia układów przestrzennych w wielu wsiach spowodowana została degradacją zespołów dworskich, szczególnie zabudowy folwarcznej i parków. Innym elementem degradującym przestrzeń niektórych założeń są nowe, architektonicznie obce obiekty. W kilkunastu przypadkach skażeniu uległy panoramy miejscowości, za sprawą pegeerowskich osiedli mieszkaniowych, zbudowanych ze standardowej płyty. Niekorzystne procesy dosięgły około 15% wsi, co wskazuje, że założenia ruralistyczne zachowały w dużym stopniu ład przestrzenny, harmonizujący je z przyrodniczym otoczeniem.

Z zabytków architektury do najlepiej zachowanych należą obiekty sakralne, chociaż sytuacja daleka jest od ideału. Duży procent kościołów wiejskich wymaga kosztownych remontów bieżących, nierzadko przekraczających możliwości małych wspólnot parafialnych. Do budowli najlepiej utrzymanych należą kościoły farne i poklasztorne, bo jako zabytki szczególnie cenne mają większe możliwości korzystania z funduszy państwowych i unijnych. Dzięki takim środkom odrestaurowany został np. zespół pocysterski w Gościkowie. Warto zaznaczyć, że kilkanaście zabytkowych świątyń zniszczonych w czasie wojny zostało odbudowanych np. w Borowinie, Górzycy, Sulęcinnie, Strzelcach Krajeńskich, Torzymiu, Zamysławie i Żarach. Ciągłe w ruinie pozostają tak cenne budowle gotyckie, jak fara w Gubinie i kościół w Chociulach. Bardzo zagrożony jest barokowy zespół pojezuicki w Otyniu. Stał się własnością osoby prywatnej, która

¹ Raport o stanie zachowania zabytków nieruchomych – grudzień 2004 r. - www.kobidz.pl.

doprowadza zabytek do unicestwienia. Ruina zagraża także nieużytkowanym kościołom poewangelickim, istniejącym w Letnicy, Niwiskach, Przecławiu, Przyborowie, Radoszynie i Witoszynie Dolnym.

Specjalnej troski wymagają nieliczne już kościoły drewniane. Najcenniejsze z nich, w Chlastawie, Klepsku i Kosieczynie, posiadają zabezpieczenia przeciwpożarowe i antywłamaniowe. Wśród świątyń murowanych i o konstrukcji szkieletowej tylko nieliczne zaopatrzone są w takie systemy. Taka sytuacja ułatwia włamania i kradzieże zabytkowego wyposażenia.

Spośród wszystkich rodzajów zabytków architektury w najgorszej sytuacji znajdują się dawne rezydencje, bo jedna trzecia z nich nie jest użytkowana; pewna część pozostaje w ruinie lub, z racji zaawansowanej destrukcji, straciła szansę na odbudowę. Po roku 1989 pałace i dwory, będące w gestii PGR-ów, zostały opuszczone, a potem przejęte przez Agencję Własności Rolnej Skarbu Państwa. Za pośrednictwem Agencji dużo obiektów weszło w posiadanie osób prywatnych. Zazwyczaj nie było to korzystne dla zabytków, gdyż zrodziła się praktyka nabywania pałaców dla celów spekulacyjnych. Stąd ponad 40 zabytków, mimo że mają nowego właściciela, od wielu lat pozostaje nieużytkowana i w pogarszającym się stanie technicznym. Niektóre, jak pałace w Cieciszowie i dwory w Okuninie, Kosierzu, Studzieńcu i Suchej Dolnej, są blisko ruiny. Zagrożone, bez remontów bieżących czy zabezpieczających, są inne cenne obiekty, m.in. w Bobrówku, Borwinie, Broniszowie, Gorzycy, Siecieborzycach, Starym Dworku i Witkowie. W opuszczeniu pozostają również pałac w Brodach i zespół zamkowo-pałacowy w Żarach. W nie lepszej sytuacji znajdują się nieużytkowane budowle podworskie, będące nadal w zarządzie Agencji Rolnej Własności Skarbu Państwa oraz jednostek samorządowych. Zagrożone są m.in. tak cenne zabytki, jak pałace czy dwory w Bobowicku, Chotkowie, Jabłonowie, Janowcu, Kargowej, Strychach, Trzebielu, Tucznie i Żubrowie.

Pewna, znacząca liczba zabytków rezydencjonalnych trafiła jednak w ręce solidnych i zasobnych inwestorów. Wspaniale, wręcz wzorcowo, odbudowany został zespół pałacowo-parkowy w Mierzęcinie. Sfinalizowane lub zaawansowane zostały również prace remontowo-rewaloryzacyjne przy kilkunastu innych pałacach, m.in. w Bielicach, Dąbroszynie, Długiem, Dzietrychowicach (wieża rycerska), Gliźnie, Kalsku, Ojerczycach, Solnikach i Wiejcach. W trakcie remontu lub poważnych przygotowań do takiego przedsięwzięcia znajduje się ponad 20 dalszych obiektów, np. w Bojadłach, Jarnatowie, Jędrzychowicach, Kownatach, Kursku, Lasocinie, Lubieniu, Lubniewicach, Miodnicy, Osowej Sieni, Siedlisku, Sosnach i Wiechlicach. W dobrym i przeciętnym stanie zachowania znajdują się pałace od dawna użytkowane, jako szkoły i domy dziecka, m.in. w Białkowie, Chociulach, Drezdenku, Iłowej, Mostkach, Przytoku, Trzebiechowie lub służące innym celom społecznym – w Łagowie, Kożuchowie, Przełazach, Rogach, Zaborze, Żaganu.

Większy problem stanowią towarzyszące architekturze rezydencjonalnej zespoły folwarczne, w przewadze nieużytkowane, w najlepszym wypadku wykorzystywane niezgodnie z pierwotną funkcją, podlegające postępującej degradacji. W takiej sytuacji znajduje się niemal 90% budowli folwarcznych.

Względnie dobrze utrzymane są zabytki architektury obronnej. Dzięki bieżącym remontom nie pogarsza się stan murów obronnych w Kożuchowie, Ośnie Lubuskim

i Strzelcach Krajeńskich. Podobnie przedstawia się to w przypadku miast posiadających zachowane fragmenty obwarowań. W okresie dwóch ostatnich dekad wyremontowane zostały kubaturowe elementy fortyfikacji, z przeznaczeniem na potrzeby kultury (Kozuchów, Świebodzin) lub turystyki (Gubin, Żary). Badania prowadzone przy okazji remontu murów obronnych w Kozuchowie ujawniły nieznane elementy zabytku. Prace badawcze i zabezpieczające przeprowadzone zostały również przy części nowożytnych fortyfikacji w Kostrzynie. Zabytek ten jako całość znajduje się jednak nadal w złym stanie. Bardzo zagrożone (niszczone dla pozyskiwania złomu) są fortyfikacje Pozycji Środkowej Odry. Nie najlepszy stan przedstawiają także niektóre elementy Międzyrzeckiego Rejonu Umocnionego.

Ogólny stan zachowania zabytków użyteczności publicznej ocenić należy jako dobry. Ratusze, szkoły, szpitale, budynki opieki społecznej, pocztowe i administracyjne, mimo że nie zawsze służą pierwotnej funkcji, utrzymane są w należyтым stanie. Wyjątek stanowi bardzo zaniedbany dawny szpital (XVIII w.) w Broniszowie. Remontu i adaptacji wymaga też dawny szpital w Żaganiu (1848).

Stan zachowania najliczniejszej grupy zabytków nieruchomych, obejmującej budynki mieszkalne, określić należy jako zły. Wprawdzie niektóre domy miejskie, znajdujące się w rękach prywatnych, odbiegają od takiej oceny, ale stanowią one niewielki procent zasobu.

Budynki pozostające w zarządzie komunalnym, czy w posiadaniu wspólnot mieszkaniowych, w ogromnej większości wymagają remontów i modernizacji infrastruktury. Wymogi natury estetycznej, znaczącej dla wizerunku miasta czy ulicy, sprawiają, że zamiast pilniejszych remontów wewnętrznych przeprowadza się renowację fasad. Bywa, że w trakcie tego rodzaju robót, nieuzgadnianych ze służbą konserwatorską, niszczone są detale architektoniczne, usuwana zabytkowa stolarka, zamieniane pokrycie dachowe (z dachówki na blachę) itp. W budownictwie wiejskim, mieszkalnym i gospodarczym najbardziej zagrożone są nieliczne już obiekty drewniane i o konstrukcji szkieletowej. Dekompozycji ulegają zagrody, bo odchodzący od gospodarki rolnej chłopcy rozbierają zbędne stodoły czy obory, aby nie płacić podatków od nieruchomości.

Względy technologiczne w postaci postindustrialnej rzeczywistości podważyły sens istnienia wielu zakładów przemysłowych (w tym zabytkowych), zwłaszcza o konstrukcji niedogodnej do adaptacji na zmienione funkcje. Z tego powodu z krajobrazu zniknęły niemal wszystkie gazownie i cegielnie. Opuszczone fabryki włókiennicze w Lubsku rozebrali nielegalnie bezrobotni dla pozyskania cegły i metalu na złom. Duże zakłady przemysłowe w Nowej Soli, Szprotawie, Małomicach i Żukowie stoją od lat opuszczone, a nowosolski DOZAMET został częściowo wyburzony. Korzystniejsza sytuacja jest w Gorzowie, Gubinie, Świebodzinie, Żaganiu, Żarach, gdzie budowle przemysłowe są nadal użytkowane, w pewnej części z zachowanym profilem produkcji. Sukcesem w skali krajowej jest zagospodarowanie obiektów przemysłowych w Zielonej Górze, gdzie dwie fabryki włókiennicze zaadaptowane zostały na mieszkania, trwają prace adaptacyjne fabryki mebli (biura i mieszkania), dawna piekarnia zamieniana jest na restaurację, a w innym budynku fabrycznym mieści się galeria sztuki. Najważniejszą realizacją jest jednak adaptacja Polskiej Wełny na cele kulturalne i handlowe.

Zagrożonych dewastacją i zniszczeniem jest wiele budynków Polskich Kolei Państwowych, zwłaszcza związanych z wyłączonymi z ruchu lokalnymi liniami.

Większość stanowisk archeologicznych zlokalizowanych jest na polach. Znacznym zagrożeniem dla nich jest zatem głęboka orka, większym jednak nielegalnie prowadzone eksploatacje piasku i żwiru. Duże niebezpieczeństwo, szczególnie dla grodzisk, stwarza nielegalna działalność poszukiwaczy skarbów.

VIII. DZIEDZICTWO KULTUROWE JAKO ELEMENT GOSPODARKI

Dziedzictwo kulturowe należy do ważnych elementów w funkcjonowaniu przemysłu kultury. Odgrywa istotną rolę w zakresie usług i dystrybucji dóbr kultury, ale także w działalności niedochodowej, wpływającej jednak pośrednio na przychody w innych dziedzinach gospodarki, zwłaszcza z zakresu usług związanych z turystyką.

Dla rozwoju społecznego i gospodarczego województwa lubuskiego rozwój przemysłu kultury ma istotne znaczenie, z racji specyficznego charakteru tego sektora aktywności, odpowiadającej nowoczesnemu modelowi Gospodarki Opartej na Wiedzy (GOW). O walorach tego modelu decydują następujące cechy:

- jako pracochłonny generuje zwiększenie zatrudnienia,
- działa w oparciu o wiedzę, informację i nowoczesną technologię,
- współdziała z innymi sektorami gospodarki również opartymi na wiedzy (oświata, turystyka, rekreacja),
- bazuje na małych i średnich przedsiębiorstwach przyjaznych ekologicznie.

Zasoby dziedzictwa przeszłości sprzyjające rozwojowi przemysłu kultury to przede wszystkim muzea i ich zbiory, krajobraz kulturowy zespolony z walorami przyrodniczymi oraz zabytki sprzyjające rozwojowi turystyki tematycznej: miejskiej (niektóre układy urbanistyczne, architektura sakralna, ratusze, mury obronne), archeologicznej (grodziska, wały warowne), kamiennej architektury średniowiecznej (kościół wiejskie), budowli militarnych (Międzyrzecki Rejon Umocniony, Pozycja Środkowej Odry). Pewne znacznie ma także turystyka pielgrzymkowa, związana z Sanktuarium Maryjnym w Rokietnicy.

Aktualnie największe znacznie w funkcjonowaniu przemysłu mają placówki muzealne, zwłaszcza Muzeum Ziemi Lubuskiej w Zielonej Górze, Muzeum Lubuskie w Gorzowie, Muzeum Etnograficzne w Ochli i Muzeum Wojskowe w Drzonowie. Obok tradycyjnych prezentacji ekspozycyjnych rozwijają one przyciągającą turystów działalność plenerową, przedstawiają lokalne wydarzenia historyczne i obyczajowe (np. palenie czarownic), a także tradycje dawnych rzemiosł, upraw, kuchni ludowej itp.

Analiza SWOT / MOCNE I SŁABE strony ochrony zabytków woj. lubuskiego

MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
<ul style="list-style-type: none"> • bogactwo i różnorodność krajobrazów związanych z ukształtowaniem terenu, przyrodą (lasy, jeziora), co podnosi walory krajobrazu kulturowego, • różnorodność form przestrzennych z bogatym zasobem obiektów zabytkowych, • stosunkowo mało przekształcony, w stosunku do innych regionów w Polsce i UE krajobraz kulturowy, • dość dobre powiązania komunikacyjne między zespołami krajobrazowo-kulturowymi, sprzyjające rozwojowi turystyki, • początki pozytywnego myślenia inwestorów o ochronie zasobów kulturowych i ich wykorzystaniu dla rozwoju gospodarczego, • w miarę dobre oznakowanie turystyczne, zgodne z wzorcami europejskimi, • rozwijająca się baza turystyczna z wykorzystaniem zabytków, • organizowane dla turystów cykliczne imprezy kulturalne, • rozwijające się społeczne poczucie tożsamości regionalnej, owocujące zainteresowaniem się miejscowym dziedzictwem kulturowym, • przygraniczne usytuowanie regionu, • unikatowe kolekcje w muzeach w Międzyrzeczu i Zielonej Górze, • różnorodność dziedzictwa kulturowego i jego wielokulturowy charakter, • dobrze przygotowana kadra merytoryczna w muzeach i archiwach oraz organach służby konserwatorskiej, • początki turystycznego ożywienia Odry – przystanie dla statków turystycznych w zabytkowych miastach. 	<ul style="list-style-type: none"> • niedostateczne rozpoznanie zasobów krajobrazu kulturowego wsi, • brak świadomości społecznej znaczenia opieki nad zabytkami, • niedostateczna promocja roli zabytków jako szansy rozwojowej, • niekontrolowany ruch inwestycyjny, ingerujący w historyczne układy, • brak świadomości, że przestrzeń kulturową stanowią zarówno bardzo wartościowe zespoły i obiekty, jak również te mniej cenne, • brak powszechnego zrozumienia, że jakość krajobrazu kulturowego jest wartością, którą można wykorzystać w rozwoju regionu, • mała skala pozytywnego ruchu społecznego na rzecz ochrony i pielęgnowania zabytków oraz brak współdziałania i niski poziom uczestnictwa społecznego w ochronie wartości kulturowych, • niski standard usług turystycznych, • brak systemu przepływu informacji o możliwości pozyskania inwestorów, • liczne zdegradowane tereny przemysłowe, powojenne i popegeerowskie, • zbyt mały procent obszarów chronionych na terenach wiejskich, • postępujący proces niszczenia zabytków, • niewystarczające rozpoznanie zasobów, • zbyt słabe działanie mediów w promocji ochrony wartości kulturowych, • niewykorzystywanie instytucji pozarządowych w ochronie krajobrazu kulturowego, • brak dobrych przykładów projektowania nowej architektury w zabytkowej przestrzeni miasta, • brak studium historycznego województwa, • brak ustalonych priorytetów w odniesieniu do ochrony i upowszechniania dziedzictwa

	<p>kulturowego,</p> <ul style="list-style-type: none"> • brak rozpoznania i klasyfikacji zabytków ruralistyki, • brak sponsoringu, na rynku lubuskim, wspierającego ochronę dziedzictwa kulturowego, • pomijanie problematyki dziedzictwa kulturowego w kontraktach związanych z rozwojem regionu, • niski udział budżetu państwa w ochronie dóbr kultury, • brak środków na wkład własny do programów europejskich, • znaczna ilość zabytków opuszczonych, • zagrożenie dla zabytków przemysłowych i cywilizacyjnych, • zbyt ograniczone budżety muzeów, powodujące luki w zbiorach, brak konserwacji muzealiów i inne ograniczenia statutowych działań, • rażąco niskie uposażenia pracowników muzeów i służb konserwatorskich powodujące fluktuację kadr.
SZANSE	ZAGROŻENIA
<ul style="list-style-type: none"> • możliwość pozyskiwania środków finansowych z funduszy europejskich, • rosnąca rola samorządu lokalnego, • wzrost wartości zabytków jako produktu turystycznego, • włączanie obiektów zabytkowych w obieg gospodarczy, • rozwój organizacji pozarządowych, • bogactwo krajobrazu kulturowego, • potencjalne możliwości rozwoju sieci muzealnej, • zróżnicowanie tematyczne zbiorów muzealnych, • unikatowe kolekcje z zbiorach muzealnych, • cenne zabytki urbanistyki i architektury, • wykorzystanie dziedzictwa kulturowego dla potrzeb nauki i edukacji, • wielokulturowy charakter dziedzictwa 	<ul style="list-style-type: none"> • brak spójnego systemu finansowania oraz brak funduszy kierunkowych na organizację zadań opieki nad zabytkami, • brak spójności przepisów różnych ustaw związanych z ochroną zabytków, • brak realnych zachęt dla inwestorów prywatnych do inwestowania w zabytki, • brak środków finansowych właścicieli obiektów na konserwację, • presja inwestycyjna na tereny o walorach kulturowych i przyrodniczo-kulturowych, • tworzenie strategii, ale brak mechanizmów ich efektywnego wdrażania, • niestabilność przepisów prawa, • brak strategii rewitalizacji wsi i małych miasteczek, • brak doradztwa dla osób prywatnych inwestujących w obiekty zabytkowe,

<p>kulturowego.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • brak infrastruktury turystycznej przy obiektach zabytkowych i efektywnej ich promocji, • postępująca degradacja zabytków architektury, zwłaszcza rezydencjonalnej i przemysłowej, • niewystarczająca działalność badawcza, dokumentacyjna, informacyjna i promocyjna, • zbyt mały mecenat kultury, • mała aktywność społeczna w sferze dziedzictwa kulturowego, • niewystarczająca edukacja młodzieży o dziedzictwie kulturowym regionu, • brak środków na zakup muzealiów – luki w zbiorach, • ograniczone powierzchnie magazynowe muzeów, • brak skutecznych mechanizmów prawnych dla dyscyplinowania nieuczciwych nabywców obiektów zabytkowych.
---------------------	---

IX. GŁÓWNE CELE, KIERUNKI I ZADANIA OPIEKI NAD ZABYTKAMI W WOJEWÓDZTWIE LUBUSKIM

1. ZAŁOŻENIA STRATEGII OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO WOJEWÓDZTWA LUBUSKIEGO

PROGRAM stworzony został, by służyć ochronie, aktywnej rewaloryzacji i lepszemu wykorzystaniu regionalnych zasobów dziedzictwa kulturowego.

Realizacja postawionych w *PROGRAMIE* celów wymagać będzie głębokich zmian w świadomości ludności regionu, a także odpowiedzialności jednostek samorządu terytorialnego za stan zabytków oraz wszelkich sfer ich funkcjonowania.

Wynikiem działań powinno być przejście z pasywnych i biernych działań konserwatorskich do zintegrowanego zarządzania zasobami dziedzictwa kulturowego. Za istotną uznać należy bieżącą współpracę Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z samorządami terenowymi w zakresie realizacji zapisów, dotyczących dziedzictwa kulturowego, ujętych w Strategii rozwoju województwa lubuskiego oraz innych dokumentach wojewódzkich i miejscowych. Do bardzo ważnych należy sprawa stanu zabytków znajdujących się w posiadaniu prywatnym. Wobec tych właścicieli zabytków, którzy rażąco zaniedbują ciężące na nich ustawowo obowiązki, należy stosować wszelkie przewidziane prawem środki dyscyplinujące.

Z założeń *PROGRAMU* wynika, że niezbędne jest:

- wspieranie i kreowanie różnorodnych form i metod umożliwiających ochronę zabytków i opiekę nad nimi;
- stymulowanie zasad partnerstwa oraz odpowiedzialności właścicieli obiektów zabytkowych za ich utrzymywanie w należytym stanie;
- podnoszenie walorów zabytkowych i wykorzystanie ich w promocji rozwoju turystyki w regionie;
- umożliwienie kreowania oraz realizowania regionalnych i lokalnych projektów związanych z kompleksowymi pracami konserwatorskimi i restauratorskimi oraz chroniącymi krajobraz kulturowy;
- kreowanie modelu odpowiedzialności za zasoby dziedzictwa kulturowego w regionie wśród mieszkańców i władz samorządowych;
- wspieranie aktywności lokalnej w działaniach mających na celu poszanowanie materialnego dziedzictwa kulturowego;
- tworzenie warunków do niwelowania różnic w zakresie stanu zachowania podstawowej substancji dziedzictwa kulturowego w regionie;
- działania zmierzające do przywracania ładu przestrzennego w zdegradowanych obszarach urbanistycznych i ruralistycznych;
- wspieranie działań zmierzających do tworzenia regionalnych placówek muzealnych;
- włączenie kultury i dziedzictwa kulturowego w obszar interwencji i wsparcia zgodnie z zasadami planowania i wdrażania programów prorozwojowych, adekwatnie do oczekiwań mieszkańców województwa lubuskiego;
- współpraca transgraniczna i międzynarodowa wynikająca z umów międzypaństwowych, a w wielu aspektach z ustawy z 9 czerwca 2000 roku o zasadach przystępowania jednostek samorządu terytorialnego do międzynarodowych zrzeszeń społeczności lokalnych i regionalnych;
- utrzymanie zróżnicowania krajobrazu kulturowego i przyrodniczego regionu;
- wspieranie inicjatyw związanych z kreowaniem i wdrażaniem nowych form opieki nad zabytkami;
- kształtowanie świadomości społecznej o znaczeniu dziedzictwa kulturowego dla ekonomicznego rozwoju regionu.

2. ZESPOLENIE I KOORDYNACJA FORM I METOD OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

Warunkiem niezbędnym do realizacji zadań zapisanych w *PROGRAMIE* jest zespolenie i koordynacja form i metod ochrony dziedzictwa kulturowego. Można je osiągnąć poprzez:

- realizację powszechnych tendencji europejskich i światowych do rozszerzania pola ochrony na całe dziedzictwo kulturowe obejmujące dobra kultury i natury (World Cultural Heritage);
- powiązanie ochrony zabytków z polityką ekologiczną (ochrony przyrody), architektoniczną i przestrzenną, celną oraz polityką bezpieczeństwa;

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania województwa;
- uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków (w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego) łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej w planach rozwoju województwa;
- uwzględnianie – w planach zagospodarowania przestrzennego – ochrony środowiska naturalnego powiązanego przestrzennie z założeniami urbanistycznymi i ruralistycznymi oraz zespołami architektonicznymi;
- opracowywanie gminnych i powiatowych programów opieki nad zabytkami jako ważnego instrumentu kształtowania lokalnych strategii rozwoju;
- wykorzystywanie nowej formy prawnej ochrony zabytków, jaką stanowi park kulturowy;
- uwzględnianie – w studiach uwarunkowań i planach zagospodarowania przestrzennego – problematyki form zabudowy tradycyjnej oraz egzekwowanie nawiązywania w nowych budynkach do lokalnych form i materiałów;
- ochronę krajobrazu kulturowego na terenach objętych nowymi, wielkopowierzchniowymi inwestycjami (zwłaszcza komunikacyjnymi – autostrady, drogi szybkiego ruchu, obwodnice miast, modernizacje dróg krajowych i wojewódzkich);
- dbałość o wykonywanie stosownych opracowań studialnych nt. wartości kulturowych, badań archeologicznych itp.;
- wypracowanie programu wspomagania finansowego działań długofalowych na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego poprzez interaktywny udział w tworzeniu i działaniu lokalnych fundacji, programów celowych etc;
- współpracę transgraniczną i międzynarodową, wynikającą z umów międzypaństwowych i z Ustawy z 9 czerwca 2000 roku o zasadach przystępowania jednostek samorządu terytorialnego do międzynarodowych zrzeszeń społeczności lokalnych i regionalnych;
- poszerzanie współpracy transgranicznej województwa – zarówno administracji, jak i organizacji pozarządowych, w zakresie promocji i wykorzystywania zasobów kulturowych dla potrzeb edukacji i turystyki;
- współpracę międzyregionalną wynikającą z historycznych uwarunkowań (przynależności do krain historycznych), np. w zakresie transregionalnych szlaków turystyczno-krajobrazowych;
- wypracowanie form merytorycznej i finansowej współpracy z jednostkami administracyjnymi wszystkich szczebli, związkami wyznaniowymi, organizacjami pozarządowymi, stowarzyszeniami regionalnymi, ośrodkami naukowymi oraz właścicielami obiektów zabytkowych, dla wspólnej idei ratowania lubuskiego krajobrazu kulturowego;
- wypracowanie form merytorycznej współpracy w zakresie opieki nad zabytkami z jednostkami ochrony środowiska i planowania przestrzennego;
- wypracowanie zasad merytorycznej współpracy między gminami przy tworzeniu obszarów ochrony krajobrazu kulturowego i parków kulturowych;

- włączenie problemów ochrony zabytków, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania województwa, w system działań planistycznych i wykonawczych powiatów, gmin i miast;
- konsekwentne i planowe realizowanie zadań kompetencyjnych samorządów w zakresie ochrony wartości kulturowych;
- tworzenie lokalnych fundacji, programów celowych dla wspomaganie finansowego działań długofalowych związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego;
- zintensyfikowanie działań i współpracy różnych podmiotów w zakresie zabezpieczenia, wykonania prac remontowo-konserwatorskich i zagospodarowanie zabytków nieużytkowanych lub użytkowanych niewłaściwie;
- wspieranie aktywności organizacji pozarządowych w realizacji zadań związanych z ochroną zabytków;
- wspieranie działań zmierzających do pozyskiwania nowych właścicieli lub dzierżawców dla obiektów wymagających zagospodarowania;
- wspieranie działań na rzecz rozwoju turystyki kulturowej, promowanie zabytków przez edukację i turystykę;
- współudział w organizacji i współfinansowanie imprez kulturalnych, zwłaszcza o znaczeniu ponadlokalnym, promujących dziedzictwo kulturowe regionu, między innymi Europejskich Dni Dziedzictwa, Międzynarodowych Dni Folkloru.

3. REWITALIZACJA I REWALORYZACJA UKŁADÓW URBANISTYCZNYCH I RURALISTYCZNYCH

Układy urbanistyczne i ruralistyczne należą do najcenniejszych składników dziedzictwa kulturowego w województwie lubuskim. Wpisane w bogate, zróżnicowane otoczenie przyrodnicze stanowią ważny element krajobrazu. Walory te powinny znaleźć odzwierciedlenie we wszystkich opracowaniach dotyczących sfery zagospodarowania przestrzennego, nie tylko województwa, lecz także powiatów i gmin. W celu ochrony stanu istniejącego dobrze zachowanych układów oraz rewaloryzacji i rewitalizacji ośrodków o częściowo zatartej czy zdegradowanej kompozycji niezbędne jest:

- systematyczne, konsekwentne wdrażania zapisów wojewódzkiego planu zagospodarowania przestrzennego odnoszących się do dziedzictwa kulturowego;
- konsekwentne stosowanie wytycznych konserwatorskich dla wszelkich podejmowanych prac remontowych i inwestycyjnych w obszarach objętych nadzorem służb konserwatorskich, a w przypadku inwestycji kubaturowych – także w otoczeniu ośrodków urbanistycznych, poza strefą ochrony;
- promowanie i wspieranie dobrych działań lokalnych w rewaloryzacji zabytkowej przestrzeni miejskiej, na wzór dokonanych realizacji w Żarach, Lubsku, Sulechowie,
- zalecenie samorządom niższego szczebla pilnej konieczności opracowania miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego;
- wskazanie na potrzebę opracowywania studiów historyczno-urbanistycznych (opracowań takich nie posiada Skwierzyna i 80% miasteczek, obecnie o statusie wsi) oraz programów rewaloryzacji i rewitalizacji;

- opracowanie studium o wartościach zabytkowych układów ruralistycznych, wskazującym najcenniejsze założenia, w celu objęcia ich szczególną ochroną przez wpisanie do rejestru zabytków;
- wspieranie działań związanych z rewitalizacją obszarów przestrzennych poprzez zagospodarowanie obiektów fabrycznych i nadanie im nowej funkcji;
- wskazywanie na potrzebę dbałości o zachowanie, a tam, gdzie zaszły procesy dekompozycyjne, odtworzenie właściwego kształtu, układów kompozycyjnych wewnątrz urbanistycznych (w tym architektury, zieleni, oświetlenia itp.);
- wskazywanie na konieczność ochrony panoram miejskich; w przypadku nowych inwestycji nie mogą one przesłaniać ciągów i punktów widokowych;
- wspieranie działań ukierunkowanych na rewitalizację obszarów popegeerowskich – założeń folwarcznych i parków;
- przestrzeganie, aby w powiatowych i gminnych planach rozwoju przestrzennego uwzględniane były zapisy o konieczności zachowania bądź rekompozycji placów wiejskich – nawsi;
- wspomaganie działań zmierzających do zagospodarowania cennych, nieużytkowanych zabytków i nadania im nowej funkcji użytkowej, odpowiedniej do ich wysokich walorów zabytkowych (dotyczy to szczególnie pałacu w Brodach, zespołu zamkowo-pałacowego w Żarach, dawnego zboru ewangelickiego we Wschowie, synagogi w Międzyrzeczu, pałacu w Trzebielu, szpitala św. Doroty w Żaganii).

Kompleksową, szczegółowo określoną ochroną należy objąć najcenniejsze, dobrze zachowane zespoły urbanistyczne, do których należą: Drezdenko, Lubsko, Łagów, Nowa Sól, Nowe Miasteczko, Świebodzin, Wschowa i Zielona Góra. Podobne kryteria szczególnej ochrony stosować należy do wszystkich małych układów urbanistycznych, które zachowały niezakłócony układ przestrzenny i harmonię otoczenia (zniszczone są tylko Nowogród, Przewóz i Trzebiele). W tego typu ośrodkach zakres rewaloryzacji może mieć charakter długofalowy i ograniczać się do uzgodnionych ze służbą konserwatorską wszelkich remontów (w tym nawierzchni ulic, prac ziemnych, zieleni i drobnej infrastruktury typu latarnie, kwietniki, reklamy itp.). Nie wyklucza to oczywiście możliwości przeprowadzenia kompleksowej rewaloryzacji całego zabytkowego centrum miasta lub jego określonych segmentów, w oparciu o opracowane programy takich działań.

Rewitalizacja miast częściowo zdegradowanych w układzie przestrzennym, do których należą Bytom Odrzański, Koźuchów, Skwierzyna, Sulęcín, Szprotawa, Żagań i Żary, powinna być przeprowadzona na podstawie opracowanych programów zawierających dokładne wskazania i wytyczne konserwatorskie. W miastach tego rodzaju zakres zatarcia czy uszkodzenia zabytkowych wartości jest różny. W przypadku Bytomia Odrzańskiego sprowadza się głównie do odrestaurowanego wzorowo rynku. Harmonię kompleksu rynkowego zakłóca jednak budynek pawilonu handlowego z lat 60. XX wieku. Jego usunięcie powinno stać się celem priorytetowym. W pozostałych ośrodkach istnieją niezabudowane tereny po wyburzonych domach oraz dysharmonizująca przestrzeń wielkopłytkowa zabudowa mieszkalna, posadowiona na miejscu zniszczonych kamienic. W Koźuchowie (rynek), Szprotawie i Żarach wielkopłytkowe domy stoją w linii historycznej zabudowy, mogą zatem zostać poddane pewnym zabiegom estetyzującym. W przypadku

Żagania odnosi się to tylko do budynków przy Rynku, bo w innych kwartałach starego centrum nowe lokalizacje posadowione są bez szacunku nie tylko dla pierwotnej linii zabudowy, lecz także do sieci ulicznej. Jak już wspomniano, zasady rewitalizacji tak uszkodzonych układów miejskich określić mogą tylko odpowiednio opracowane programy rewaloryzacyjne. Tutaj można tylko zaszykalizować, że zasadnicze wymogi konserwatorskie w odniesieniu do nowych domów dotyczyć będą konieczności sytuowania ich w zwartej zabudowie, z dopuszczalną architekturą o formach współczesnych, wpisującą się jednak skalą, pewnymi podziałami fasad (w przypadku realizacji inwestycji na więcej niż jedna historycznych działkach), detalem (niehistoryzującym) w historyczną atmosferę zabytkowego otoczenia. Taka zasada, wypracowana przy odbudowie Kołobrzegu, sprawdziła się także w częściowych realizacjach rewitalizacyjnych w Lubsku, Żaganiu (ul. Bracka) i Żarach. Tam, gdzie obiekty wielkopłytowe stoją w historycznej linii zabudowy, wskazane jest wykonanie zabiegów estetyzujących zrealizowanych już z pozytywnym efektem w Żarach (Rynek), mniej udanie w Gorzowie. W Żaganiu konieczne jest podwyższenie zbyt niskich nowych bloków w Rynku.

W totalnie zniszczonych w 1945 roku zabytkowych ośrodkach śródmiejskich Dobiegniewa, Gubina, Kostrzyna, Krosna Odrzańskiego, Nowogrodu Bobrzańskiego, Przewozu, Strzelec Krajeńskich i Trzebiela przetrwała tylko ich sieć ulic i niekiedy zachowane (Dobiegniew, Krosno Odrzańskie, Nowogród Bobrzański, Przewóz) lub zrujnowane kościoły. W Gubinie, Strzelcach Krajeńskich i Trzebielu sieć ta uległa częściowemu zatarciu w wyniku posadowienia nowej, wielkopłytowej zabudowy, a w Krośnie Odrzańskim przez korektę przebiegu trasy przelotowej. Rewaloryzacja i rewitalizacja tych miast równoznaczne są z ich odbudową od podstaw, według wyżej podanych zasad. Jakiegokolwiek działania inwestycyjne muszą być poprzedzone badaniami archeologicznymi, przeprowadzonymi już na znacznym areale w Kostrzynie.

Układy ruralistyczne ucierpiały głównie w wyniku różnych nieodpowiednich realizacji inwestycyjnych po roku 1945 i zaniedbań. Odnosi się to zwłaszcza do wsi, w których istniały PGR-y. W ponad 90% zdegradowane zostały tam założenia parkowe. Nowe obiekty, typu przetwórcze pasz, stacje paliw lub hodowlane, zniszczyły harmonię układu dużej ilości folwarków. Zmiany gospodarcze po 1989 roku spowodowały opuszczenie i zrujnowanie folwarcznej zabudowy. Innym dysharmonizującym wtrętem w wielu wsiach popegeerowskich są rażące krajobrazowo, zlokalizowane na obrzeżach miejscowości, osiedla mieszkaniowe z wielkiej płyty.

Rewaloryzacja i rewitalizacja tak zdegradowanych układów wiejskich, w perspektywie kilkunastu lat, możliwa jest tylko w pewnym zakresie.

Na obecnym etapie należy:

- przeciwdziałać rozdrobnieniu stanu własnościowego zespołów pałacowo-folwarcznych, a w przypadkach koniecznych dyscyplinować wszystkich właścicieli do skoordynowanych działań;
- wypracować zasady skutecznego postępowania prawnego wobec właścicieli obiektów podworskich, dopuszczających do ich destrukcji;
- dążyć do rewaloryzacji założeń parkowych znajdujących się we władaniu gmin; początek działań: w każdej gminie uporządkowany przynajmniej jeden park.

Zdecydowana większość założeń ruralistycznych znajduje się we względnie dobrym stanie; brak jednak pełnego rozpoznania i sklasyfikowania ich wartości. Dlatego priorytetowym jest:

- przeprowadzenie rozpoznania i oceny wartości krajobrazu kulturowego wsi całego regionu, jego powiązań przyrodniczo-kulturowych;
- zakończenie prac ewidencyjnych zabytków, a także rozpoczęcie opracowań studialnych wraz z wytycznymi konserwatorskimi dla najcenniejszych zespołów ruralistycznych;
- zapewnienie ochrony historycznie ukształtowanym układom dróg, nawsi i relacji przestrzennych pomiędzy zespołami zabytkowej zabudowy;
- zapewnienie ochrony prawnej najcenniejszym układom przestrzennym wsi poprzez wpis do rejestru zabytków i uwzględnienie ich w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego;
- spowodowanie opracowania miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego dla najcenniejszych kulturowo wsi wskazanych w wyniku rozpoznania zasobu;
- uwzględnianie w planach zagospodarowania przestrzennego gmin ochrony bądź przywracania składowych elementów historycznego układu przestrzennego wsi, takich jak plan, skala zabudowy, relacje między zabudową mieszkalną a dominantami oraz przyrodnicze otoczenie.

4. OCHRONA OBIEKTÓW ZABYTKOWYCH O SZCZEGÓLNEJ WARTOŚCI

W województwie lubuskim do najcenniejszych zabytków należy Park Mużakowski w Łęknicy wpisany na listę Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego UNESCO. Obszar parku, położonego po obu stronach Nysy Łużyckiej, granicznej rzeki Polski i Niemiec, objęty jest pełną ochroną. Dalsze działania ochronne powinny opierać się na współpracy specjalistów obu państw, stałego monitorowania stanu zachowania, potrzeb i zagrożeń, wynikającego z rygorystycznych zasad i procedur obowiązujących wszystkich opiekunów obiektów wpisanych na tę listę.

Walory dziedzictwa kulturowego województwa lubuskiego obligują do podjęcia starań o wpisanie na listę UNESCO dalszych zabytków:

- zespołu pocysterskiego w Gościkowie,
- grupy trzech kościołów drewnianych, w Klepsku, Chlastawie i Kosieczynie.

W pierwszej kolejności, warunkującej kandydowanie do listy UNESCO, wymienione obiekty zabytkowe powinny zostać uznane za Pomniki Historii. Niezbędne jest zatem podjęcie zabiegów w tej sprawie.

Warunki kwalifikujące zabytki do rangi Pomników Historii spełniają też kolejne zespoły zabytkowe:

- zespół zamkowo-muzealny z otaczającą przyrodą w Międzyrzeczu,
- zespół urbanistyczny Wschowy.

Pod specjalną troską użytkowników, władz samorządowych i konserwatorskich pozostawać powinny inne, bardzo cenne zabytki, o wartościach ponadregionalnych:

- katedra w Gorzowie Wielkopolskim,
- zespół poklasztorny augustianów w Żaganiu,
- zespół poklasztorny franciszkanów we Wschowie,
- kościół- Sanktuarium Maryjne w Rokitnie,
- kościoły farne w Babimoście, Dobiegniewie, Kozuchowie, Lubsku, Ośnie Lubuskim, Szprotawie, Świebodzinie, Wschowie i Żarach,
- ruina fary w Gubinie,
- kościoły drewniane w Boryszynie, Nowej Wiosce i Trzebuli,
- ratusze w Bytomiu Odrzańskim, Gubinie i Szprotawie,
- zespół pałacowo-parkowy Talleyrandów w Żaganiu,
- zespół zamkowo-pałacowy w Żarach,
- zespół pałacowo-parkowy w Zaborze,
- zespół pałacowo-parkowy w Dąbroszynie,
- kościoły w Broniszowie, Brzeźnicy i Słońsku,
- kościół w Niwiskach,
- zespół pałacowo-parkowy w Iłowej Żagańskiej,
- pałac w Gliźnie,
- dwór w Świdnicy,
- zamek w Siedlisku,
- zespół pałacowo-parkowy w Brodach.

5. OPIEKA NAD ZABYTKAMI RUCHOMYMI ZE SZCZEGÓLNYM UWZGLĘDNIENIEM OBIEKTÓW I ZESPOŁÓW OBIEKTÓW CHARAKTERYSTYCZNYCH DLA WOJEWÓDZTWA

W najkorzystniejszej sytuacji pozostają zabytki ruchome przechowywane w muzeach. Jednak i tam zła sytuacja finansowa tych placówek odbija się ujemnie na ich stanie. Rzutują na to takie czynniki, jak za szczupła baza lokalowa (magazynowa) oraz brak pracowni konserwatorskich.

Ponad 90% zabytków ruchomych znajduje się w kościołach, stanowiąc ich wystrój i wyposażenie. Poza nielicznymi, dobrze utrzymanymi i zabezpieczonymi przed włamaniami kościołami, głównie miejskimi, w większości obiektów zabytki znajdują się w złym stanie, z powodu zawilgocenia murów, dużych zmian temperatury we wnętrzach w okresach lato-zima i braku środków na konserwację.

Przeciwdziałanie takiemu stanowi rzeczy wymaga:

- finansowego wspierania parafii w pracach nad osuszaniem wnętrza;
- zabezpieczenia świątyń przed włamaniem i pożarem;
- tworzenia lokalnych fundacji na rzecz konserwacji zabytków;
- wykorzystywania praktyk studenckich z kierunków konserwatorskich i artystycznych do przeprowadzania określonych prac;

- systematycznego monitorowania stanu zachowania i zabezpieczenia przed kradzieżą najcenniejszych dzieł rzeźby i malarstwa, m.in. gotyckich ołtarzy z warsztatu Mistrza z Gościszowic oraz zespołów zabytków stanowiących wystrój i wyposażenie kościołów w Gościkowie, Rokitnie, Żaganiu (poklasztorny), Klępsku, Wschowie (klasztorny), Kożuchowie, Szprotawie, Babimoście, Słońsku, Brzeźnicy, Broniszowie, Ośnie Lubuskim, Lubsku;
- poddania konserwacji kamiennych płyt nagrobnych, zgromadzonych w lapidarium Bytomia Odrzańskiego, Kożuchowa i Wschowy (szczególnie zagrożone, nie tylko warunkami atmosferycznymi, lecz także wandalizmem i kradzieżą, są zabytki lapidarium w Kożuchowie);
- zorganizowania opieki nad zbiorem lapidarium w Kożuchowie na wzór funkcjonującej we Wschowie, przez przekształcenie izby regionalnej w muzeum pod patronatem Starostwa w Nowej Soli, z lapidarium jako działem muzeum.

6. STRATEGIA OCHRONY ARCHEOLOGICZNEGO DZIEDZICTWA KULTUROWEGO NA OBSZARZE WOJEWÓDZTWA

Zasady strategii ochrony wynikają z konieczności przestrzegania ustaw i norm krajowych oraz międzynarodowych. Archeologiczne dziedzictwo kulturowe, pozornie bezpieczne, bo tkwiące w warstwach ziemi, narażone jest na liczne niebezpieczeństwa, wiążące się m.in. z wszelkiego rodzaju inwestycjami.

Strategia ochrony archeologicznego zasobu kulturowego w województwie lubuskim powinna być ukierunkowana na:

- wzmocnienie ochrony poprzez wpis do rejestru zabytków dalszych stanowisk archeologicznych;
- egzekwowanie realizacji przepisów Ustawy z dnia 23 lipca 2003r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nakładających obowiązek prowadzenia badań przy pracach ziemnych;
- obligatoryjne wprowadzanie zapisów do planów zagospodarowania przestrzennego o konieczności wyprzedzających badań archeologicznych i egzekwowanie realizacji tych zapisów;
- wspomaganie finansowe badań archeologicznych wynikających z długofalowych programów badawczych oraz konieczności ratowania stanowisk zagrożonych procesami erozyjnymi, nieświadomością działań, poszukiwaczami skarbów;
- współpracę z samorządami terytorialnymi przy tworzeniu programów ochrony stanowisk archeologicznych, co pozwoli na ich większe zaangażowanie się w realizację tych programów;
- wspomaganie finansowe prac zabezpieczających cenne stanowiska archeologiczne;
- wspomaganie finansowe i formalno-prawne w ochronie „in situ” stanowisk o wysokich walorach kulturowych; tworzenie wraz z otaczającym krajobrazem przyrodniczym skansenów bądź parków kulturowych (archeologiczny skansen mógłby powstać w Wicinie);
- dążenie do nadania rangi parku kulturowego grodziskom, m.in. w Gostchorzu, Pszczewie, Solnikach i Tarnowie Jeziernym;

- edukację społeczną o wartościach historycznych stanowisk archeologicznych i konieczności ich ochrony, szczególnie przed tzw. poszukiwaczami skarbów;
- pozyskiwanie opiekunów społecznych grodzisk i innych ważnych stanowisk archeologicznych;
- popularyzację idei ochrony dziedzictwa archeologicznego za pośrednictwem mediów.

7. OCHRONA KULTURY LUDOWEJ (W TYM WARTOŚCI NIEMATERIALNYCH)

W województwie lubuskim elementy rodzimej kultury ludowej przetrwały tylko w rejonie babimojskim. Tamtejsze zespoły pielęgnują pieśni, strój i obyczaj ludowy zachodniej Wielkopolski. Zespół muzyczny koźlarzy w Zbąszynku jest ogniwem szerszego kręgu podobnych zespołów działających w rejonie Zbąszynia, tworzących etnograficzną enklawę „Rejonu Kozła”.

Tak zespoły śpiewacze, jak i zespół koźlarski, jako niezwykle cenne relikty rodzimej kultury ludowej, wymagają starannej, wszechstronnej opieki:

- finansowej – ze strony administracji samorządowej,
- merytorycznej – ze strony Regionalne Centrum Animacji Kultury i Muzeum Etnograficznego w Ochli.

Opieka ta, aktualnie istniejąca, powinna być nadal prowadzona. Należy też wypracować skuteczne mechanizmy zachęty dla młodzieży, w celu przekonania jej do kontynuowania tradycji. W tej kwestii nieodzowną będzie pomoc szkoły i Kościoła.

Opieką organizowaną na podobnych zasadach należy objąć również zespoły ludowe nawiązujące do swoich tradycji, a działające w środowiskach społeczności napływowych z dawnych, wschodnich terenów Polski.

Ochrona kulturowych wartości niematerialnych polegać może jedynie na utrwalaniu pamięci o nich. Powinny zatem być propagowane w wydawnictwach regionalnych i znaleźć się w lokalnych programach szkolnych. Niektóre wydarzenia, w tym martyrologiczne, czy też osoby upamiętnione zostały odpowiednimi tablicami (Kargowa, Żagań) bądź poświęcone są im placówki muzealne (Dobiegiew, Słońsk). Ochroną archeologiczną powinny być objęte miejsca wielkich bitew pod Kijami i Kunowicami.

8. TWORZENIE PARKÓW KULTUROWYCH – ZASADY POSTĘPOWANIA PRZY ICH POWSTAWANIU

Zgodnie z definicją krajobrazu kulturowego jest to obszar, w skład którego wchodzi przekształcona przyroda oraz dzieła rąk ludzkich (kultura materialna) i umysłu (kultura duchowa).

W celu zahamowania żywiołowych przemian niszczących historyczną przestrzeń, zgodnie z art.16 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, można tworzyć parki kulturowe jako jedną z form ochrony krajobrazu kulturowego. Zasady powoływania parków określa wyżej wymieniona ustawa oraz dokument pod nazwą „Zasady tworzenia parku kulturowego, zarządzania nim oraz sporządzania projektu jego ochrony” oraz materiały instruktażowe dla gminnych samorządów terytorialnych, autorów planów ochrony,

wojewódzkich i samorządowych konserwatorów zabytków przyjęte w dniu 6 października 2005 roku do stosowania przez Radę Ochrony Zabytków przy Ministrze Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Zgodnie z art. 16 i 17 wymienionej już ustawy powołanie parku kulturowego może nastąpić poprzez uchwałę rady gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej. W uchwale rady gminy należy określić nazwę parku kulturowego, jego granicę, sposób ochrony oraz zakres zakazów i ograniczeń. Rada powinna także określić (utworzyć) jednostkę organizacyjną do zarządzania parkiem.

Powołanie parku kulturowego wymaga przeprowadzenia następujących, wyprzedzających działań:

- sporządzenia, w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków, planu ochrony parku kulturowego i jego zatwierdzenia przez radę gminy;
- sporządzenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla obszaru parku kulturowego;
- sporządzenia interdyscyplinarnej oceny stanu zachowania wartości przyrodniczych i kulturowych proponowanego parku kulturowego, jego zagrożeń i sposobów ochrony;
- współdziałania samorządów terytorialnych z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków w opracowaniu i współfinansowaniu programu rewaloryzacji obszarów przyszłego parku (opracowanie analiz, studiów historyczno-konserwatorskich).

Proponowane parki kulturowe zawiera załącznik nr 3.

9. TEMATYCZNE SZLAKI TURYSTYCZNE I KRAJOBRAZOWE

Szlaki turystyczne, a także szlaki krajobrazowe stanowią formę ochrony krajobrazu kulturowego zapisaną w Ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Bogactwo zasobów kulturowych, w dużej mierze nieprzekształconych układów przestrzenno-krajobrazowych, stwarza możliwości łączenia całego regionu, kraju, a nawet obszarów leżących poza granicą. Szlaki turystyczne tworzone w oparciu o zasoby kulturowe mogą łączyć się ze szlakami czy obszarami przyrodniczymi takimi, jak rezerваты, parki, a także pokrywać się, łączyć lub przecinać ze szlakami o różnej tematyce.

Osiągnięcie tego celu będzie możliwe wówczas, gdy powstaną długofalowe programy interdyscyplinarne uwzględniające aktywny udział lokalnego społeczeństwa i przy wykorzystaniu środków finansowych z różnych źródeł. Dlatego priorytetem w osiągnięciu tego celu jest:

- opracowanie interdyscyplinarnych, merytorycznych i finansowych długofalowych programów z uwzględnieniem aktywności społeczności lokalnej; w celu zdiagnozowania środowiska kulturowego i przyrodniczego, stanu zachowania, pełnionych funkcji i wskazania ich walorów i konfliktów, a także określenia optymalnych sposobów ich ochrony i możliwości adaptacji do nowych funkcji;

- wspomaganie społeczności lokalnej w tworzeniu nowych miejsc pracy np. w agroturystyce, wytwarzaniu produktów regionalnych, zajazdów z kuchnią regionalną, szczególnie w obiektach zabytkowych;
- tworzenie zespołów gospodarczych związanych z obsługą turystyczną;
- współpraca międzyregionalna wynikająca z historycznych uwarunkowań (przynależności do krain historycznych) i transgraniczna Łęknica-Bad Muskau, Brody-Forst, Gubin-Guben, Słubice-Frankfurt nad Odrą;
- wypracowanie metod zwiększenia zaangażowania sektora prywatnego w rewaloryzację obiektów zabytkowych znajdujących się na szlakach turystycznych z możliwością ich adaptacji na cele turystyczne takie, jak: małe muzea, małe hotele, restauracje itp.;
- aktywny udział w integralnych programach mających na celu kształtowanie regionalnej przestrzeni z przestrzenią europejską; związaną z tworzeniem wspólnych szlaków turystycznych i krajoznawczych;
- ścisła współpraca samorządów każdego szczebla, a szczególnie gmin zainteresowanych w tworzeniu tras łączących region.

Proponowane szlaki turystyczne i krajobrazowe zawiera załącznik nr 4.

10. PARKI KRAJOBRAZOWE - OCHRONA DZIEDZICTWA PRZESZŁOŚCI

Rangę dziedzictwa kulturowego w województwie lubuskim podnosi fakt, że splata się ono z bogactwem krajobrazu naturalnego, jaki tworzą lasy, jeziora, rzeki i rzeźba terenu. Dlatego dla ochrony zabytków ważną sprawą jest zachowanie walorów przyrodniczych i podnoszenie ich znaczenia. Najskuteczniejszą formą w realizacji takiego celu jest nadanie określonym obszarom statusu parku narodowego, parku krajobrazowego bądź rezerwatu.

Na terenie województwa lubuskiego znajdują się obszary o najważniejszym stopniu ochrony: Narodowy Park Ujście Warty i Drawieński Park Narodowy, a także osiem parków krajobrazowych: Barlinecko-Gorzowski Park Krajobrazowy, Krzesiński Park Krajobrazowy, Gryżyński Park Krajobrazowy, Łagowski Park Krajobrazowy, Park Krajobrazowy Łuk Mużakowa, Pszczewski Park Krajobrazowy, Przemęcki Park Krajobrazowy, Park Krajobrazowy Ujście Warty.

Zabytki architektury, urbanistyki i ruralistyki położone w obrębie parków krajobrazowych lub na obszarach ich otuliny zyskują na wartości, stając się atrakcyjniejszymi turystycznie. Analogiczny wymiar ma to w przypadku niektórych zabytkowych relacji z rezerwatami przyrody, których na terenie województwa jest 56.

W kontekście ochrony dziedzictwa przeszłości, kulturowego i przyrodniczego, ważna jest dbałość o przyrodnicze otoczenie zespołów urbanistycznych, założeń wiejskich lub pojedynczych zabytków.

11. PRAKTYCZNE WYKORZYSTANIE ZASOBÓW DZIEDZICTWA KULTUROWEGO – ROZWÓJ TURYSTYKI, DZIAŁANIA EDUKACYJNE, PROMOCYJNE, ROZWÓJ RYNKU PRACY ITP.

Program opieki nad zabytkami w województwie lubuskim ma służyć ochronie, rewaloryzacji i włączeniu zasobów dziedzictwa kulturowego w nurt szeroko pojętej sfery gospodarczej, edukacji i turystyki. Istotnym warunkiem skutecznej realizacji zapisanych w *PROGRAMIE* zadań jest zespolenie i koordynacja działań samorządu województwa, jednostek samorządowych szczebla powiatowego i gminnego, służby konserwatorskiej oraz organizacji społecznych.

Praktyczne wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego wymaga działań ujętych w poniższej tabeli.

Zadanie	Odpowiedzialni	Termin realizacji
Systematyczne aktualizowanie informacji o zabytkach regionu przez uzupełnianie portalu internetowego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.	Wojewódzki Konserwator Zabytków, Regionalny Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków.	2009-2012
Włączenie systemu ochrony dziedzictwa kulturowego w procesy gospodarcze i rynkowe w drodze kompromisu między zasadami biernej ochrony a wymogami i prawami ekonomii.	Wojewódzki Konserwator Zabytków, jednostki samorządów terytorialnych	2009-2012
Aktywne przyciąganie inwestorów dla zagospodarowania zabytków poprzez stosowanie zachęt inwestycyjnych, skuteczną pomoc publiczną i kreowanie partnerstwa publiczno-prywatnego.	Jednostki samorządów terytorialnych	2009-2012
Poszerzanie ofert turystycznych na bazie dziedzictwa kulturowego poprzez szerokie udostępnianie zabytków (szlaki kulturowe), łączenie różnych imprez z miejscowymi obiektami zabytkowymi.	Jednostki samorządów terytorialnych, placówki muzealne	2009-2012
Wspieranie turystyki wiejskiej opartej m.in. o gospodarstwa agroturystyczne, imprezy typu „Święto chleba” (Bogdaniec), „Dzień pieroga” (Budachów) itp.	Jednostki samorządów terytorialnych	2009-2012
Kreowanie symbolicznego wizerunku miejscowości przez określony, charakterystyczny zabytek czy element dziedzictwa niematerialnego.	Jednostki samorządów terytorialnych, muzea.	2009-2012

Kontynuowanie owocnego współdziałania wojewódzkiego urzędu konserwatorskiego i władz samorządowych w organizowaniu Dni Ochrony Zabytków i Europejskich Dni Dziedzictwa.	Wojewódzki Konserwator Zabytków, samorządy powiatów i gmin	2009-2012
Poszerzanie zakresu społecznej edukacji przez wspieranie lokalnych inicjatyw związanych z popularyzowaniem dziedzictwa kulturowego.	Jednostki samorządu terytorialnego, Wojewódzki Konserwator Zabytków, muzea, szkoły.	2009-2012
Poszerzanie edukacji dzieci i młodzieży ukierunkowanej na kształcenie patriotyzmu lokalnego w formie „małej ojczyzny” z wykorzystaniem lokalnego dziedzictwa kulturowego.	Szkoły, muzea	2009-2012
Promowanie i wspieranie wszelkich inicjatyw zmierzających do wykorzystania dziedzictwa kulturowego (turystyka, zagospodarowanie zabytków), a przez to aktywizacja lokalnych społeczności, tworzenia nowych miejsc pracy i rozwoju alternatywnych źródeł dochodu, szczególnie na wsi.	Jednostki samorządu terytorialnego	2009-2012
Wspieranie działań popularyzatorskich w atrakcyjny sposób – lokalne wydarzenia z przeszłości (muzea) oraz wiedzę o dawnych rzemiosłach, zajęciach, obyczajach, kuchni wiejskiej itp. (skanseny w Ochli i Bogdańcu).	Muzea, jednostki samorządu terytorialnego	2009-2012
Wspieranie muzeów w działaniach popularyzujących, poprzez wystawy i imprezy, walory dziedzictwa kulturowego, lokalną tradycję i historię.	Władze samorządowe	2009-2012

X. CELE I ZADANIA PRIORYTETOWE WSKAZANE DO REALIZACJI W LATACH 2009-2012

Bogactwo dziedzictwa kulturowego w województwie lubuskim jest cenną wartością o wielorakim znaczeniu, w tym gospodarczym. Stanowi jednocześnie wyzwanie w kwestii jego utrzymania, rewaloryzacji i należytego wykorzystania. Ogrom potrzeb i zadań determinuje długotrwały proces ich rewaloryzacji. Dla okresu objętego *PROGRAMEM* wskazane jest zatem określenie działań priorytetowych, zgodnie ze „Strategią rozwoju województwa w lubuskiego roku 2020”, „Strategią rozwoju kultury województwa lubuskiego” oraz innymi dokumentami. Na podstawie analizy SWOT sformułowane zostały następujące cele strategiczne:

- Cel strategiczny I - Ochrona i kształtowanie krajobrazu kulturowego województwa.
- Cel strategiczny II – Włączanie zabytków w procesy gospodarcze.

CEL STRATEGICZNY I OCHRONA KRAJOBRAZU KULTUROWEGO WOJEWÓDZTWA

Obecny stan krajobrazu kulturowego w województwie lubuskim odzwierciedla niekorzystne zaszłości spowodowane zniszczeniami wojennymi 1945 roku, przeobrażeniami etnicznymi i społeczno-politycznymi po II wojnie światowej oraz długoletnimi zaniedbaniami w sferze ochrony zabytków i planowania przestrzennego. Złej gospodarce z przeszłości wtórują zachodzące obecnie negatywne procesy ekonomiczne powodujące degradację przestrzeni kulturowej – wynikające z modernizacji produkcji i nowych inwestycji. Towarzyszy temu porzucanie obiektów przemysłowych, często o wartościach zabytkowych oraz budowanie nowych obiektów produkcyjnych i handlowych, nierzadko dysharmonizujących otoczenie zabytkowych układów czy obiektów.

Wyeliminowanie w dalszej przyszłości, a zminimalizowanie w okresie lat 2009-2012, zaszłych w przeszłości deformacji krajobrazu kulturowego, a także zapobieganie nowym zagrożeniom, ma istotne, wielorakie znaczenie, w tym gospodarcze, zwłaszcza w obszarze gospodarki turystycznej i przemysłów kultury. W płaszczyźnie tej działalności plasują się także placówki muzealne.

Kwestia rewaloryzacji i rewitalizacji krajobrazu kulturowego, jako elementu gospodarki województwa, winna się splotać z polityką ekologiczną (w tym ochroną przyrody), przestrzenną i architektoniczną.

Włączenie zabytków w procesy gospodarcze województwa wymaga pogłębienia wiedzy o zasobach wszystkich grup i typów obiektów dziedzictwa kulturowego. Generuje to potrzebę pogłębionych badań i opracowań studyjnych, analitycznych i syntetycznych na temat zasobów, systemu informacji, monitoringu i zarządzania zabytkami.

Rozwinięcie zagadnień strategicznych sformułowane zostało w dwóch celach priorytetowych:

Priorytet I.1. Zasoby dziedzictwa kulturowego województwa lubuskiego – stan zachowania, badania, weryfikacja, zarządzanie.

Priorytet I.2. Budowa systemu informacji i zarządzania zabytkami.

PRIORYTET I.1.

ZASOBY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO WOJEWÓDZTWA LUBUSKIEGO – OCENA ZACHOWANIA, BADANIA, WERYFIKACJA, ZARZĄDZANIE

Niezbędna potrzeba aktualnej wiedzy o zabytkach ujętych w rejestrze i ewidencji, jak też obiektach kwalifikujących się do takiego miana w kontekście zmiany definicji pojęcia zabytek, wymaga uzupełnienia braków w dokumentacji. Dotyczy to materiałów ewidencyjnych, studiów historyczno-urbanistycznych oraz opracowań analitycznych i syntetycznych. Opracowania te zaktualizują i wzbogacą bazę informacyjną o zabytkach, umożliwią również racjonalną opiekę nad nimi i właściwe zarządzanie.

Bliższe określenie zadań priorytetu I.1. zawarte zostało w dwóch kierunkach działań:

- **Kierunek działań I.1.1. Badania i studia nad zabytkami regionu**

Istniejące aktualnie rozpoznanie zasobów kulturowych województwa lubuskiego zawiera wiele luk i charakteryzuje się różnym stanem wiedzy w odniesieniu do poszczególnych grup zabytków. Najpilniejszą sprawą jest poszerzenie wiedzy o wartościach i stanie zachowania krajobrazu kulturowego wsi. W celu wykorzystania zabytków w procesach gospodarczych niezbędne jest rozpoznanie zasobu zabytków przemysłowych, sklasyfikowanie ich walorów oraz uwarunkowań konserwatorskich w przypadku adaptacji.

- **Kierunek działań I.1.2. Ewidencja i weryfikacja zabytków województwa**

Materiały ewidencyjne, stanowiące podstawowe źródło wiedzy o zabytkach, wymagają aktualizacji i poszerzenia. Odnosi się to do zbierania informacji o aktualnym stanie zachowania zabytków, aktualizacji zapisów, wynikających z rezultatów badań i odkryć. Dotyczy także objęcia ewidencją określonych obiektów przemysłowych i technicznych po ich rozpoznaniu.

PRIORYTET I.2.

BUDOWA BAZY INFORMACJI I ZARZĄDZANIA ZABYTKAMI WOJEWÓDZTWA

Skuteczne i kompetentne zarządzanie zabytkami, ukierunkowane na włączenie ich w procesy działań gospodarczych bez utraty walorów kulturowych, wymaga solidnej wiedzy czerpanej z nowoczesnej bazy informacji. Bazy danych o wojewódzkich zasobach kulturowych winny działać na wszystkich szczeblach administracji, a zawarte w nich informacje powinny być skomasowane na portalu internetowym Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Rzetelna wiedza o zasobach i stanie zachowania dziedzictwa kulturowego daje podstawę do sprawnego zarządzania zabytkami, m.in. przez stosowanie

narzędzi prawnych i ekonomicznych w kwestiach związanych z adaptacją i należyтым utrzymaniem obiektów zabytkowych. Ułatwia również prowadzenie profesjonalnych działań marketingowych.

Kierunki działań priorytetu:

- **Kierunek działań I.2.1. Budowa bazy informacji o zasobach dziedzictwa kulturowego w województwie**

Platforma internetowa Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków winna stanowić główną bazę informacji o dziedzictwie kulturowym województwa zawierającą, aktualizowane na bieżąco, wszelkie dane o zabytkach. Pełne informacje o zabytkach określonych obszarów administracyjnych winny być zamieszczane na portalach internetowych samorządowych jednostek terytorialnych.

- **Kierunek działań I.2.2. Budowa systemu zarządzania i marketingu zabytkami**

Skuteczna realizacja zadań związanych z ochroną i opieką nad zabytkami rodzi konieczność podejmowania profesjonalnych działań marketingowych, odpowiadających wymogom współczesnego rynku. Powinny one obejmować takie zagadnienia, jak: organizacja systemu informacji o zasobach dziedzictwa kulturowego, oferta turystyczno-kulturowa, oferta gospodarcza w sferze zabytków itp.

CEL STRATEGICZNY II

WŁĄCZENIE ZABYTEKÓW W PROCESY GOSPODARCZE

Wykorzystanie zabytków w rozwoju gospodarczym województwa lubuskiego ma podwójne znaczenie – rewitalizuje cenne kulturowo obiekty i podnosi atrakcyjność regionu w płaszczyźnie turystycznej. Tak w przypadku przestrzeni zurbanizowanej, jak i wiejskiej, wykorzystanie obiektów zabytkowych do współczesnych celów gospodarczych związane jest z ich odbudową lub konserwacją, a to działa korzystnie na wizerunek regionu. Działania podejmowane w tym zakresie mają wymiar wielowarstwowy – od planowania i programowania, poprzez procedury inwestycyjne, do efektu finalnego.

Z celem strategicznym II wiążą się dwa cele priorytetowe:

PRORYTET II.1. – ZAGOSPODAROWANIE ZABYTEKÓW NIEUŻYTKOWANYCH

Do znacznej liczby nieużytkowanych zabytków rezydencjonalnych dołączyły w ostatnim czasie zespoły budowli przemysłowych nieprzydatnych do celów produkcyjnych ze względów technologicznych. Zagospodarowanie opuszczonych pałaców i dworów wymaga skoordynowanych działań samorządów terytorialnych i służby konserwatorskiej. Poszukiwanie inwestorów za pośrednictwem mediów i nośników elektronicznych powinny, obok informacji o obiekcie, podawać też możliwości przyznawania ulg, kredytów itp. W odniesieniu do obiektów przemysłowych powinny być stosowane pewne odstępstwa od rygorów konserwatorskich.

Kierunki działań priorytetu II.1.

- **Kierunek działań II.1.1. Zagospodarowanie obszarów przemysłowych**

Pozytywne przykłady adaptacji obiektów przemysłowych na potrzeby mieszkalne w Zielonej Górze tylko w pewnym stopniu określają kierunek działań w tym zakresie. Większość opuszczonych budynków przemysłowych nie spełnia warunków do adaptacji na taką funkcję, inne nie zostaną tak zagospodarowane ze względu na położenie w małych miejscowościach. W celu rozwiązania tego złożonego problemu, ważnego z punktu widzenia ochrony harmonii układów przestrzennych, należy opracować program rewitalizacji zdegradowanych przestrzeni przemysłowych.

- **Kierunek działań II.1.2. Zagospodarowanie obszarów rezydencjonalnych**

W poszukiwaniu inwestorów dla takiej grupy opuszczonych obiektów działania powinny mieć charakter permanentny, przy zaangażowaniu Agencji Nieruchomości Rolnych, jednostek samorządu terytorialnego oraz służby konserwatorskiej. Potencjalnych inwestorów powinno się zachęcać stosowaniem ulg podatkowych, przyznawaniem preferencyjnych kredytów i innych form pomocy publicznej. W wyjątkowych sytuacjach, gdy cennemu zabytkowi zagraża unicestwienie, należy rozważyć możliwość odejścia od zasady nierozdzielania kompleksu dworskiego (pałac, zabudowania folwarczne, park) w zakresie własności.

W stosunku do osób lub firm, które kupiły zabytek, ale nie wywiązują się z obowiązków właścicieli, należy wzmocnić działania dyscyplinujące, z wykorzystaniem wszelkich przewidzianych prawem środków.

PRORYTET II. 2. – KSZTAŁTOWANIE OBSZARÓW ZABYTKOWYCH I KRAJOBRAZU KULTUROWEGO

Pomimo kataklizmów (pożary, powódzie, wojny) deformujących w ciągu dziejów obszary kulturowe i krajobrazowe, po odbudowie uzyskiwały one ponownie jakiś przybliżony do poprzedniego ład przestrzenny, zazwyczaj w mniej lub więcej odmienionej formie. Następstwa ostatniej wojny, pomimo upływu czasu, widoczne są do dziś, zwłaszcza w okaleczonym krajobrazie miejskim. Deformacja przestrzenna części układów ruralistycznych to także pośredni skutek wojny.

Obszary destrukcji krajobrazu kulturowego stanowią wprawdzie znaczny procent terenu województwa lubuskiego, ale zachowały się także liczne zespoły urbanistyczne i założenia ruralistyczne, których zniszczenia ominęły lub dosięgły w niewielkim stopniu. Właśnie te dobrze zachowane obszary krajobrazu kulturowego wymagają szczegółowej ochrony, zaś zdeformowane lub uszkodzone – odpowiednich działań naprawczych.

- **Kierunek działań II.2. Rewaloryzacja i rewitalizacja zespołów urbanistycznych**

Różny stan zachowania miast, w odniesieniu do ich układów przestrzennych, determinuje odmienność działań rewaloryzacyjnych i rewitalizacyjnych. Przykładami dokonań, wskazujących kierunki działań w przypadku rewaloryzacji, jest rynek w Bytomiu Odrzańskim oraz, częściowo, dokonania w obszarach staromiejskich Lubuska, Żar i Żagania, a gdy chodzi o rewitalizację – Zielona Góra, gdzie

zagospodarowanych zostało do nowych funkcji kilka opuszczonych budynków przemysłowych.

Najcenniejsze kulturowo miasta, które zachowały kompozycję układu przestrzennego, wymagają ochrony przed jej uszkodzeniem, a nowe realizacje we wnętrzu układu i w bliskim obszarze zewnętrznym muszą harmonizować z zabytkową materią i nie mogą szkodzić sylwecie i panoramom miasta. Projektowanie działań dotyczących rewaloryzacji miast przestrzennie zdeformowanych czy zdegradowanych musi być poprzedzone odpowiednimi opracowaniami studyjnymi i planistycznymi.

- **Kierunek działań II.2.2. Ochrona i rewaloryzacja krajobrazu kulturowego wsi**

Obszary wiejskie, które mniej ucierpiały przez działania wojenne 1945 roku, doznały skażeń przez złą gospodarkę państwa, funkcjonującą w latach 1945-1989. Uszkodzenia układów ruralistycznych powstały wskutek zaniedbań i chaotycznych inwestycji, a dotyczą głównie wsi pegeerowskich. Pozostały tam zaniedbane pałace, zapuszczone, dziczące parki dworskie, a także deformujące krajobraz nowe osiedla mieszkalne. Przywrócenie czy polepszenie przestrzennego ładu w tych obszarach będzie procesem długotrwałym, a już teraz powinny powstać programy naprawcze.

Duże obszary wiejskiego krajobrazu kulturowego przetrwały bez większych uszczerbków. Oprócz walorów zabytkowych posiadają one wielki potencjał gospodarczy, z uwagi na turystyczne kierunki rozwoju województwa. Dokładne rozpoznanie kulturowych zasobów wiejskich wymaga sporządzenia opracowań studyjnych i analitycznych, a po dokonaniu oceny – objęcia określonych enklaw ochroną konserwatorską.

XI. INSTRUMENTY WDRAŻANIA I OCENY WYNIKÓW WOJEWÓDZKIEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

1. INSTRUMENTY WDRAŻANIA *PROGRAMU*

Instrumentami wdrażania *PROGRAMU* dysponują wszystkie podmioty zobowiązane do działań zapisanych w Ustawie z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Wojewódzkie władze samorządowe mają instrumenty bezpośredniego i pośredniego oddziaływania, w tym:

- możliwość ujmowania w rocznych budżetach środków na zagadnienia związane z ochroną zabytków, określone przez sejmik województwa;
- promowanie pozytywnych działań w ochronie zabytków przez fundowanie nagród, przyznawanie dyplomów, nagłaśnianie przez media itp.;
- stymulowanie jednostek samorządowych niższego szczebla do opracowania miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego i programów ochrony dziedzictwa kulturowego.

Samorządy powiatów, miast i gmin powinny wdrażać określone w *PROGRAMIE* zadania na drodze realizowania ustawowych obowiązków, szczególnie zaś poprzez:

- planowanie w rocznych budżetach jednostek środków na ochronę zabytków;
- opracowanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego i ujęcia w nich zagadnień ochrony zabytków;
- opracowywanie studiów, diagnoz i programów ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego (powiaty, gminy);
- inspirowanie działań niezależnych podmiotów społecznych i gospodarczych na rzecz zagospodarowywania zabytków, ich promocji i popularyzacji;
- stymulowanie działań właścicieli i posiadaczy obiektów zabytkowych do ich utrzymywania w należytym stanie;
- dyscyplinowanie, przewidzianymi prawem działaniami, właścicieli zaniedbujących obiekty zabytkowe przez brak remontów.

Działania Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, w zakresie wdrażania ujętych w *PROGRAMIE* zadań, polegać będą na:

- monitorowaniu i bieżącym aktualizowaniu na portalu internetowym informacji dotyczących dziedzictwa kulturowego województwa lubuskiego;
- opracowaniu studium zasobu i krajobrazu kulturowego obszarów wiejskich, objęcia ścisłą opieką konserwatorską, przez wpisanie do rejestru zabytków, wytypowanych układów ruralistycznych;
- rozpoznaniu i zewidencjonowaniu obszarów wymagających szczególnej opieki konserwatorskiej (obszary intensywnego nasycenia dziedzictwem archeologicznym, otoczenie najcenniejszych założeń urbanistycznych, ruralistycznych i pojedynczych budowli);
- współpracy z samorządami terytorialnymi w zakresie przygotowywania lokalnych planów zagospodarowania przestrzennego i programów ochrony zabytków,
- prowadzenia polityki prorynkowej związanej z zagospodarowaniem obiektów zabytkowych, szczególnie w odniesieniu do zabytków przemysłowych;
- współfinansowaniu (dotacje celowe) określonych zadań remontowych przy zabytkach, szczególnie budynkach drewnianych i wczesnośredniowiecznych, cennych zabytkach ruchomych (w tym także dzieł wybitnych artystów z różnych epok); badań archeologicznych na stanowiskach zagrożonych zniszczeniem; prac zabezpieczających przy obiektach sakralnych z bogatym wyposażeniem (system monitoringu, kraty itp.);
- promowaniu i popularyzacji pozytywnych działań związanych z ochroną zabytków: nagrody, dyplomy, odznaczenia, np. za najlepszą odbudowę, adaptację czy konserwację zabytku;
- popularyzowaniu zabytków poprzez publikacje, sesje naukowe oraz imprezy typu „Dni zabytków”, Dni Europejskiego Dziedzictwa Kulturowego”.

Ustawowe obowiązki właścicieli i posiadaczy zabytków we wdrażaniu zadań określonych w *PROGRAMIE* polegają głównie na utrzymywaniu obiektów w należytym stanie, remontowaniu ich, konserwacji elementów plastycznych, estetycznym utrzymaniu otoczenia itp., w wypadku obiektu nieużytkowanego – jego zabezpieczenia bądź odbudowy.

Szczegóły, wdrażania *PROGRAMU* przedstawiono w tabeli 1.

TABELA 1. WDRAŻANIE WOJEWÓDZKIEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI W WOJEWÓDZTWIE LUBUSKIM			
CEL STRATEGICZNY I			
OCHRONA I KSZTAŁTOWANIE KRAJOBRAZU KULTUROWEGO WOJEWÓDZTWA			
PRIORYTET I.1			
ZASOBY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO WOJEWÓDZTWA LUBUSKIEGO – STAN, BADANIA, WERYFIKACJA, ZARZĄDZANIE			
KIERUNEK DZIAŁAŃ	RODZAJE ZADAŃ	PODMIOT REALIZUJĄCY ZADANIE	POTENCJALNE ŹRÓDŁA FINANSOWANIA
1	2	3	4
I.1.1. BADANIA I STUDIA NAD ZABYTKAMI REGIONU	- wspieranie badań naukowych nad zabytkami, historią regionu itp.;	jednostki samorządu terytorialnego, jednostki budżetowe, dla których opieka nad zabytkami jest działalnością ustawową, muzea	budżet jednostek samorządu terytorialnego, budżet państwa
	- wspieranie opracowań badawczych, studialnych, analitycznych, syntetycznych, dotyczących zespołów urbanistycznych, założeń ruralistycznych, obszarów krajobrazowych, kompleksów przemysłowych;		
	- wspieranie badań i opracowań wykonywanych dla potrzeb planowania przestrzennego, programów ochrony dziedzictwa kulturowego gmin i powiatów, terenów planowanych jako pomniki historii i parki kulturowe, obszarów planowanych pod inwestycje;	wojewódzki konserwator zabytków	budżet państwa
	- upowszechnianie wyników badań naukowych w wydawnictwach, na konferencjach, seminariach, przez multimedia itp.;		
I.1.2. EWIDENCJA I WERYFIKACJA ZABYTKÓW WOJEWÓDZTWA	- opracowanie studium o stanie zachowania krajobrazu kulturowego wsi, z waloryzacją zasobów;	wojewódzki konserwator zabytków, jednostki samorządu terytorialnego	budżet państwa, budżet jednostek samorządu terytorialnego
	- inwentaryzacja zabytków archeologicznych w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski, inwentaryzacja stanowisk archeologicznych planowanych do wpisania do rejestru zabytków;		
	- aktualizacja kart ewidencyjnych i adresowych, uzupełnienie ewidencji zabytków, uzupełnianie ewidencji zabytków, weryfikacja zapisów zawartych w kartach ewidencyjnych i kartotece adresowej;	wojewódzki konserwator zabytków	budżet państwa
	- ewidencja potencjalnych obiektów zabytkowych, wytypowanych w kontekście współczesnej definicji pojęcia zabytku (art.3 poz.1. Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami Dz. U. z 2003 r. Nr 162, poz. 1564, z późn. zm.);		
- ewidencja alei drogowych i objęcie ich ochroną konserwatorską;	wojewódzki konserwator zabytków	budżet państwa	
- ewidencja parków, ogrodów willowych i cmentarzy oraz objęcie ich ochroną konserwatorską;			

CEL STRATEGICZNY I			
OCHRONA I KSZTAŁTOWANIE KRAJOBRAZU KULTUROWEGO WOJEWÓDZTWA			
PRIORYTET I.2			
BUDOWA SYSTEMU INFORMACJI I ZARZĄDZANA ZABYTKAMI WOJEWÓDZTWA			
KIERUNEK DZIAŁAŃ	RODZAJE ZADAŃ	PODMIOT REALIZUJĄCY ZADANIE	POTENCJALNE ŹRÓDŁA FINANSOWANIA
1	2	3	4
I.2.1. BUDOWA BAZY INFORMACJI O ZASOBACH DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	<ul style="list-style-type: none"> - platformę internetową Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków uczynić wojewódzką bazą wszechstronnej informacji o dziedzictwie kulturowym regionu, aktualizowaną na bieżąco; - informacje o lokalnych zasobach dziedzictwa kulturowego, stanie jego zachowania; warunków zagospodarowania obiektów nieużytkowanych itp. powinny zawierać portale internetowe jednostek samorządu terytorialnego; 	wojewódzki konserwator zabytków, jednostki samorządu terytorialnego	budżet państwa, budżet jednostek samorządu terytorialnego
	<ul style="list-style-type: none"> - ochrona zabytków poprzez odpowiednie zapisy w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego; - wykorzystanie ram prawnych dla praktycznej realizacji procedur urbanistycznych i kontrola działalności inwestycyjnej na obszarach zabytkowych; - tworzenie systemu monitoringu dla kontroli stanu zachowania, użytkowania i wszelkich prac przy zabytkach, w tym archeologicznych; - stosowania zachęt prawnych i finansowych oraz pomocy publicznej dla inwestorów, właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych; 		
	<ul style="list-style-type: none"> - przygotowanie kompleksowej informacji o ofercie kulturowej i turystyczno-kulturowej regionu; - przygotowanie kompleksowej, łatwo dostępnej informacji o warunkach zagospodarowania nieużytkowanych obiektów zabytkowych i ofertach gospodarczych uwzględniających opiekę nad zabytkami; - podjęcie akcji promocyjnej dotyczącej obiektów zabytkowych, w tym parków kulturowych i szlaków kulturowych; 		

**CEL STRATEGICZNY II
WŁĄCZANIE ZABYTEKÓW W PROCESY GOSPODARCZE**

**PRIORYTET II.1
ZAGOSPODAROWANIE ZABYTEKÓW NIEUŻYTKOWANYCH**

KIERUNEK DZIAŁAŃ	RODZAJE ZADAŃ	PODMIOT REALIZUJĄCY ZADANIE	POTENCJALNE ŹRÓDŁA FINANSOWANIA
1	2	3	4
II.1.1. ZAGOSPODAROWANIE OBSZARÓW POPZEMYSŁOWYCH	- upowszechnianie informacji za pośrednictwem mediów i przez internet o pozytywnych przykładach adaptacji obiektów przemysłowych do zmienionych funkcji; - opracowanie katalogu, opartego na wynikach badań eksperckich, obiektów poprzemysłowych z określeniem funkcji, na jakie mogą być zaadoptowane;	jednostki samorządu terytorialnego, wojewódzki konserwator zabytków	budżet jednostek samorządu terytorialnego, budżet państwa
	- łagodzenie wymogów konserwatorskich w pertraktacjach dotyczących zagospodarowania obiektów przemysłowych;	województki konserwator zabytków	-
	- opracowanie programów rewitalizacji (uporządkowania) zdegradowanych terenów po zniszczonych obiektach przemysłowych (Lubsko, Nowa Sól i in.);	jednostki samorządu terytorialnego	budżet jednostek samorządu terytorialnego
II.1.2. ZAGOSPODAROWANIE ZABYTEKÓW REZYDENCJONALNYCH	- upowszechnianie informacji dotyczących niezagospodarowanych pałaców i dworów z wyszczególnieniem palety zachęt – ulg podatkowych, kredytów preferencyjnych pomocy publicznej itp., przez media tradycyjne oraz internet;	jednostki samorządu terytorialnego, wojewódzki konserwator zabytków	budżet jednostek samorządu terytorialnego, budżet państwa
	- stosowanie permanentnych działań dyscyplinujących, przy użyciu wszelkich dopuszczalnych prawem (łącznie z doniesieniem prokuratorskim), wobec osób, które kupiły zabytek w złej wierze i nie wywiązały się z obowiązków właścicieli, powodując zagrożenie dla zabytku;	jednostki samorządu terytorialnego, Agencja Nieruchomości Rolnych, wojewódzki konserwator zabytków	budżet jednostek samorządu terytorialnego, budżet państwa

**CEL STRATEGICZNY II
WŁĄCZANIE ZABYTKÓW W PROCESY GOSPODARCZE**

PRIORYTET II.2

KSZTAŁTOWANIE OBSZARÓW ZABYTKOWYCH I KRAJOBRAZU KULTUROWEGO

KIERUNEK DZIAŁAŃ	RODZAJE ZADAŃ	PODMIOT REALIZUJĄCY ZADANIE	POTENCJALNE ŹRÓDŁA FINANSOWANIA
1	2	3	4
II.2.1. REWALORYZACJA I REWITALIZACJA ZESPOŁÓW URBANISTYCZNYCH	- ochrona konserwatorska miast o dobrze zachowanym zabytkowym układzie przestrzennym w strefie architektonicznego krajobrazu wewnętrznego przed nowymi, dyszharmonizującymi, elementami;	jednostki samorządu terytorialnego, wojewódzki konserwator zabytków	budżet jednostek samorządu terytorialnego,
	- ochrona konserwatorska założeń urbanistycznych przed dekompozycją ich panoram i osi widokowych przez niewłaściwie lokalizowane nowe, wielkopowierzchniowe inwestycje;		
	- rewaloryzacja i rewitalizacja organizmów urbanistycznych przestrzennie uszkodzonych powinna być realizowana na podstawie opracowanych planów, o indywidualnym charakterze dla każdego ośrodka		
	- wszelkie prace ziemne w obszarze staromiejskiej przestrzeni muszą mieć nadzór archeologiczny;	jednostki samorządu terytorialnego, firmy i osoby prywatne	budżet jednostki samorządu terytorialnego, środki firm i osób prywatnych
II.1.2. OCHRONA I REWALORYZACJA KRAJOBRAZU KULTUROWEGO WSI	- ochrona konserwatorska dobrze zachowanych w układzie przestrzennym założeń ruralistycznych przez objęcie ich rejestrem zabytków;	jednostki samorządu terytorialnego, wojewódzki konserwator zabytków	budżet jednostek samorządu terytorialnego, budżet państwa
	- pogłębienie tej ochrony odpowiednimi zapisami w lokalnych planach zagospodarowania przestrzennego;		
	- opracowanie programów rewaloryzacji dworskich założeń parkowych;	jednostki samorządu terytorialnego, właściciele parków	budżet jednostek samorządu terytorialnego, środki prywatne
	- Wykonanie ewidencji i waloryzacji alei drogowych i objęcie ich ochroną;	wojewódzki konserwator zabytków	budżet państwa

2. MONITORING I EWALUACJA REALIZACJI PROGRAMU (SPOSOBY, NARZĘDZIA ITP.)

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad nimi z dnia 23 lipca 2003 roku (art.87, ust. 5i 6) obliguje Zarząd Województwa Lubuskiego do sporządzania co dwa lata sprawozdania z realizacji programu opieki nad zabytkami w województwie na lata 2008-2012. Wynika z tego konieczność prowadzenia monitoringu zachodzących zmian będących rezultatem wdrażania nakreślonych celów. Uzyskane w ten sposób dane stanowiąc będą podstawę do opracowania raportów.

Monitoring prowadzi i sporządza ocenę jednostka koordynująca działaniami związanymi z realizacją *PROGRAMU*. Jest nią Regionalny Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków w Zielonej Górze. Zadaniem Regionalnego Ośrodka będzie utworzenie internetowej platformy wymiany doświadczeń i wiadomości zapewniającej przepływ informacji pomiędzy podmiotami odpowiedzialnymi za ochronę zabytków. Inną formą zbierania danych może być ankieta.

Po analizie zebranego materiału, jednostka koordynująca, w cyklu dwuletnim, przygotowuje projekt sprawozdania, który przedstawia Zarządowi Województwa. Po akceptacji przez Zarząd sprawozdanie przedstawiane jest sejmikowi województwa.

XII. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA REALIZACJI PROGRAMU

Zadania opieki nad zabytkami w Polsce finansowane mogą być z różnych źródeł. Do głównych należą programy europejski, krajowe oraz inne, wymienione poniżej:

- 1) Programy europejskie takie jak:
 - Lubuski Regionalny Program Operacyjny (2007-2013),
 - Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko,
 - Program Operacyjny Innowacyjna Gospodarka,
 - Program Operacyjny Współpracy Transgranicznej Polska-Saksonia 2007-2013,
 - Program Operacyjny Współpracy Transgranicznej Polska (Województwo Lubuskie) – Brandenburgia (2007 – 2013),
 - Program Rozwoju Obszarów Wiejskich,
 - Programy wspólnotowe: 7. Program Ramowy, Program Kultura (2007-2013).
- 2) Środki możliwe do wykorzystania z programów krajowych związane są głównie z zatwierdzoną przez Rząd RP w 2004 roku Narodową Strategią Rozwoju Kultury (NSRK) wraz z jej Narodowymi Programami Kultury.

Instrumentami realizacji celów ujętych NSRK są:

- Narodowy Program Kultury „Wspieranie Debiutów i Rozwój Szkół Artystycznych”,
- Narodowy Program Kultury „Ochrona Zabytków i Dziedzictwa Kulturowego”,
- Narodowy Program Kultury „Rozwój Innowacji Artystycznych”,
- Narodowy Program Kultury „Znaki Czasu”,
- Narodowy Program Kultury „Promocja Czytelnictwa i Rozwój Sektora Książki”.

W ramach wyżej wymienionych programów strategicznych wyodrębniono 11 programów operacyjnych: „Promocja twórczości”, „Rozwój infrastruktury kultury i szkół artystycznych”, „Edukacja kulturalna i upowszechnianie kultury”, „Fryderyk Chopin”,

„Rozwój inicjatyw lokalnych”, „Promocja kultury polskiej za granicą”, „Promocja czytelnictwa”, „Znaki czasu”, „Patriotyzm jutra”, **„Promesa ministra kultury i dziedzictwa narodowego”**, **„Dziedzictwo kulturowe”**. Ostatnie dwa wymienione programy operacyjne są najistotniejsze dla opracowanego *PROGRAMU*.

3) Inne możliwości finansowania:

- Mechanizm Finansowy EOG i Norweski Mechanizm Finansowy.
- Krajowe środki publiczne: budżetu państwa, (w tym środki: Kontraktu Wojewódzkiego, Agencji i Funduszy Celowych, Programów Sektorowych i Horyzontalnych), budżetu województwa oraz budżetów jednostek samorządów terytorialnych szczebla podstawowego – powiatowego i gminnego.
- Krajowe środki spoza sektora finansów publicznych: środki prywatne, środki w ramach Partnerstwa Publiczno-Prywatnego, organizacji pozarządowych – stowarzyszeń, fundacji – kościelnych, prywatnych itp.

Charakterystyka wybranych źródeł finansowania przedstawiona została w załączniku nr 5.

Załącznik nr 1

Krótką charakterystyka muzeów

1. **Muzeum Lubuskie w Gorzowie** posiada cztery oddziały: zespół willowo-ogrodowy przy ulicy Warszawskiej 35 (sztuka dawna i rzemiosło artystyczne), Spichlerz przy ul. Fabrycznej 1-3 (sztuka współczesna), Gród Santocki (archeologia) i Muzeum Kultury i Techniki Wiejskiej w Bogdańcu. Muzeum gorzowskie szczyci się kilkoma ważnymi kolekcjami – zbiorem sztuki współczesnej, „W kręgu Arsenatu 55” (ponad 500 obiektów), teką akwarel Henryka Rodakowskiego „Album Pałackie”, zespołem mebli biedermeierowskich.
2. **Muzeum Ziemi Lubuskiej w Zielonej Górze**, przy al. Niepodległości 15, posiada działy: historyczny, sztuki dawnej, sztuki współczesnej, winiarski, muzeum miasta Zielonej Góry i muzeum tortur. Chlubą placówki jest dział winiarski, jedyny tego rodzaju w Polsce. Dział sztuki dawnej posiada dużą kolekcję ikon oraz okazały zbiór rzeźby gotyckiej, a dział sztuki współczesnej kilkadziesiąt obrazów i grafik malarzy polskich.
3. **Muzeum Etnograficzne w Ochli**, ul. Muzealna 5, ma dwa działy – skansen budownictwa ludowego (36 obiektów przeniesionych z historycznych enklaw województwa – Wielkopolski, Łużyc i Brandenburgii) i sztuki ludowej, tradycyjnej – autochtonicznej z regionu babimojskiego oraz przywiezionej przez ludność napływową z różnych stron przedwojennej Polski i współczesnej. Do najcenniejszych budowli skansenu należą chata z Potrzebowa (pow. Wschowa) z 1675 roku oraz XVIII-wieczny dom winiarski z Budachowa (pow. Krosno Odrzańskie).
4. **Muzeum w Międzyrzeczu**, ul. Podzamcze 2, posiada pięć działów: sztuki, historyczny, archeologiczny, kultury ludowej, numizmatyczny. Wszystkie działy wiążą się z dziejami i kulturą zachodniego pogranicza Rzeczypospolitej. Szczególnie cenną kolekcję stanowi największy w Polsce zespół portretów trumiennych oraz związanych z nimi tablic inskrypcyjnych i herbowych. Równie cenne są zbiory etnograficzne. Do zespołu muzealnego należą XIV-wieczny zamek wzniesiony na grodzisku z czasów Bolesława Chrobrego oraz park krajobrazowy.
5. **Muzeum Wojskowe w Drzonowie**, Drzonów 54. Placówka gromadzi sprzęt wojskowy, uzbrojenie, dokumenty, obrazy i przedmioty związane z wojskiem. Posiada działy: historii dawnej wojskowości, historii wojskowości, historii lotnictwa wojskowego, historii fortyfikacji. Zbiory prezentowane są w ekspozycjach gabinetowych i w plenerze.
6. **Muzeum Archeologiczne Środkowego Nadodrza w Świdnicy**, ul. Długa 27. Bogate zbiory muzeum pochodzą z własnych badań wykopaliskowych, m.in. na grodzisku wczesnośredniowiecznym w Krośnie Odrzańskim i grodzisku kultury łużyckiej w Wicinie (gm. Jasień) oraz licznych badań ratunkowych związanych z działalnością inwestycyjną.
7. **Muzeum Woldenbergczyków w Dobiegniewie**, ul. Gorzowska 11. Jednodziałowa placówka poświęcona jest pamięci polskich jeńców wojennych osadzonych w oflagu Woldenberg.

8. **Muzeum Puszczy Drawskiej i Noteckiej w Dreddenku, pl. Wolności 11.**
Z dwu działów muzeum najważniejszym jest przyrodniczy, prezentujący tematykę leśną, myśliwską i rolniczą (narzędzia i sprzęt gospodarczy) oraz pszczelarską. Dział historyczny gromadzi i wystawia wszelkie materiały związane z historią Dreddenka.
9. **Muzeum Miejskie w Nowej Soli,** ul. Muzealna 20, posiada trzy działy: historyczny, artystyczny i przyrodniczy. W każdym z nich znajdują się cenne eksponaty. Muzeum prowadzi żywą działalność wydawniczą, odnoszącą się do dziejów miasta i powiatu.
10. **Muzeum regionalne w Pszczewie,** Rynek 19. Placówka mieści się w zabytkowym domu szewca z XVIII wieku. Podstawowym tematem ekspozycji jest warsztat szewski z rozlicznymi narzędziami związanymi z tym zawodem.
11. **Muzeum Martyrologii Sonnenberg w Słońsku,** ul 3 Lutego 54. Muzeum poświęcone jest więźniom-ofiarom hitlerowskich zbrodni.
12. **Muzeum Regionalne w Świebodzinie,** pl. Jana Pawła II 1. Muzeum ma trzy działy: historii sztuki, historii regionalnej i historyczno-archeologiczny. Muzeum posiada cenne zbiory z zakresu malarstwa i rzemiosła artystycznego dotyczącego historii miasta i regionu, w tym archeologiczne z własnych badań.
13. **Muzeum Ziemi Wschowskiej,** pl. Zamkowy 3-5. Placówka gromadzi materiały z dziejów miasta i regionu w działach historycznym i sztuki. Z działem sztuki związane jest lapidarium rzeźby nagrobnej z XVII-XVIII wieku (dawny cmentarz ewangelicki).
14. **Muzeum Martyrologii Alianckich Jeńców Wojennych w Żaganii,** rynek – ratusz. Ekspozycja martyrologiczna mieści się w pawilonie na terenie dawnego obozu. Muzeum gromadzi też przedmioty i materiały dotyczące historii miasta i regionu. Administruje również wieżą kościoła poewangelickiego, udostępniając ją turystom w charakterze punktu widokowego.

Załącznik nr 2

Niematerialne wartości kulturowe wybranych miejscowości

1. **Babimost**. Z miastem wiąże się postać starosty Krzysztofa Żegockiego, który w czasie potopu szwedzkiego zorganizował oddział zbrojny, przeciwstawiając się najeźdźcy w Wielkopolsce działaniami partyzanckimi. Region Babimojszczyzny wsławiony jest utrzymaniem polskości od czasu II rozbioru (1793) do 1945 roku. W regionie babimojskim działają zespoły artystyczne kultywujące dawne tradycje ludowe.
2. **Bledzew**. W miasteczku istniał w latach 1407-1835 klasztor cystersów, którego działalność wywarła wielki wpływ cywilizacyjny i duchowy na rozległą okolicę. Tak w Bledzewie, jak i wielu okolicznych miejscowościach, przetrwała artystyczna spuścizna konwentu, a tym samym pamięć o nim.
3. **Bytom Odrzański**. Niematerialnym składnikiem bogatego dziedzictwa kulturowego miasta jest pamięć o ważnym wydarzeniu historycznym opisanym przez Galla Anonima. Dotyczy ono cesarskiej wyprawy na Polskę w 1109 roku i zwycięskiej potyczki wojów z załogi grodu bytomskiego z grupą rycerzy cesarza, po której Niemcy zaniechali oblegania warowni. Ważnym epizodem kulturalnym w dziejach Bytomia było istnienie tutaj w XVII wieku gimnazjum akademickiego, słynnego z wysokiego poziomu nauczania. Studiowała tutaj młodzież ze Śląska, Łużyc i Polski.
4. **Dobiegiew**. Miejsce pamięci ofiar oflagu IIC.
5. **Gębice**. We wsi istnieje obelisk upamiętniający istnienie tutaj przejściowego obozu założonego w 1939 roku dla jeńców polskich i duchownych. Wśród więźniów był Maksymilian Kolbe.
6. **Gościkowo**. Założony w XIII wieku klasztor cystersów był przez stulecia żywym ośrodkiem promieniującym na okolicę działaniami w zakresie postępowego rolnictwa, sztuki i nauki. W okresie po drugim rozbiorze stał się ważnym ośrodkiem polskości.
7. **Górzycą**. Z Górzycą związana jest pamięć o biskupstwie lubuskim. W latach 1276-1325 miasteczko było siedzibą biskupów lubuskich, zniszczoną z podjudzenia władców Brandenburgii.
8. **Kargowa**. Z miastem wiąże się znamieny epizod historyczny z czasu II rozbioru Polski (1793). Stacjonujący tutaj oddział piechoty polskiej, dowodzony przez kapitana Więckowskiego, stawiał opór wkraczającym do Kargowej Prusakom. Był to jedyny odruch sprzeciwu w czasie aktu rozbioru.
9. **Krosno Odrzańskie**. Z Krosnem kojarzą się takie postacie, jak Bolesław Chrobry i Mieszko II, w związku z obroną grodu i podjazdową walką z wojskiem cesarza Henryka II, gdy najechał Polskę w 1005 roku; Henryk Brodaty, książę zasłużony w rozwoju osadnictwa i urbanizacji Śląska, założyciel lokacyjnego Krosna Odrzańskiego i budowniczy tutejszego zamku; księżna Jadwiga, żona Henryka Brodatego, późniejsza święta, patronka Śląska, która w czasie najazdu tatarskiego w 1241 roku znalazła schronienie w zamku krośnieńskim.
10. **Lubanice**. Z miejscowością i kościołem wiąże się postać Mikołaja Jakubicy, tutejszego proboszcza w latach dwudziestych XVI wieku, który przetłumaczył Nowy Testament na język dolnołużycki. Dzieło to jest cennym źródłem w badaniach nad dialektem żarskim języka serbskiego.

11. **Międzyrzecz**. Składnikami niematerialnej wartości dziedzictwa kulturowego Międzyrzecza są: nazwa miejscowości, wynikająca z topograficznego położenia; założenie tutaj pierwszego w Polsce klasztoru w 1000 roku i związane z tym zabójstwo pięciu zakonników, wyniesionych wkrótce po tragedii na ołtarze (byli to pierwsi święci polscy); liczne wydarzenia rangi państwowej związane z istnieniem tutaj grodu wzniesionego przez Bolesława Chrobrego, a następnie zamku powstałego na grodzie w czasach Kazimierza Wielkiego.
12. **Rokitno**. Miejscowość klasztorna należąca do opactwa w Bledzewie jest sławna jako Sanktuarium Maryjne. Cudowny obraz Matki Boskiej Rokitniańskiej ściągał rzesze pielgrzymów już w XVII wieku i tak jest do dziś.
13. **Santok**. W istniejącym tutaj grodzie z czasów wczesnopiastowskich miały miejsce liczne wydarzenia rangi państwowej w sporach z Pomorzanami, Brandenburgią i Krzyżakami.
14. **Słońsk**. Miejsce pamięci ofiar hitlerowskiego więzienia.
15. **Szprotawa-Łława**. Miejscowość wiąże się ze słynną pielgrzymką cesarza Ottona III do Gniezna. W Łławie witał gościa Bolesław Chrobry.
16. **Wschowa**. Do czasów rozbiorów Wschowa należała do najważniejszych miast Rzeczypospolitej, a różne wydarzenia wiązały się z władcami Polski. Fundacje klasztoru bernardynów, okolicznej szlachty (Tarnowskich, Gurowskich) i mieszczaństwa przyczyniły się do powstania we Wschowie wspaniałych dzieł architektury autorstwa wybitnych twórców jak Pompeo Ferrari (fara) i Krzysztof Bonadura (klasztor bernardynów).
17. **Zielona Góra**. Jest jedynym miastem w Polsce nasyconym atmosferą winiarstwa, trwającą od XIV wieku do dziś. W przeszłości wyrażało się to w uprawach winorośli, produkcji wina, budownictwie winiarskim i leczeniu winem, dziś w podtrzymywaniu tradycji winiarskich i rekonstrukcji upraw.
18. **Żagań**. Spuścizna duchowa Żagania związana jest z klasztorem augustiańskim i dworem książęcym. Z opactwa przez całe wieki promieniował duch nauki i sztuki. Wyrażał się on poprzez działania tak wybitnych osób, jak opaci Ludolf, Arnoldi, Rikenberg i Ignacy Felbiger. Za sprawą Wallensteina w Żaganiu mieszkał wybitny astronom Jan Kepler, a na dworze Doroty Talleyrand bywali wybitni twórcy, między innymi Franciszek Liszt. Ważne jest także miejsce pamięci poświęcone ofiarom hitlerowskim, obozy jenieckie – Stalag VIIC i Stalag Luft III.

Załącznik nr 3**Proponowane parki kulturowe**

Lp.	Miejscowość	Obiekt lub zespół obiektów
1.	Biedzychowice Dolne	Romański kościół z poł. XIII wieku, brama w murze otaczającym plac kościelny (XVI-XVIII w.), kaplica nagrobna (XIX w.) i sąsiadujący z kościołem dom mieszkalny z XVIII wieku.
2.	Bojadła	Zespół pałacowo-parkowy (XVIII w.) i kościół parafialny
3.	Bytom Odrzański	Zabytkowa zabudowa wokół rynku z sąsiadującym obszarem kościoła parafialnego, dawnej szkoły ewangelickiej i cmentarza z nagrobkami z XVII w.
4.	Chlastawa	Kościół drewniany (XVII w.) z dzwonnica.
5.	Dąbroszyn	Zespół architektoniczno-parkowy: pałac, kościół, pawilon ogrodowy, park (XVII-XIX w.).
6.	Drezdenko	Zespół urbanistyczny: rozplanowanie, pałac, zbrojownia, zabudowa mieszkalna.
7.	Glisno	Zespół klasycystyczny pałacu i kościoła.
8.	Gorzów Wlkp.	Willa fabrykancka (obecnie muzeum), secesyjna z otoczeniem ogrodowym.
9.	Gościkowo	Zespół pocysterski: gotycko barokowy kościół i klasztor z otoczeniem ogrodowym i korytem Paklicy.
10.	Iłowa Żagańska	Zespół rezydencjonalny: pałac (XVII-XIX w.), park (XVIII-XIX), zabudowanie folwarczne (ok. 1900).
11.	Kłępsk	Kościół drewniany z XIV-XVIII w.
12.	Kosieczyn	Kościół drewniany z XIV w.
13.	Kożuchów	Zespół urbanistyczny i lapidarium rzeźby nagrobnej XVI-XVII w.
14.	Lubięcín	Wzgórze trzech wiatraków, wzgórze kościelne z cmentarzem, kościół parafialny.
15.	Lubniewice	Układ przestrzenny miasteczka z przyrodniczym otoczeniem oraz starym i nowym zamkiem.
16.	Lubsko	Zespół urbanistyczny z trzynastowiecznym centrum i przedmieściami.
17.	Łagów	Centrum miasteczka między bramami, zamek, park i grodzisko.
18.	Mierzęcín	Założenie pałacowe z otoczeniem parkowym z drugiej połowy XIX wieku.
19.	Międzyrzecz	Kompleks zamkowo-muzealny z przyrodniczym otoczeniem.
20.	Nowe Miasteczko	Założenie urbanistyczne: średniowieczne rozplanowanie miasta, z kościołem farnym (XIV-XVI w.), kościołem poewangelickim z 1785 (wieża z 1888), ratuszem z XVII-XIX wieku i zabudową mieszkalną z XVIII-XIX wieku.

21.	Ośno Lubuskie	Zespół architektoniczny kościoła farnego (XIII-XV w.), ratusza (1884 r.) i murów obronnych z basztami (XIV-XV w.).
22.	Przewóz	Grodzisko z murowaną wieżą obronną z XIII wieku, teren podgrodzia otoczony wałem ziemnym.
23.	Pszczew	Układ przestrzenny miasteczka z kościołem, muzeum (Domem Szewca) i gródkiem stożkowym, w otoczeniu jezior.
24.	Rokitno	Barokowy kościół – Sanktuarium Maryjne z 1756 i kaplica z 1758 roku.
25.	Santok	Grodzisko wczesnośredniowieczne w widłach Warty i Noteci.
26.	Sława	Założenie urbanistyczne: średniowieczne rozplanowanie z małomiasteczkową zabudową mieszkalną z XVIII-XIX wieku, kościołem parafialnym z 1604 roku, kościołem poewangelickim z 1836 roku, pałacem z 1735 roku i parkiem z XVIII-XIX wieku. Całość położona w otoczeniu jeziora i lasów.
27.	Słońsk	Układ przestrzenny miasteczka, kościół, ruiny pałacu joannitów, w powiązaniu z Parkiem Narodowym Ujście Dolnej Warty.
28.	Szprotawa	Zespół urbanistyczny z ratuszem, kościołem farnym, szkołami, ruiną zamku, kościołem św. Andrzeja.
29.	Świebodzin	Zespół urbanistyczny miasta w układzie przestrzennym ukształtowanym w okresie XIII - pocz. XX w.
30.	Tarnów Jezierny	Zespół złożony z pałacyku myśliwskiego na grodzisku i podgrodzia, w przyrodniczym otoczeniu (jezioro, lasy).
31.	Trzebiechów	Układ przestrzenny miasteczka z zabytkami: kościół, pałac, szpital i park krajobrazowy.
32.	Wicina	Grodzisko z okresu kultury łużyckiej, układ wiejski.
33.	Wschowa	Zespół urbanistyczny starego miasta (XIII-XIV w.) z przedmieściami i lapidarium rzeźby nagrobnej z XVII-XIX w.
34.	Zabór	Zespół pałacowo-parkowy z XVII-XVIII w.
35.	Zatonie	Kompleks: ruiny kościoła(XIII w.) pałac (XVII-XIX), park: rezerwat przyrody.
36.	Zielona Góra	Zespół budynków przemysłowych poddanych rewitalizacji i adaptacji do nowych funkcji.
37.	Zielona Góra	Zespół urbanistyczny starego miasta z kościołami św. Jadwigi (XVI-XVII w.), Matki Boskiej Częstochowskiej (poł. XVIII w.), ratuszem (XV-XVIII w.), wieżą głodową (XV w.) i zabudową mieszkalną (XVIII-XX w.).

38.	Żagań	Zespół zabytków sakralnych miasta : kościół i dawny klasztor Augustianów (XIII-XVIII), kościół pofranciszkański (XIV-XVI w.), kościół Nawiedzenia NMP (XV-XVIII w.), kaplica Bożego Grobu (1598), kościół św. Ducha (1702), kościół Świętego Krzyża (XIV w. - 1849).
39.	Żary	Zespół zamkowo-pałacowy z grodziskiem, terenem podgrodzia, kościołem św. Piotra, terenem parku
40.	Żary	Teren dziewiętnastowiecznego parku „Zielony Las”

Załącznik nr 4

Proponowane szlaki turystyczne i krajobrazowe

1. Szlak cysterski

Szlak wiąże się z zabytkami powstałymi z fundacji klasztorów w Trzebnicy, Gościkowie, Zemsku i Bledzewie. Prowadzi z Radoszyna (kościół późnogotycki z XV wieku) do Ołoboku założonego w 1 poł. XIII wieku przez cysterki trzebnickie (miasteczko, kościół klasycystyczny (1795 r.)) i dalej do Świebodzina (zamek w użytkowaniu cysterek w latach 1699-1810). Na północ od Świebodzina leżą miejscowości należące w przeszłości do klasztoru cystersów w Gościkowie. Ze Świebodzina szlak wiedzie do Lubrzy miasteczka cystersów w latach 1322-1810 i Gościkowa, gdzie do zwiedzenia jest klasztor ufundowany w 1235 r. przez komesa Bronisza. W skład zespołu poklasztorowego wchodzi kościół z ok. połowy XIII wieku, przebudowany w XVII-XVIII w. oraz gotycko-barokowe założenie klasztorne z dwoma dziedzińcami. Fundacji cystersów paradyskich są też barokowe kościoły, w należących do nich wsiach Kaławie (po połowie XVIII w.), Wysokiej (1792 r.). Trzecia część wiąże się z zabytkami fundacji klasztoru w Bledzewie. Miasteczko z XV-wiecznym rozplanowaniem posiada gotycki kościół z XV w. i młyn poklasztorowy z XIX wieku. Z Wysokiej szlak wiedzie przez Bledzew do Rokitna (kościół barokowy z 1742 r.) przez należące do klasztoru wsie: Nową Wieś (kościół z 1757 r.), Osiecko (kościół z końca XIV w. przebudowany w XIX w.), Stary Dworek (kościół i dwór opacki z lat 70-tych. XVIII w.), Kalsko (kościół drewniany z XVII w.)

Przebieg szlaku przedstawia załącznik graficzny nr 2.

2. Szlak templariuszy i joannitów

Szlak ma początek w Chwarszczanach (zachodniopomorskie), gdzie templariusze mieli w XIII w. komandorię i stoi kościół romańsko-gotycki, albo w Słońsku (gm. loco), od 1426 r. będącym siedzibą brandenburskiego baliwatu joannitów. Dalsza trasa wiedzie do Długoszyňa (kościół z 1736 r., gm. Sulęcín), Sulęcína (dwór joannitów łagowskich przy ul. Młynarskiej, XVIII w.), Ostrowa (kościół z XIV w., gm. Sulęcín), Templewa (kościół z 1714 r., gm. Bledzew), Boryszyna (kościół drewniany z 1648 r., gm. Lubrza), Łagowa, gdzie w latach 1347-1810 istniała komandoria joannitów. Został po nich zamek z XIV w. podzamcze w formie uliczki zamkniętej bramami oraz XV w. oraz kościół z 1726 roku. Przebieg szlaku przedstawia załącznik graficzny nr 2.

3. Szlak dziedzictwa kulturowego augustianów żagańskich

Szlak zaczyna się w Żaganiu, gdzie są: zespół poklasztorowy z kościołem, klasztorem, konwiktem (obecnie hotel) i spichlerzem (XIII-XVIII w.), kaplica Bożego Grobu (1598), kościół św. Ducha (1705) i wiedzie do Nowogrodu Bobrzańskiego (kościół z XIII-XIX w.), plebania (kon. XVII w.) przez Jabłonów (kościół z XIV w., dwór opatów z kon. XVII w., gm. Brzeźnica), Brzeźnicę (kościół z 1705 r., plebania 1676 r.) Stanów (kościół z 1743 r., gm. Brzeźnica), Przybymierz (kościół z XIV w., gm. Nowogród Bobrz.) i Drągowinę (kościół z XIII-XVII w., plebania z 1736 r., gm. Nowogród Bobrz.). Przebieg szlaku przedstawia załącznik graficzny nr 2.

4. Szlak gotyckich kościołów farnych

Szlak dzieli się na część południową i północną. Część południowa obejmuje kościoły na trasie Zielona Góra – Gubin – Żary – Żagań – Szprotawa – Kożuchów – Nowe Miasteczko. Odcinek północny prowadzi z Sulechowa do Świebodzina, Ośna Lubuskiego, Międzyrzecza, Skwierzyny, Gorzowa Wlkp., Strzelec Kraj. i Dobiegniewa. Przebieg szlaku przedstawia załącznik graficzny nr 3.

5. Szlak zabytkowych ratuszy

Szlak wiedzie z Zielonej Góry do Lubska, Gubina, Żar, Żagania, Szprotawy, Kożuchowa, Bytomia Odrz., Wschowy, Sulechowa, Świebodzina, Międzyrzecza, Ośna Lubuskiego i Skwierzyny. Przebieg szlaku przedstawia załącznik graficzny nr 3.

6. Szlak średniowiecznych fortyfikacji miejskich

Trasa prowadzi z Zielonej Góry (wieża bramy Nowej) do Lubska (baszta bramy Żarskiej), Gubina (baszty – bramy Ostrowskiej i Dziewicy), Żar (wieża bramy Dolnej i odcinki murów obronnych), Żagania (duże odcinki murów obronnych), Szprotawy (część bramy Żagańskiej, fragmenty murów obronnych z trzema basztami) Kożuchowa (mury obronne na niemal całym obwodzie, z basztami, baszta – prochownia przy dawnej bramie Krośnieńskiej, znaczne odcinki drugiego pasma murów, fosa). Drugi odcinek szlaku idzie z Sulechowa (znaczne fragmenty murów obronnych) do Świebodzina (duże fragmenty murów z basztami, fosa), Łagowa (bramy miejskie – Polska i Marchijska), Ośna Lubuskiego (mury z basztami na niemal całym obwodzie), Gorzowa (fragment murów obronnych), Strzelec Krajeńskich (zachowany niemal cały okrąg murów z basztami bramą Młyńską) i Dobiegniewa (fragmenty murów obronnych i baszta). Przebieg szlaku przedstawia załącznik graficzny nr 3.

7. Szlak kamiennych kościołów wiejskich z XII-XIII wieku

Na szlaku znajdują się kościoły w Studzieńcu (gm. Kożuchów), Mirocinie Dolnym (gm. j.w.), Solnikach (gm. j.w.), Popęszycach (gm. Nowe Miasteczko), Mycielinie (gm. Niegosławice), Przeclawiu (gm. j.w.), Niegosławicach (gm. loco), Dzikowicach (gm. Szprotawa), Gościszowicach (gm. Niegosławice), Borowinie (gm. Szprotawa), Długiem (gm. j.w.), Stypułowie (gm. Kożuchów), Siecieborzycach (gm. Szprotawa), Witkowie (gm. Szprotawa), Chichach (gm. Małomice), Bukowinie Bobrzańskiej (gm. Żagań) Chrobowie (gm. j.w.), Bożnowie (gm. j.w.), Starej Koperni (gm. j.w.), Jeleninie (gm. j.w.), Chotkowie (gm. Brzeźnica), Wichowie (gm. j.w.), Wrzesinach (gm. j.w.) Przybymierzu (gm. Nowogród Bobrz.), Gorzupi Dolnej (gm. Żagań), Miodnicy (gm. Żagań), Dzietrychowicach (gm. Żagań), Starym Żaganiu (gm. j.w.), Drożkowie (gm. Żary), Biedzychowicach Dolnych, (gm. j.w.), Bieniowie (gm. j.w.), Drągowinie (gm. Nowogród Bobrz.), Niwiskach (gm. j.w.). Przebieg szlaku przedstawia załącznik graficzny nr 4.

8. Szlak zamków i dworów obronnych

Trasa szlaku zaczyna się w Krośnie Odrzańskim, bo tam jest najstarszy w Lubuskiem zamek, wzniesiony w 1 ćwierci XIII wieku (w prawdzie mocno przebudowany) i prowadzi przez Lubsko (zamek z XV w., przebudowany w końcu XVI

i w XIX w.), Żary (zamek z XIII, rozbudowany w XVI w.), Dietrzychowice (wieża rycerska z XIV-XV w., gm. Żagań), Szprotawę (ruiny zamku z XIII-XIV w.), Witków (wieża rycerska z XIV, XVI w., gm. Szprotawa), Broniszów (dwór obronny z XVI w., gm. Kożuchów), Kożuchów (zamek z XIV w. rozbud. W XV i XVII w.), Borów Polski (ruiny zamku rycerskiego z XIV-XVI w., gm. Nowe Miasteczko) do Siedliska (zamek z XV-XVI, XVII w.). Szlak może być przedłużony do Sulechowa (resztki zamku z XV w.), Świebodzina (ruiny zamku z XV w.) i Łagowa (zamek joannitów z XIV w.). Przebieg szlaku przedstawia załącznik graficzny nr 5.

9. Szlak architektury związanej z rodami Bironów i Talleyrandów

Na szlaku znajdują się zabytki Żagania – pałac (wnętrza, mosty, oranżeria) park, budynki urzędu miejskiego (pierwotnie siedziba wdowa Doroty Biron) i sądu Rejonowego (pierwotnie książęcy Urząd Ziemski), kościół św. Krzyża, budynek dawnego szpitala, wieża kościoła poewangelickiego, pałac w Zatoniu (gm. Zielona Góra) oraz pałac w Klenicy (gm. Bojadła). Przebieg szlaku przedstawia załącznik graficzny nr 5.

10. Szlak zabytkowych kościołów drewnianych

Szlak prowadzi z Trzebul (gm. Dąbie), gdzie jest kościół na planie ośmioboku z 1670 r., do Klepska (XIV-XVI w., gm. Sulechów), Kosieczyna (2 poł. XIV w.), Chlastawy (1637 r., dzwonnica 1690, gm. Zbąszynek), Boryszyna (1648, gm. Lubrza), Nowej Wioski (1670, gm. Lubrza) i Kalska (1693, gm. Międzyrzecz). Przebieg szlaku przedstawia załącznik graficzny nr 5.

11. Północny szlak zabytków konstrukcji szkieletowej

Szlak zaczyna się w Mosinie (gm. Witnica), gdzie jest kościół (1780 r.) i wiedzie przez Bogdaniec (młyn, 1826 r., gm. loco), Chwałowice (ok. 1790 r., gm. Bogdaniec), Gorzów (spichlerz, po 1772 r.), Gralewo (1709 r., gm. Santok), Santok (dom 1825 r., dzwonnica 1769 r., gm. loco), Stare Polichno (1826 r., gm. Santok), Gościmiec (XVIII w., gm. Zwierzyn), Drezdenko (zbrojownia XVII w., liczne domy m.in. przy ulicach Kościuszki 16 i Żeromskiego 11, (XVIII-XIX w.), gm. loco), Karwin (1711 r., gm. Drezdenko), do Lubiatowa (XVIII w., gm. Drezdenko). Przebieg szlaku przedstawia załącznik graficzny nr 6.

12. Szlak zabytków konstrukcji szkieletowej – część środkowa województwa

Szlak prowadzi z Zielonej Góry (kościół MB Częstochowskiej, 1748 r.) do Bojadł (1758 r.), Rokitnicy (1833 r., gm. Skąpe), Pożrzadła (1766 r., gm. Łagów), Żelechowa (1648 r., gm. Łagów), Pniowa (1755 r., gm. Torzym), Lubiechni Małej (1669 r., gm. Rzepin), Lisowa (dom, Świętego Wojciecha, 1768 r., gm. Słubice) i Kalska (zewewnętrzne ściany, XVIII w., gm. Międzyrzecz). Przebieg szlaku przedstawia załącznik graficzny nr 6.

13. Szlak zabytkowych organów

Szlak łączy miejscowości, w których istnieją zabytkowe organy i odbywają się cykliczne koncerty: Iłowa Żagańska, Żagań, Żary, Lubsko, Zielona Góra, Gościkowo, Międzyrzecz, Drezdenko. Przebieg szlaku przedstawia załącznik graficzny nr 6.

14. Szlak renesansowych i barokowych zabytków sztuki sepulkralnej

Szlak prowadzi z Kożuchowa (lapidarium rzeźby nagrobnej z XVI-XVIII w., renesansowe płyty epitafijne na elewacjach kościoła) przez Borów Wielki i Popęszyce, gdzie w kościołach renesansowe pomniki, do Bytomia Odrzańskiego (lapidarium na dawnym cmentarzu ewangelickim, pomnik renesansowy w kościele parafialnym), Sławy (epitafia barokowe w kościele parafialnym) i Wschowy (lapidarium na dawnym cmentarzu ewangelickim, portrety trumienne w kościele św. Józefa i w Muzeum Ziemi Wschowskiej. Przebieg szlaku przedstawia załącznik graficzny nr 6.

15. Szlak architektury barokowej

Na szlaku uwzględnione zostały tylko najwybitniejsze dzieła architektury barokowej, kościoły i pałace w: Brodach, Żarach, Żaganiu, Brzeźnicy, Szprotawie (ratusz) Długiem, Lasocinie, Bojadłach, Wschowie, Zaborze, Gościkowie, Rokitnie. Przebieg szlaku przedstawia załącznik graficzny nr 7.

16. Szlak fortyfikacji Międzyrzeckiego Rejonu Umocnionego

Na szlaku, prowadzącego od Odry wzdłuż cieków rzek, kanałów i jezior do Warty w Skwierzynie, znajdują się liczne urządzenia wodne (mosty zwodzone, obrotowe, rolkowe, zapory, śluzy), przeszkody betonowe przeciwczołgowe („zęby smoka”), bunkry z pancernymi kopułami i wielokilometrowe korytarze podziemne. Trasa szlaku prowadzi z Przetocznicy przez Skąpe, Ołobok, Mostki, Lubrzę, Boryszyn, Wysoką, Kęszycę Leśną, Kursko, Bledzew, Stary Dworek do Lisiej Góry koło Skwierzyny. Przebieg szlaku przedstawia załącznik graficzny nr 7.

17. Szlak umocnień zwanych Pozycją Środkowej Odry

Szlak prowadzi wzdłuż lewego brzegu Odry od Bytomia Odrzańskiego do Krosna. Na trasie znajduje się kilkadziesiąt schronów bojowych, obserwacyjnych i biernych, zbudowanych w latach 20., 30., 40. XX wieku. Ich zagęszczenie występuje w miejscach przepraw przez rzekę w Bytomiu Odrzańskim, Nowej Soli, Cigacicach i Krosna Odrzańskiego. Przebieg szlaku przedstawia załącznik graficzny nr 7.

18. Szlak najcenniejszych zespołów urbanistycznych o średniowiecznym rozplanowaniu i zachowanym układzie przestrzennym

Na szlaku znajdują się następujące miasta: Lubsko, Zielona Góra, Kożuchów, Nowe Miasteczko, Bytom Odrzański, Sława, Wschowa, Sulechów, Świebodzin, Międzyrzecz, Bledzew, Pszczew, Dreddenko. Przebieg szlaku przedstawia załącznik graficzny nr 8.

19. Szlak elektrowni wodnych

Szlak prowadzi wzdłuż prawych brzegów Bobru i Nysy Łużyckiej. Trasa wiedzie z Gubina (elektrownia z 1905 r.) do Sobolic (1922), przez Zasięki (1905), Bucze (1905, elektrownia Bukówka), Żarki Wielkie (1905), Przysiekę (1905), Bukowinę (1910). Dalszy odcinek zaczyna się w Małomicach (1920) i przez Żagań (dwie elektrownie z 1898 i 1900 r.), Grajówka (1922) i Gorzupię (1911), prowadzi do Dychowa i Raduszca Starego (1935). Przebieg szlaku przedstawia załącznik graficzny nr 8.

20. Szlak Wałów Chrobrego zwanych też Wałami Śląskimi

Szlak prowadzi z Krosna (grodzisko z czasów Chrobrego) lasami w okolicach Kosierza, Bogaczowa, Niwisk, Wichowa – do Iławy koło Szprotawy, miejsca gdzie w roku 1000-czym Chrobry witał cesarza Ottona III, pielgrzymującego do Gniezna. Przebieg szlaku przedstawia załącznik graficzny nr 9.

21. Szlak parków projektowanych przez Eduarda Petzolda

Na terenie województwa lubuskiego znajduje się 9 parków zaprojektowanych przez Eduarda Petzolda. Są to dzieła tym bardziej cenne, że przedstawiają wszystkie fazy rozwoju jego działalności projektowej. Od pierwszych samodzielnych prac wykonanych w Siedlisku (1834) pod okiem J. Rehdera do fazy dojrzałej. Szlak wiedzie przez Gębice, gm. Gubin (1873), Brody – ogród willowy przy ul. Kilińskiego 11 (1864), Lubsco – park miejski (1859), Włostów, gm. Żary (1864), arboretum w Parku Mużakowskim w Łęknicy, Małomice (1872), Sława (1853) do Mostek gm. Lubrza (1838). Przebieg szlaku przedstawia załącznik graficzny nr 9.

22. Szlak winiarski

Rozpoczyna się w Muzeum Ziemi Lubuskiej w Zielonej Górze (dział winiarski), a kończy w Muzeum Etnograficznym w Ochli, gdzie znajduje się XVIII-wieczny pawilon winiarski (przy nim winnica), prowadząc po trasie zielonogórskich domów winiarskich z XIX wieku, przy ul. Zakręt 2, Pięknej 20, Wrocławskiej 12a (palmiarnia), Krasickiego 25 i dawne sanatorium przy ul. Botanicznej 38, w którym leczono metodą ampeloterapii. Trasa szlaku może być poszerzona o budowle związane z produkcją wina i koniaków – ul. Chrobrego 35, Zamkowa 16, Jedności 59 i Moniuszki oraz o domy zdobione winiarskimi akcentami: pl. Pocztowy 3, ul. Drzewna 29, Wrocławska 12, Kupiecka 22, Niepodległości 26, Bankowa 6, Wyspiańskiego 10, Zyty 1, Fabryczna 23-25. Szlak symbolicznie oznaczony został na załącznik graficzny nr 9.

23. Szlaki dziedzictwa kulturowego Żagania

Szlakiem objęte są: zespół poklasztorny augustianów (z wyposażeniem artystycznym kościoła, biblioteką klasztorną, budynkami poklasztorными i gotyckim spichlerzem), kościół Św. Ducha (z barokowym wyposażeniem wnętrza), kościół Św. Krzyża (z neogotyckim wyposażeniem), dawny szpital św. Doroty (fundacja Doroty Talleyrand), pałac z parkiem krajobrazowym, wieża ratuszowa, kamienice renesansowe i barokowe przy Starym Rynku, kościół p.w. Nawiedzenia NMP i kaplica Bożego Grobu. Szlak symbolicznie oznaczony został na załącznik graficzny nr 9.

Załącznik nr 5

Źródła finansowania realizacji programu – charakterystyka wybranych źródeł finansowania

1. PROGRAMY EUROPEJSKIE

Lubuski Regionalny Program Operacyjny

Priorytet IV. Rozwój i modernizacja infrastruktury społecznej

Głównym celem Priorytetu jest stworzenie atrakcyjnych i bezpiecznych warunków życia w województwie lubuskim oraz znoszenie dysproporcji między dynamicznymi centrami wzrostu a terenami marginalizowanymi. Cel ten obejmuje m.in. modernizację infrastruktury społecznej w regionie, jak również odpowiada na strukturalny problem regionu, którym jest przede wszystkim peryferyzacja obszarów upośledzonych oraz terenów wymagających restrukturyzacji i rewitalizacji.

Cele szczegółowe (wybrane):

- poprawa jakości infrastruktury społecznej w województwie,
- aktywizacja obszarów strukturalnie słabych,
- tworzenie warunków do włączenia obszarów strukturalnie słabych w procesy rozwojowe,
- ułatwienie dostępu do podstawowej infrastruktury na terenach strukturalnie słabych.

Kierunki wsparcia:

- Rozwój i modernizacja infrastruktury ochrony zdrowia.
- Rozwój i modernizacja infrastruktury edukacyjnej.
- Rewitalizacja zdegradowanych obszarów miejskich i wiejskich.

Priorytet V. Rozwój i modernizacja infrastruktury turystycznej i kulturowej

Głównym celem Priorytetu jest wzrost konkurencyjności regionalnej oferty turystycznej oraz wykorzystanie potencjału kultury, a także podjęcie działań w celu zachowania obiektów dziedzictwa kulturowego dla podniesienia atrakcyjności regionu na rynku krajowym i międzynarodowym. Realizacja priorytetu przyczyni się do wzrostu znaczenia turystyki i kultury jako czynnika stymulującego rozwój gospodarczy i społeczny województwa.

Cele szczegółowe:

- poprawa jakości i dostępności infrastruktury turystycznej, kulturowej i sportowej w województwie,
- wzmocnienie potencjału turystycznego regionu,
- wspieranie rozwoju produktów turystycznych regionu.

Kierunki wsparcia:

- Rozwój i modernizacja infrastruktury kulturowej.
- Rozwój i modernizacja infrastruktury turystycznej i sportowej.

Beneficjentami mogą być: jednostki samorządu terytorialnego (JST), ich związki i stowarzyszenia, jednostki organizacyjne JST posiadające osobowość prawną,

administracja rządowa, parki narodowe i krajobrazowe, PGL Lasy Państwowe i jego jednostki organizacyjne, zakłady opieki zdrowotnej działające w publicznym systemie ochrony zdrowia, jednostki naukowe, instytucje kultury, szkoły wyższe, osoby prawne i fizyczne będące organami prowadzącymi szkoły i placówki, jednostki sektora finansów publicznych posiadające osobowość prawną (niewymienione wyżej), partnerzy społeczni i gospodarczy, organizacje pozarządowe, kościoły i związki wyznaniowe oraz osoby prawne kościołów i związków wyznaniowych, instytucje otoczenia biznesu, spółdzielnie i wspólnoty mieszkaniowe, TBS, spółki wodne i przedsiębiorcy.

Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko (2007-2013) to program o charakterze ponadregionalnym, w ramach którego zadania z zakresu kultury mogą być wspierane w ramach Priorytetu XII. Kultura i dziedzictwo kulturowe.

Głównym celem Priorytetu jest wykorzystanie potencjału kultury i dziedzictwa kulturowego o znaczeniu światowym i europejskim dla zwiększenia atrakcyjności Polski.

Cele szczegółowe:

- Ochrona i zachowanie dziedzictwa kulturowego o znaczeniu ponadregionalnym
- Poprawa stanu infrastruktury kultury o znaczeniu ponadregionalnym oraz zwiększenie dostępu do kultury.
- Rozwój infrastruktury kultury.

W ramach PO Infrastruktura i Środowisko przewiduje się komplementarne wsparcie rozbudowy i modernizacji infrastruktury kultury i szkolnictwa artystycznego, ochronę dziedzictwa kulturowego o znaczeniu europejskim i światowym, w tym szczególnie zabytków wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego UNESCO oraz Listę Pomników Historii Prezydenta.

Kultura i polski dorobek kulturalny traktowane będą w Priorytecie jako jeden z głównych elementów wpływających na pozytywny wizerunek kraju, identyfikujący i kształtujący obraz Polski w krajach Europy i świata, element przewagi strategicznej w procesie definiowania miejsca i pozycji Polski w Unii Europejskiej.

Przewidywane efekty realizacji Priorytetu:

- poprawa stanu zachowania zabytków nieruchomych,
- poprawa stanu zachowania zabytków ruchomych,
- rozwój oraz poprawa stanu infrastruktury kultury o znaczeniu ponadregionalnym,
- zwiększenie atrakcyjności kraju dla mieszkańców, turystów i inwestorów,
- poprawa stanu infrastruktury edukacyjnej szkół i uczelni artystycznych.

System realizacyjny:

Działanie 1. Ochrona dziedzictwa kulturowego o znaczeniu ponadregionalnym

Typy projektów:

- Projekty związane z rewitalizacją, rewaloryzacją, konserwacją, renowacją, restauracją, zachowaniem, a także adaptacją na cele kulturalne obiektów wpisanych do rejestru zabytków i zespołów tych obiektów wraz z ich otoczeniem.

- Zakup i remont trwałego wyposażenia do prowadzenia działalności kulturalnej w obiektach będących celem projektu (wyłącznie jako jeden z elementów projektu).
- Konserwacja muzealiów, starodruków, zabytkowych archiwaliów, księgozbiorów, zbiorów filmowych oraz innych zabytków ruchomych.
- Zabezpieczenie zabytków przed kradzieżą i zniszczeniem.
- Rozwój zasobów cyfrowych w dziedzinie kultury, w tym: digitalizacja zabytkowych zasobów bibliotecznych, archiwalnych, filmowych i muzealnych.
- Projekty dotyczące tworzenia wirtualnych muzeów.
- Przygotowanie dokumentacji niezbędnej do wnioskowania i realizacji przedsięwzięcia.

Beneficjenci: jednostki samorządu terytorialnego, instytucje kultury: samorządowe, państwowe oraz współprowadzone z ministrem właściwym ds. kultury i dziedzictwa narodowego; szkoły artystyczne, dla których organem prowadzącym jest minister właściwy ds. kultury i ochrony dziedzictwa narodowego lub jednostki samorządu terytorialnego; uczelnie artystyczne nadzorowane przez ministra właściwego ds. kultury i ochrony dziedzictwa narodowego; uczelnie publiczne inne niż artystyczne; kościoły i związki wyznaniowe; archiwa państwowe; przedsiębiorstwa państwowe nie działające w celu osiągnięcia zysku (realizujące projekty dotyczące obiektów znajdujących się na liście UNESCO lub uznanych przez Prezydenta RP za Pomniki Historii); organizacje pozarządowe ze sfery kultury działające w interesie publicznym.

Działanie 2. Rozbudowa i modernizacja infrastruktury kultury o znaczeniu ponadregionalnym.

Typy projektów:

- Budowa, rozbudowa, remont i przebudowa instytucji kultury.
- Zakup i remont trwałego wyposażenia do prowadzenia działalności kulturalnej (wyłącznie jako jeden z elementów projektu).
- Przygotowanie dokumentacji niezbędnej do wnioskowania i realizacji przedsięwzięcia.

Beneficjenci: instytucje kultury (państwowe, samorządowe oraz współprowadzone z ministrem właściwym ds. kultury i ochrony dziedzictwa narodowego); organizacje pozarządowe ze sfery kultury działające w interesie publicznym; kościoły i związki wyznaniowe, archiwa państwowe; jednostki samorządu terytorialnego.

Priorytet jest komplementarny do Regionalnych Programów Operacyjnych oraz pozostałych programów operacyjnych wdrażanych w Polsce w latach 2007-2013.

Program Operacyjny Innowacyjna Gospodarka

Celem głównym Programu jest rozwój polskiej gospodarki w oparciu o innowacyjne przedsiębiorstwa. Działania z zakresu kultury w ramach PO IG dotyczą m.in. obszaru turystyki:

- promocji turystycznych walorów Polski,
- tworzenie nowych, innowacyjnych typów produktów i usług turystycznych,
- tworzenie systemu informacji turystycznej,

Priorytet 6. Polska gospodarka na rynku międzynarodowym

Instytucja Pośrednicząca: Ministerstwo Gospodarki.

Celem osi priorytetowej 6 jest wzmocnienie marki „Polska” przez promocję Polski jako kraju atrakcyjnego pod względem inwestycyjnym i turystycznym, a także jako miejsca nawiązywania wartościowych kontaktów gospodarczych.

Typy beneficjentów: przedsiębiorcy i ich grupy (w tym przedsiębiorstwa funkcjonujące w obszarze przemysłów kultury); instytucje otoczenia biznesu; instytucje publiczne, w tym państwowe osoby prawne; szkoły wyższe (w tym uczelnie artystyczne); jednostki samorządu terytorialnego.

Program Operacyjny Współpracy Transgranicznej Polska (Województwo Lubuskie) – Brandenburgia (2007 – 2013)

Strategiczny cele główny PO zdefiniowany został następująco: „Pokonywać granice: redukcja niedogodności spowodowanych położeniem przygranicznym i wspólny rozwój regionu Polska (województwo lubuskie) –Brandenburgia”. Cel ten doprecyzowują cele szczegółowe:

- Poprawa uwarunkowań infrastrukturalnych oraz stanu środowiska.
- Rozbudowa powiązań gospodarczych oraz współpracy sektorów gospodarki i nauki.
- Wspieranie dalszego rozwoju zasobów ludzkich i rozbudowa transgranicznej kooperacji.

Priorytet 1. Wspieranie infrastruktury oraz poprawa stanu środowiska

Działanie 1.1. Budowa i poprawa infrastruktury

W ramach działania możliwe jest m.in.:

- wspieranie transgranicznej infrastruktury turystycznej, w szczególności turystyki wodnej i rowerowej, jak również sieci szlaków pieszych i konnych;
- działania inwestycyjne na rzecz dalszego poszerzania oferty turystycznej i stworzenia nowych atrakcji turystycznych, w szczególności zmierzające do podniesienia jakości istniejącej infrastruktury turystycznej (turystyka rowerowa, wodna, konna i kulturalna, systemy drogowskazów, tablic informacyjnych itd.);
- działania na rzecz ochrony i poprawy dziedzictwa kulturowego.

Działanie 1.2: Ochrona i gospodarowanie zasobami naturalnymi i kulturowymi oraz ochrona przeciwpożarowa, usuwanie skutków katastrof oraz zapobieganie im.

W ramach działania możliwe są m.in.:

- działania z zakresu transgranicznej infrastruktury technicznej (budowa/rozbudowa/rozbiórka) na obszarach miejskich i wiejskich (m.in. woda, ścieki, energia, telekomunikacja);

- zintegrowany, transgraniczny rozwój dużych obszarów objętych ochroną oraz obszarów fauny, flory i siedlisk za pomocą transgranicznie oddziaływujących projektów;
- rozwój wspólnych strategii w zakresie ochrony środowiska oraz zarządzania środowiskiem i krajobrazem kulturowym.

Działanie 1.3: Rozwój regionalny i planowanie regionalne oraz rozwój współpracy między jednostkami samorządu terytorialnego. W ramach działania możliwe są m.in.:

- działania na rzecz transgranicznego rozwoju miast bliźniaczych jako modelowe projekty transgranicznego rozwoju miast (wraz z przyjaznym dla środowiska wytyczaniem i zagospodarowywaniem ulic, dróg tranzytowych, ścieżek rowerowych, przyjaznego środowiska i rodzinom otoczenia osiedli mieszkaniowych i infrastruktury turystycznej o oddziaływaniu transgranicznym oraz rewitalizacja nieużytków o szczególnym znaczeniu dla wspólnego rozwoju);
- utrzymywanie i wspólne korzystanie z dóbr kultury, szczególnie w miastach bliźniaczych.

Beneficjenci: jednostki samorządu terytorialnego (województwo, kraj związkowy, powiaty, gminy, miasta), ich związki i stowarzyszenia; jednostki organizacyjne jednostek samorządu terytorialnego, instytucje komunalne, np. komunalne związki celowe; osoby prawne i fizyczne będące organami prowadzącymi szkoły i placówki; niezorientowane na osiąganie zysków osoby fizyczne i prawne działające w obszarze użyteczności publicznej; publiczne przedsiębiorstwa transportowe, organy administracji rządowej; parki narodowe i krajobrazowe; jednostki naukowe; instytucje kultury; szkoły wyższe, szkoły i inne jednostki oświatowe; organizacje pozarządowe; kościoły i związki wyznaniowe oraz osoby prawne kościołów i związków wyznaniowych; instytucje działające w obszarze socjalnej opieki zdrowotnej.

Program Operacyjny Współpracy Transgranicznej Polska – Saksonia 2007-2013.

Obszar wsparcia obejmuje podregion zielonogórski, tj. powiaty: żarski, żagański, krośnieński, zielonogórski, nowosolski, wschowski, świebodziński oraz miasto Zielona Góra. Program dotyczy możliwości finansowania w zakresie:

Oś priorytetowa 1. Rozwój transgraniczny

Dziedzina wsparcia 1.2. Turystyka i działalność uzdrowiskowa

W ramach tej dziedziny wspierane będą następujące kierunki działań:

- Turystyka, np. poprawa i rozwój infrastruktury turystycznej, tworzenie wspólnych ofert turystycznych i atrakcyjnych form informacji dla turystów, turystyka wiejska, turystyka bez barier;
- Działalność uzdrowiskowa, np. przebudowa, modernizacja bądź nowe ukierunkowanie istniejących ośrodków.

Dziedzina wsparcia 1.5. Ład przestrzenny i planowanie regionalne

Przewiduje się wsparcie projektów dotyczących następujących kierunków działań: ładu przestrzennego i planowania regionalnego, łącznie z rozwojem obszarów wiejskich (np. budowa i wykorzystanie wspólnych elementów systemów informacji w zakresie planowania, tworzenia transgranicznych planów zagospodarowania przestrzennego i koncepcji rozwoju obszarów wiejskich).

Oś priorytetowa 2. Transgraniczna integracja społeczna

Dziedzina wsparcia 2.2. Kultura i sztuka

W ramach tej dziedziny wsparcie będą mogły uzyskać projekty dotyczące następujących kierunków działań: dostosowanie infrastruktury kulturalnej do potrzeb osób niepełnosprawnych, wspieranie tradycji kultury ludowej, ochrona, rewitalizacja, digitalizacja i dostępność zabytków kultury, przemysłu i techniki wraz z ich otoczeniem.

Dziedzina wsparcia 2.6. Fundusz Małych Projektów

Projekty realizowane w ramach Funduszu Małych Projektów mają w szczególności służyć utrzymywaniu i intensyfikacji transgranicznej wymiany informacji, komunikacji i współpracy między mieszkańcami, stowarzyszeniami i urzędami na wspólnym obszarze wsparcia, a także umocnieniu utożsamiania się ludności ze wspólną przestrzenią życia społecznego.

Beneficjentami Programu są: jednostki samorządu terytorialnego, ich jednostki organizacyjne; organy administracji rządowej; parki narodowe i krajobrazowe (podmioty zarządzające obszarami chronionymi, Państwowe Gospodarstwa Leśne, Lasy Państwowe wraz z jednostkami organizacyjnymi); placówki naukowe; instytucje kultury; szkoły wyższe i inne publiczne instytucje prowadzące działalność edukacyjną lub badawczą; szkoły i placówki oświatowe; jednostki systemu ratownictwa medycznego; pozostałe jednostki sektora finansów publicznych; organizacje pozarządowe non profit; kościoły i inne związki wyznaniowe oraz osoby prawne kościołów i innych związków wyznaniowych; instytucje otoczenia biznesu; instytucje i organizacje wspierające rozwój przedsiębiorczości i innowacyjności; małe i średnie przedsiębiorstwa łącznie z przedsiębiorstwami o profilu gospodarki wiejskiej i leśnej; euroregiony.

Program Rozwoju Obszarów Wiejskich (2007-2013)

W ramach przedmiotowego programu możliwe jest finansowanie działań ujętych w następujących priorytetach:

Priorytet 3: Jakość życia na obszarach wiejskich i zróżnicowanie gospodarki wiejskiej.

Działanie 3.4. Odnowa i rozwój wsi:

- zadania z zakresu kultury, które przyczynią się do poprawy jakości życia na obszarach wiejskich, mogą być wspierane głównie w ramach działania 3.4. Odnowa i rozwój wsi;
- wpłynięcie na poprawę jakości życia na obszarach wiejskich poprzez zaspokajanie potrzeb społecznych i kulturowych mieszkańców wsi oraz promowanie obszarów wiejskich;

- umożliwienie rozwoju tożsamości społeczności wiejskiej, zachowanie dziedzictwa kulturowego i specyfiki obszarów wiejskich oraz wpłynięcie na wzrost atrakcyjności turystycznej i inwestycyjnej obszarów wiejskich.

Beneficjenci działania: gmina, instytucja kultury, dla której organizatorem jest jednostka samorządu terytorialnego, kościół lub inny związek wyznaniowy, organizacja pozarządowa mająca status organizacji pożytku publicznego.

Typy projektów z zakresu kultury:

- budowa, przebudowa, remont lub wyposażenie obiektów pełniących funkcje publiczne, społeczno-kulturalne, rekreacyjne i sportowe; służące promocji obszarów wiejskich, w tym propagowaniu i zachowaniu dziedzictwa historycznego, tradycji, sztuki oraz kultury;
- zakup obiektów charakterystycznych dla tradycji budownictwa w danym regionie, w tym budynków będących zabytkami, z przeznaczeniem na cele publiczne;
- odnowa, eksponowanie lub konserwacja lokalnych pomników historycznych, budynków będących zabytkami lub miejsc pamięci;
- kultywowanie tradycji społeczności lokalnej oraz tradycyjnych zawodów.

Działanie 3.2. Tworzenie i rozwój mikroprzedsiębiorstw:

- wzrost konkurencyjności gospodarczej obszarów wiejskich, rozwój przedsiębiorczości i rynku pracy, a w konsekwencji – wzrost zatrudnienia na obszarach wiejskich.

Beneficjenci działania: osoba fizyczna lub osoba prawna, lub jednostka organizacyjna nieposiadająca osobowości prawnej, która prowadzi (podejmuje) działalność jako mikroprzedsiębiorstwo zatrudniające poniżej 10 osób, mająca obrót nieprzekraczający równowartości w PLN – 2 mln EUR.

Typy projektów z zakresu kultury: inwestycje związane z tworzeniem lub rozwojem mikroprzedsiębiorstw działających w zakresie rzemiosła lub rękodzieła.

Priorytet 4. LEADER – umożliwia aktywizację mieszkańców obszarów wiejskich oraz osiągnięcie celów osi 3.

Celem osi czwartej jest przede wszystkim budowanie kapitału społecznego poprzez aktywizację mieszkańców:

- przyczynianie się do powstawania nowych miejsc pracy na obszarach wiejskich;
- polepszenie zarządzania lokalnymi zasobami i ich waloryzacja, wskutek pośredniego włączenia lokalnych grup działania – LGD w system zarządzania obszarem;
- pomocne w osiągnięciu celów osi będą również projekty współpracy;
- w osi 4 zadania z zakresu kultury będą wspierane w ramach działania pod nazwą: Wdrażanie lokalnych strategii rozwoju – LSR (poprawa jakości życia oraz różnicowanie działalności na obszarach wiejskich, budżet działania: 639,0 mln EUR).

Główni beneficjenci: w przypadku projektów kwalifikujących się do udzielenia pomocy w ramach działań osi 3 beneficjentami są te podmioty, które zostały określone jak beneficjenci dla poszczególnych działań osi 3.

W odniesieniu do działania 3.4 są to: gmina, instytucja kultury, dla której organizatorem jest jednostka samorządu terytorialnego, kościół lub inny związek wyznaniowy, organizacja pozarządowa mająca status organizacji pożytku publicznego.

W przypadku małych projektów: osoby fizyczne zameldowane na obszarze działania LGD lub posiadające siedzibę na obszarze działania LGD, jeśli prowadzą działalność gospodarczą, organizacje pozarządowe, osoby prawne, jednostki organizacyjne związków wyznaniowych i kościołów posiadające siedzibę na obszarze działania LGD lub działające na obszarze LGD.

Typy projektów z zakresu kultury:

- promocja i rozwój lokalnej aktywności na obszarach wiejskich, w tym promocji lokalnej twórczości kulturalnej i artystycznej, z wykorzystaniem lokalnego dziedzictwa kulturowego, historycznego oraz przyrodniczego;
- organizacja imprez kulturalnych, rekreacyjnych, sportowych na obszarze objętym działalnością Lokalnej Grupy Działania;
- renowacja, zabezpieczenie i oznakowanie przydrożnych kapliczek, pomników przyrody, odkrywek geologicznych oraz innych miejsc i budowli charakterystycznych dla danej miejscowości;
- zakup strojów, eksponatów i innego wyposażenia dla zespołów artystycznych, zespołów folklorystycznych oraz innych grup i zespołów kultywujących miejscowe tradycje i zwyczaje;
- inwestycje służące utrzymaniu i kultywowaniu tradycyjnych zawodów i rzemiosła oraz inwestycji służących wspieraniu twórczości lokalnej lub ludowej;
- zakup wyposażenia świetlic wiejskich i ich remont.

Programy wspólnotowe (2007-2013):

1. 7 Program Ramowy

Cele programu:

- wspieranie współpracy ponadnarodowej we wszystkich obszarach badań i rozwoju technologicznego;
- zwiększenie dynamizmu, kreatywności i doskonałości europejskich badań naukowych w pionierskich dziedzinach nauki;
- wzmocnienie potencjału ludzkiego w zakresie badań i technologii poprzez zapewnienie lepszej edukacji i szkoleń, łatwiejszego dostępu do potencjału i infrastruktury badawczej, wzrost uznania dla zawodu naukowca oraz zachęcenie badaczy do mobilności i rozwijania kariery naukowej;
- zintensyfikowanie dialogu między światem nauki i społeczeństwem w Europie celem zwiększenia społecznego zaufania do nauki;
- wspieranie szerokiego stosowania rezultatów i rozpowszechniania wiedzy uzyskanej w wyniku działalności badawczej, finansowanej ze środków publicznych (wykorzystanie zdobyczy nauki także w kulturze w kontekście przemysłów kultury).

Spśród wszystkich szczegółów programowych w ramach 7PR dla Programu opieki nad zabytkami najistotniejsze są:

Program „Współpraca”:

- obszar „technologie informacyjne i telekomunikacyjne” (poprawa integracji społecznej, m.in. poprzez ułatwienia dla osób niepełnosprawnych do korzystania z dóbr kultury, poprawa jakości usług w dziedzinie kultury, np. digitalizacja zbiorów bibliotecznych i muzealnych, wykorzystanie nowoczesnych technologii medialnych);
- obszar „środowisko” (ochrona i rozwój dziedzictwa kulturowego poprzez opracowanie strategii konserwacji zabytków i promowanie integracji obiektów kultury z nowoczesnym otoczeniem miejskim);
- obszar „nauki społeczno-ekonomiczne i humanistyczne” (rozwój dialogu międzykulturowego, zwalczanie dyskryminacji).

Program „Pomysły”:

- wspieranie zadań we wszystkich dziedzinach nauki (np. badania archeologiczne, badania w dziedzinie nowoczesnych technik konserwacji zabytków).

Program „Ludzie” – stymulacja europejskich karier naukowych:

- szkolenia początkujących naukowców (np. archeologów, chemików – w zakresie technik konserwatorskich);
- stypendia europejskie na rzecz kształcenia ustawicznego;
- partnerstwa pomiędzy środowiskiem akademickim i przemysłem (m.in. przemysłami kultury).

Program „Możliwości” – budowanie gospodarki opartej na wiedzy

- wykorzystanie zasobów wiedzy w celu rozwoju nowoczesnej gospodarki (np. wykorzystanie nowoczesnych technologii w sektorze audiowizualnym, wydawniczym);
- rozwój konkurencyjności (wzrost atrakcyjności produktów z sektora kultury).

Beneficjenci: uczelnie wyższe (w tym szkoły artystyczne), organizacje badawcze (w tym instytuty PAN, jednostki badawczo-rozwojowe), osoby prawne utworzone na mocy prawa wspólnotowego (w tym Wspólnotowe Centrum Badawcze - JRC), organizacje międzynarodowe, instytucje publiczne, organy samorządowe i szkoły średnie, przedsiębiorstwa, w tym małe i średnie (MŚP).

2. Program Kultura

Program Kultura (2007-2013) stanowi kontynuację dotychczasowych działań Wspólnoty w sferze kultury, czyli Programu Kultura 2000. Ogólnym celem Programu jest wzmocnienie przestrzeni kulturowej wspólnej dla Europejczyków, opartej na wspólnym dziedzictwie kulturowym oraz rozwój współpracy pomiędzy twórcami, uczestnikami życia kulturalnego oraz instytucjami kulturalnymi krajów uczestniczących w Programie. Program nastawiony jest na trzy szczegółowe priorytety:

- Wspieranie ponadnarodowej mobilności osób działających w sektorze kultury.
- Wspieranie ponadnarodowego obiegu dzieł oraz wyrobów artystycznych i kulturalnych.
- Wspieranie dialogu między kulturami.

Beneficjenci: uczestnictwo w programie, oprócz państw członkowskich UE, otwarte jest dla następujących państw (pod warunkiem wpłacenia dodatkowych środków): państw EFTA będących członkami EOG, zgodnie z przepisami porozumienia o EOG; krajów kandydujących, korzystających ze strategii przedakcesyjnej Unii; zgodnie z ogólnymi zasadami oraz z ogólnymi warunkami i procedurami uczestnictwa tych krajów w programach wspólnotowych ustanowionych odpowiednio na mocy umowy ramowej oraz decyzji Rad Stowarzyszenia; państw Bałkanów Zachodnich, zgodnie z procedurami określanymi wspólnie z tymi krajami po opracowaniu umów ramowych dotyczących ich uczestnictwa w programach wspólnotowych.

2. ŚRODKI MOŻLIWE DO WYKORZYSTANIA Z PROGRAMÓW KRAJOWYCH

Program Operacyjny „Promesa Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego”

Celem Programu „Promesa” jest zwiększenie efektywności wykorzystania środków europejskich na rzecz rozwoju kultury. Działanie to polega na przyrzeczeniu przez Ministra współfinansowania projektów realizowanych ze środków unijnych pod warunkiem ich wyboru do realizacji przez właściwe organy w ramach funduszy strukturalnych, programów wspólnotowych, środków EFTA oraz innych środków europejskich.

Zadania kwalifikujące się do programu:

- ochrona i zachowanie dziedzictwa kulturowego,
- budowa, rozbudowa i przebudowa infrastruktury kulturalnej oraz infrastruktury publicznych szkół i uczelni artystycznych,
- rozwój infrastruktury społeczeństwa informacyjnego w dziedzinie kultury,
- międzynarodowe przedsięwzięcia kulturalne,
- rozwój zasobów ludzkich oraz podnoszenie poziomu wykształcenia społeczeństwa.

Odbiorcami pomocy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego mogą być jednostki samorządu terytorialnego, państwowe i samorządowe instytucje kultury, kościoły i związki wyznaniowe, wyższe uczelnie artystyczne, organizacje pozarządowe, prywatni właściciele lub posiadacze zabytków w odniesieniu do obiektów przeznaczonych na cele publiczne.

Program Operacyjny „Dziedzictwo Kulturowe”

Celem Programu jest intensyfikacja ochrony i upowszechniania dziedzictwa kulturowego, w tym kompleksowa poprawa stanu zabytków, wsparcie działalności muzeów oraz rozwój kolekcji muzealnych. Program obejmuje także zabytki z Polską związane, a znajdujące się poza granicami kraju.

Priorytet 1 „Ochrona zabytków” ma na celu ochronę i zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego oraz konserwację i rewaloryzację zabytków, a w szczególności:

1. Rewitalizację, rewaloryzację, konserwację, renowację, adaptację historycznych obiektów i zespołów, w tym:

- rewitalizację historycznych obszarów miejskich,
- rewaloryzację i konserwacją zabytków romańskich,
- rewaloryzację zabytkowych cmentarzy,
- rewaloryzację i konserwację zabytków budownictwa drewnianego,
- konserwację zabytków ruchomych (niewchodzących w skład zasobów muzealnych), w tym w szczególności wystroju i historycznego wyposażenia kościołów, zespołów fortyfikacyjnych oraz budowli obronnych, parków i ogrodów.

2. Renowację, ochronę i zachowanie miejsc pamięci i martyrologii, będących zabytkami.

Priorytet 2 „Rozwój instytucji muzealnych” ma za zadanie wspieranie finansowe instytucji muzealnych w zakresie pozyskiwania nowych zbiorów muzealnych oraz konserwacji i zabezpieczenia już posiadanych obiektów. W ramach priorytetu wspierane są również zadania mające na celu popularyzację zbiorów poprzez organizację czasowych wystaw muzealnych, zwłaszcza o charakterze ogólnopolskim i międzynarodowym, oraz modernizacja stałych wystaw muzealnych pod kątem wykorzystania nowoczesnych technik multimedialnych. Nowością jest możliwość zakupu w ramach Priorytetu niezbędnego sprzętu do pracowni konserwatorskich, jak również sprzętu do realizacji wystaw. Priorytet „Rozwój instytucji muzealnych” skierowany jest przede wszystkim do muzeów samorządowych, jednakże o środki na poszczególne zadania, zwłaszcza w zakresie konserwacji archiwaliów, starodruków i księgozbiorów, mogą również wnioskować biblioteki, organizacje pozarządowe, oraz kościoły i związki wyznaniowe.

Priorytet 3 „Ochrona dziedzictwa narodowego poza granicami kraju” ma na celu intensyfikację ochrony i upowszechniania dziedzictwa kulturowego, w tym poprawę stanu zachowania zabytków polskich i z Polską związanych znajdujących się w kraju i za granicą, a także wsparcie działalności muzeów oraz rozwój kolekcji muzealnych.

Priorytet 4 „Tworzenie zasobów cyfrowych dziedzictwa kulturowego” wspiera przedsięwzięcia mające na celu zwiększenie dostępu do zasobów dziedzictwa kulturowego i naukowego, a także jego ochronę w formie cyfrowej. Priorytet jest narzędziem koordynacji procesów digitalizacyjnych w kraju i utrzymania określonych standardów w tym zakresie.

Priorytet 5 „Ochrona dziedzictwa kultury ludowej” ma na celu zachowanie, dokumentowanie i przekaz autentycznych wartości kultury tradycyjnej, ochronę twórczości ludowej, w tym unikalnych umiejętności, ich popularyzację w społeczeństwie, a także kształtowanie tożsamości lokalnej.

Beneficjentami pomocy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego mogą być: jednostki samorządu terytorialnego, państwowe i samorządowe instytucje kultury, kościoły i związki wyznaniowe, wyższe uczelnie artystyczne, organizacje pozarządowe, prywatni właściciele lub posiadacze zabytków w odniesieniu do obiektów przeznaczonych na cele publiczne.

3. INNE MOŻLIWOŚCI FINANSOWANIA

Mechanizm Finansowy EOG i Norweski Mechanizm Finansowy, w ramach Funduszu Wymiany Kulturalnej (2004-2009).

Projekty realizowane w ramach Funduszu mają na celu wzmacnianie współpracy partnerskiej podmiotów polskich z podmiotami z Państw - Darczyńców (Norwegii, Islandii, Lichtensteinu) poprzez działalność w następujących obszarach:

- muzyka i sztuki sceniczne,
- dziedzictwo kulturowe,
- sztuki plastyczne i wizualne,
- literatura i archiwa.

Typy projektów: w ramach Funduszu dofinansowanie będą mogły uzyskać projekty nieinwestycyjne dotyczące m.in.:

- współpracy ekspertów w dziedzinie nowoczesnych technik konserwatorskich, dokumentacji, ochrony, konserwacji i promocji dziedzictwa kulturowego, zwalczania nielegalnego wywozu i wwozu oraz handlu skarbami kultury;
- współpracy instytucji kultury i archiwów.

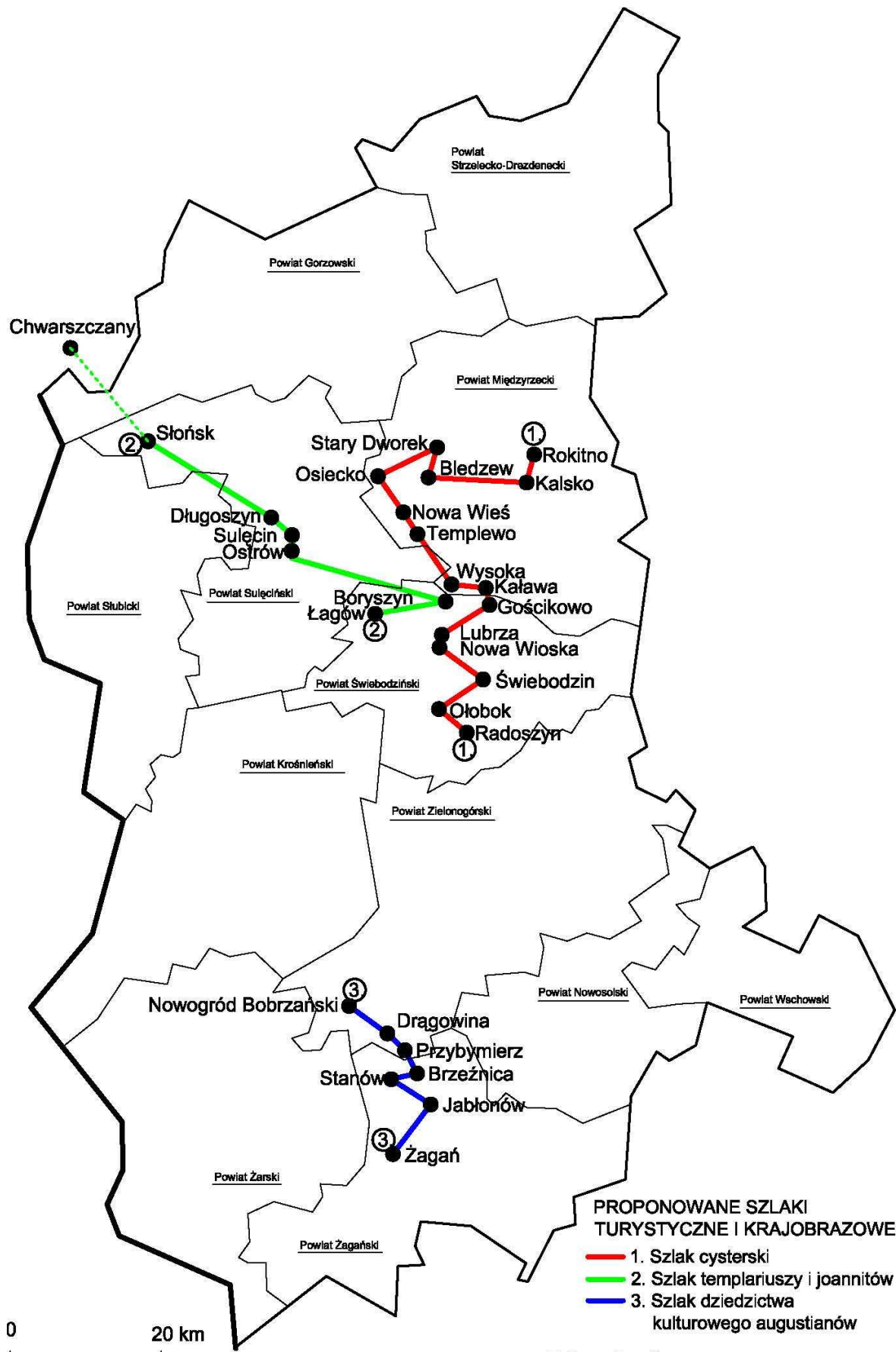
Maksymalna długość realizacji projektu nie może przekraczać 24 miesięcy, przy czym nie ma ustalonej minimalnej długości realizacji projektu.

Beneficjenci: jednostki samorządu terytorialnego i ich związki; publiczne instytucje kultury; publiczne szkoły i uczelnie artystyczne; archiwa państwowe; organizacje pozarządowe ze sfery kultury; artyści, twórcy, animatorzy kultury.

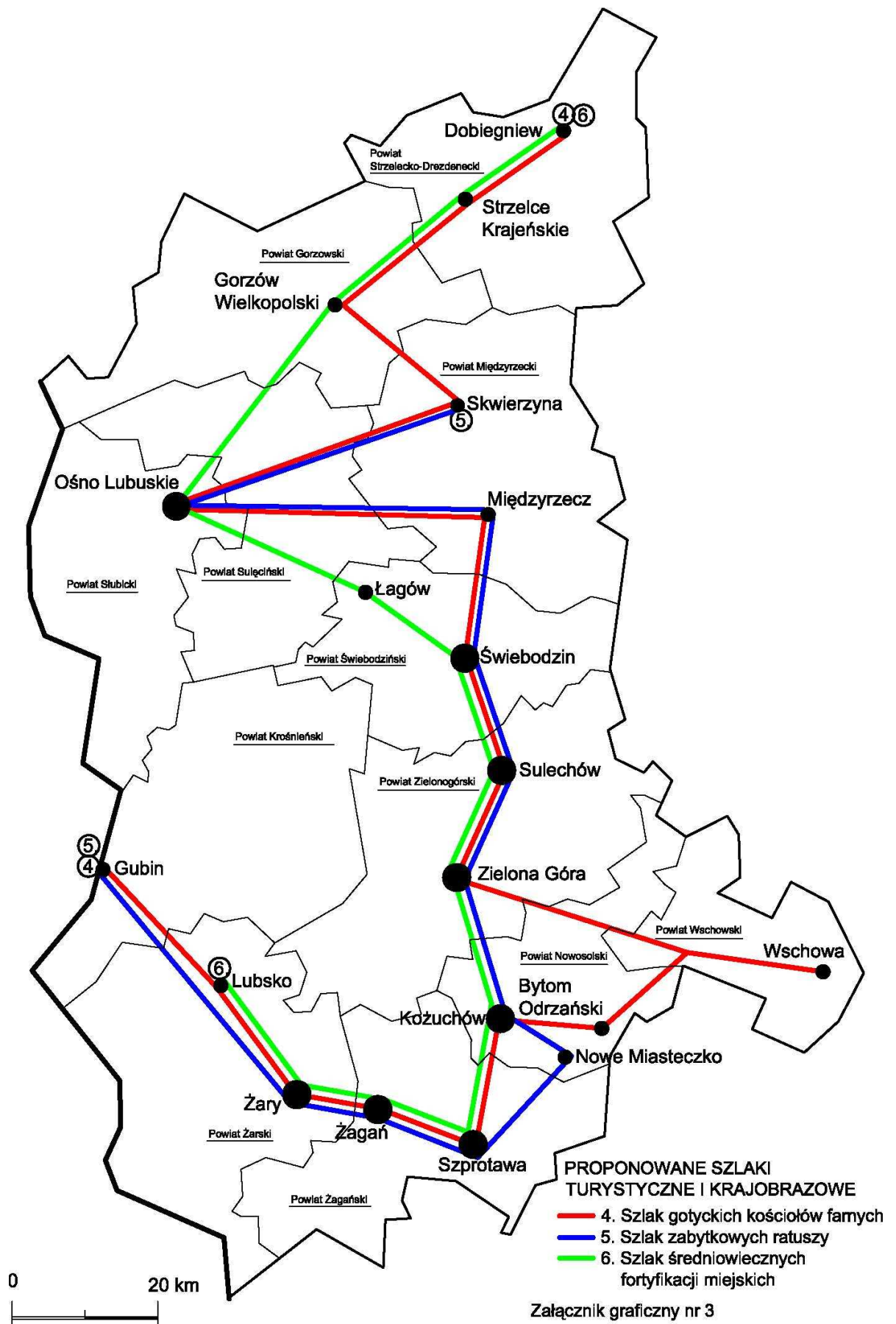

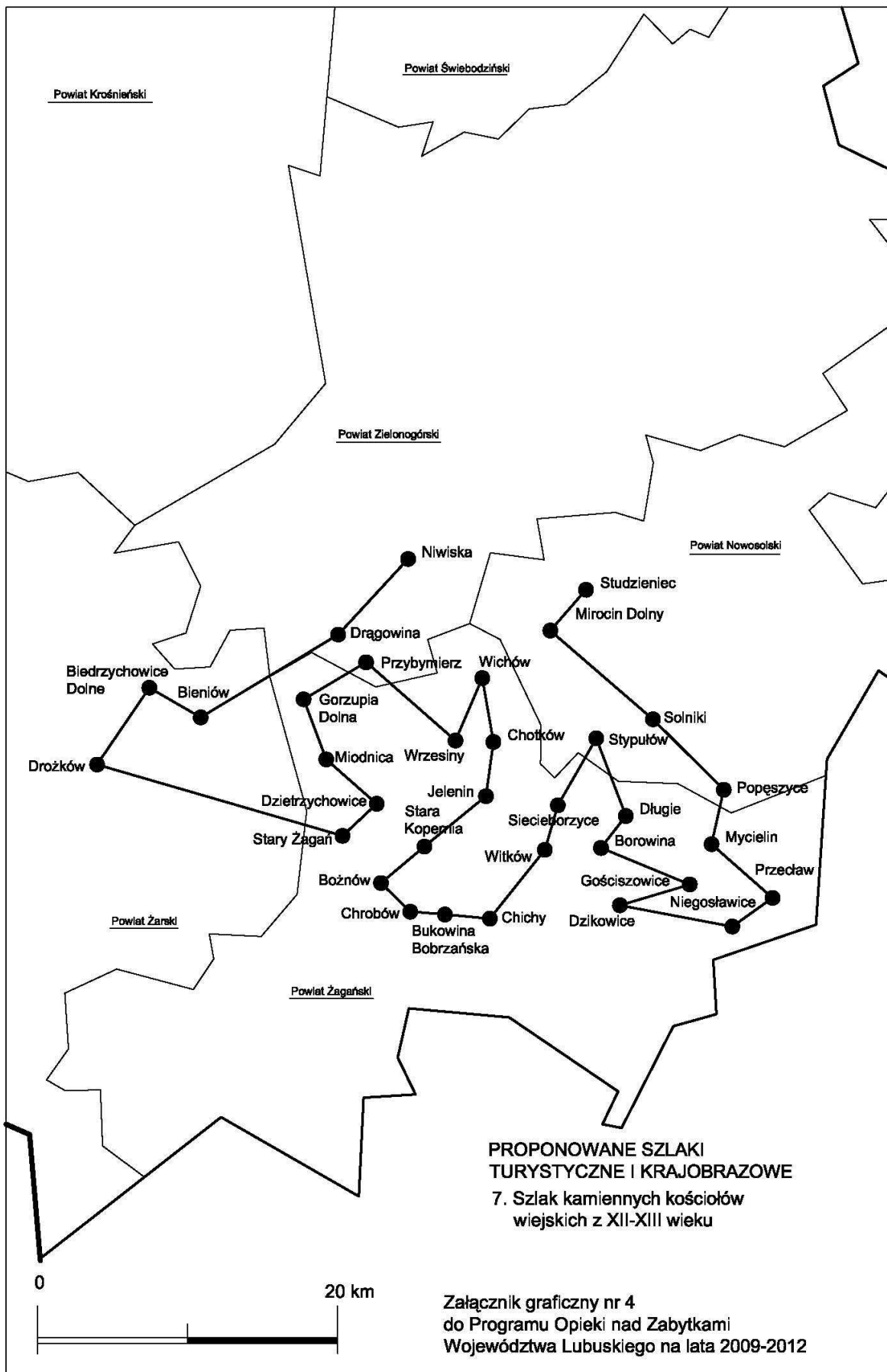
PROPONOWANE PARKI KULTUROWE

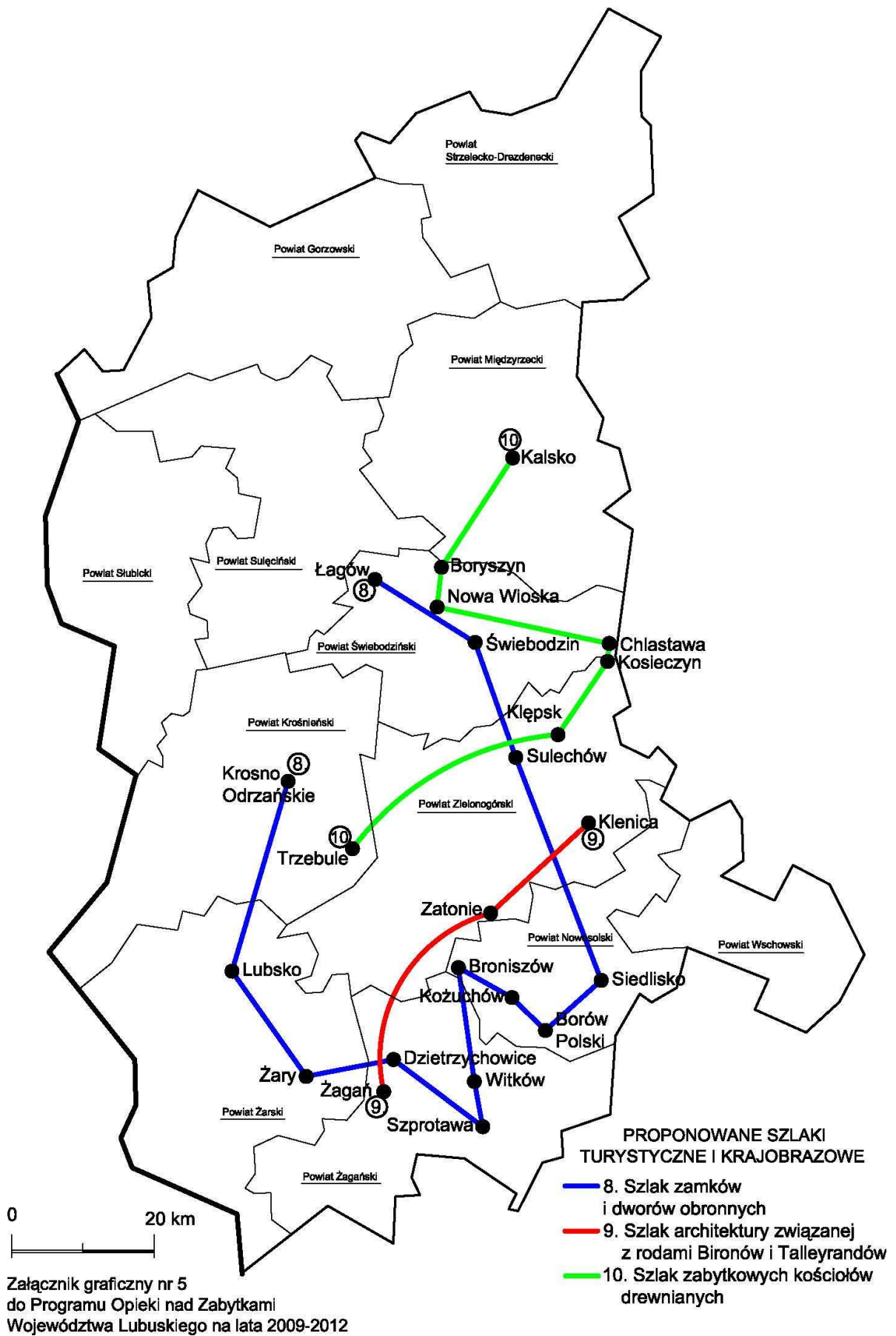
Załącznik graficzny nr 1
do Programu Opieki nad Zabytkami
Województwa Lubuskiego na lata 2009-2012

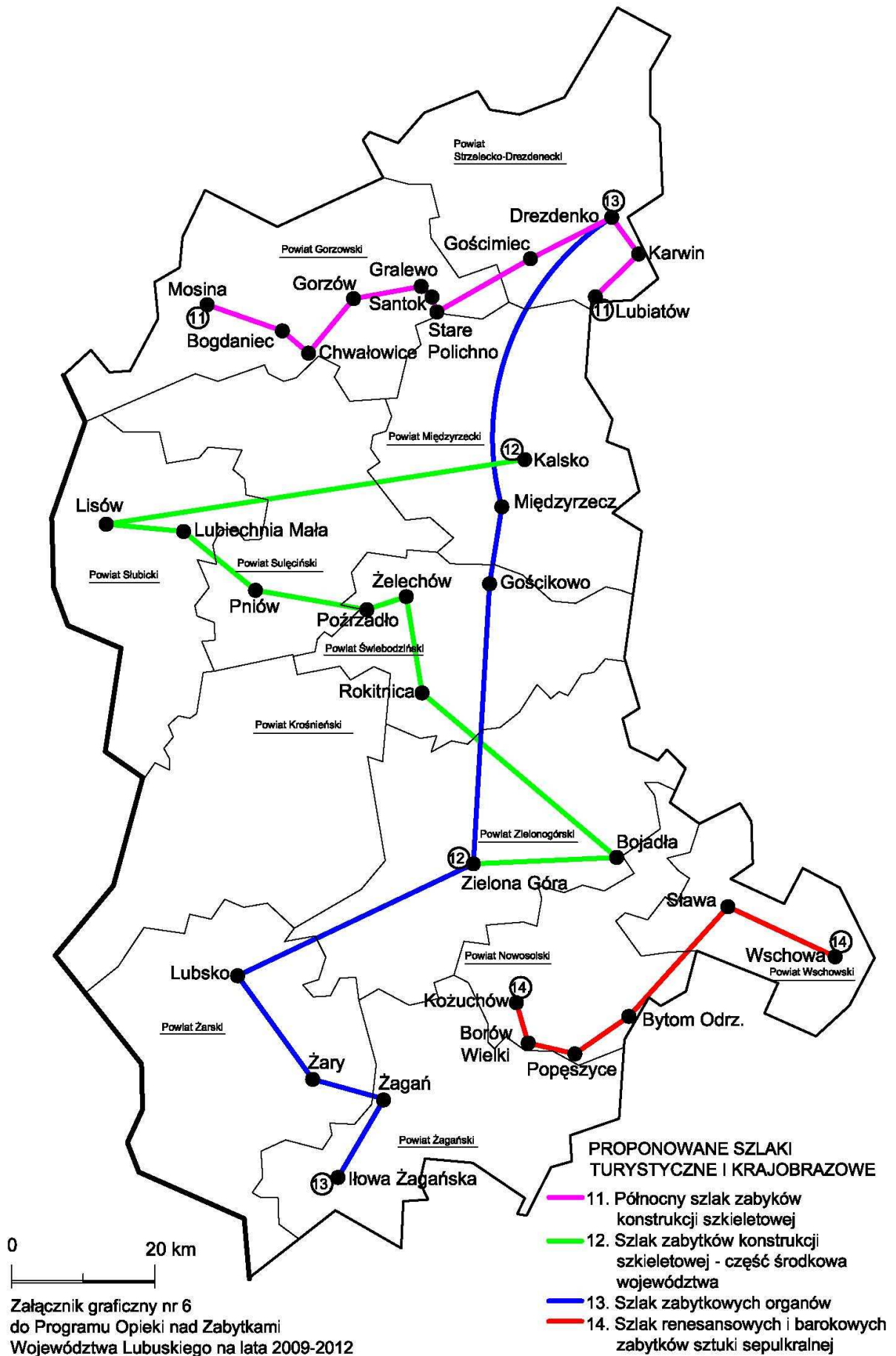

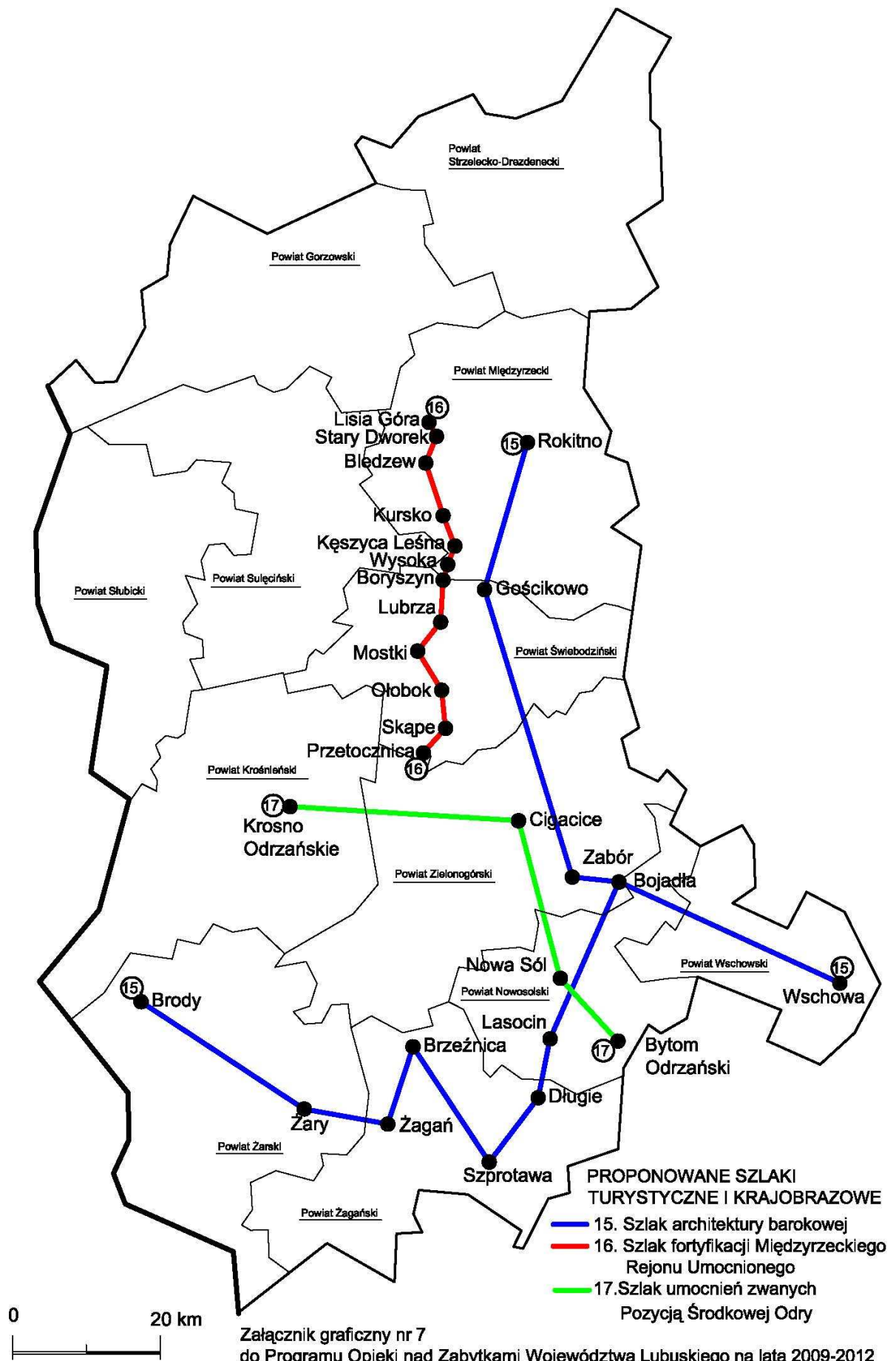
Załącznik nr 2
do Programu Opieki nad Zabytkami
Województwa Lubuskiego na lata 2009-2012

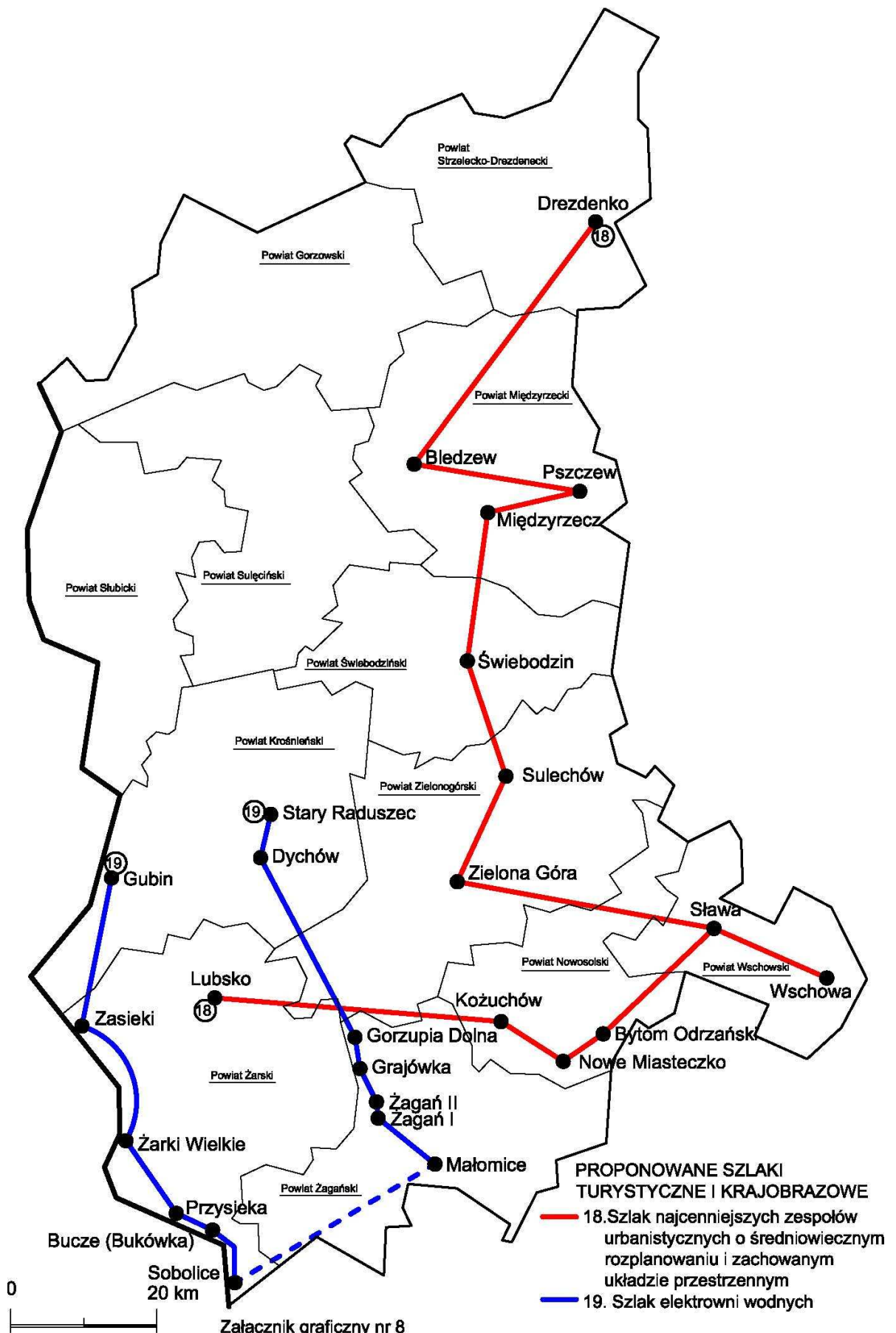

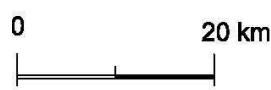
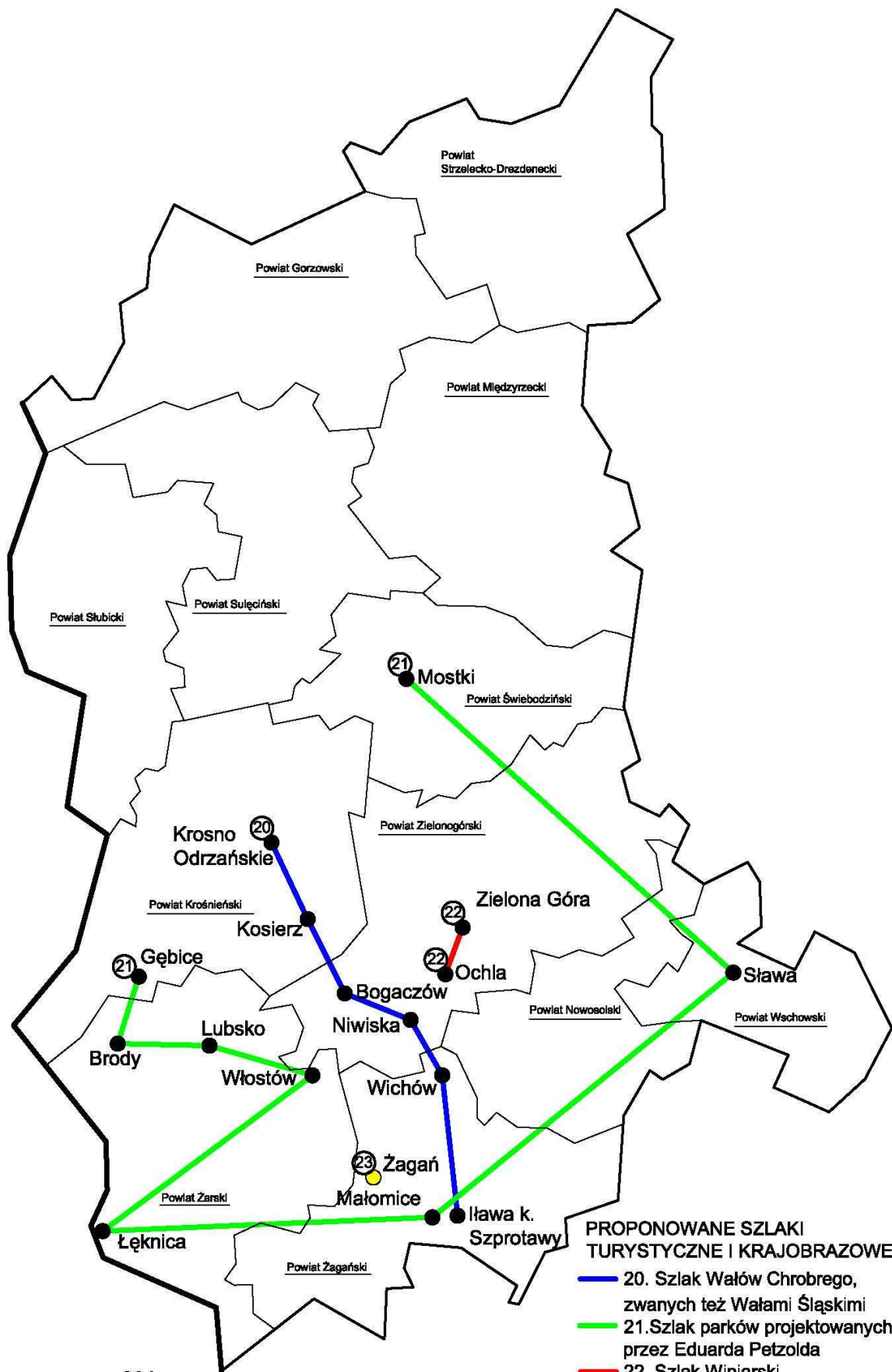

Załącznik graficzny nr 9
do Programu Opieki nad Zabytkami
Województwa Lubuskiego na lata 2009-2012

- PROPONOWANE SZLAKI
TURYSTYCZNE I KRAJOBRAZOWE**
- 20. Szlak Wałów Chrobrego, zwanych też Wałami Śląskimi
 - 21. Szlak parków projektowanych przez Eduarda Petzolda
 - 22. Szlak Winiarski
 - 23. Szlak dziedzictwa kulturowego Żagania